

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

АЛМАНАХ

БЪЛГАРСКА УКРАИНИСТИКА

БРОЙ 4
СОФИЯ 2014

Редакционен съвет:

доц. д-р Лидия Терзийска (София), доц. д-р Албена Стаменова (София), доц. д-р Олена Чмир (Киев), доц. д-р В. Гешев (София), доц. д-р Маргарита Младенова (София), д-р Райна Камберова (София), гл. ас. Олга Сорока (София), д-р Владимир Колев (София), д-р Павлина Мартинова-Иванова

Редактори на броя:

Райна Камберова (главен редактор)

Владимир Колев

Павлина Мартинова-Иванова

За контакти:

E-mail: info@bgukrainistika.com

Дизайн на корицата: Неда Василева

Международният стандартен номер за продължаващи издания на алманаха е ISSN 1314-572X.

Съставителството, редакцията и издаването на алманах „Българска украинистика“ са част от проекта „Българска виртуална украинистика – част IV“, финансиран от НИД на Софийския университет „Свети Климент Охридски“.

АЛМАНАХ „БЪЛГАРСКА УКРАИНИСТИКА“

Алманахът „Българската украинистика“ е електронно издание на официалния сайт на профил Украинистика, част от едноименния проект, финансиран от НИД на Софийския университет „Свети Климент Охридски“ и представя веднъж годишно научни публикации в областта на хуманитаристиката, в частност на украинистиката.

Алманахът публикува научни статии, обзори, рецензии на научни издания и информация за научни конференции, както на утвърдени български, украински и чужди учени, така и на студенти-дипломанти и докторанти, представящи цялостни дипломни работи, дисертации или отделни части от тях.

Редакторският екип има за цел да представи новостите в украинистиката и в славистиката, да обедини учените и преподавателите от други области, чиито изследвания могат да попаднат в по-общото поле на украинистиката.

Научна проблематика

Основните проблеми, на които дава публичност и за които създава дискусийна научна среда алманахът, са:

- езиковедски изследвания;
- литературоведски изследвания;
- фолклористични и етнографски изследвания;
- исторически изследвания;
- социологически и културоложки изследвания;

Рубрики

„Българска украинистика“ ще представя материали, подредени в следните рубрики, които могат да не се появяват във всеки брой:

- Статии
- Проекти
- Обзори и рецензии
- Защитени дипломни работи, дисертации и тези
- Личности, събития и кариери

СЪДЪРЖАНИЕ

Уводни думи	6
-------------------	---

Езикознание:

<i>Стефан Узунов</i> – Езикът на религията в Украйна.....	7
<i>Богдан Сокіл</i> – Иван Жуковський про місце руської (української) мови серед інших слов'янських.....	19
<i>Тетяна Семашко</i> – Лінгвістичні аспекти вивчення стереотипу як культурно-мовного феномена у сучасному мовознавстві.....	29
<i>Світлана Лавриненко</i> – Лінгвокультурологічна модель правової інформативності українських народних пісень.....	40
<i>Олга Сорока</i> – „Речник“ на най-новите думи в българското медийно пространство, появили се под влиянието на събитията в Украйна.....	49

Литературознание:

<i>Надія Бойко</i> – Мала проза О. Кониського: до питання новаторства і формозмістового експерименту.....	53
---	----

Теория и практика на превода:

<i>Райна Камберова, Албена Стаменова</i> – Преглед на превода на украинска литература от началото на ХХІ век до днес	66
<i>Taras Malkovych</i> – Situational strategies of subtitling films while bypassing technical problems at various Ukrainian film festivals	76

Фолклористика и етнография:

<i>Ирина Огиенко</i> – Фолклористичните работи на Михайло Драгоманов в изследванията на украинските учени от края на 90-те години на ХХ век – началото на ХХІ век.....	82
--	----

История:

<i>Цветан Й. Радулов, Драгомир Томов, Гургана Колева – Михаил Драгоманов във фондовете на</i> <i>Научния архив на БАН.....</i>	89
---	-----------

Методика:

<i>Олеся Палінська – Художні тексти у процесі вивчення іноземної мови: комунікативний аспект</i> <i>(на матеріалі творів Т. Шевченка).....</i>	96
---	-----------

Студентски разработки:

<i>Калия Анева – Взаимодействие между слово и рисунка в ранното творчество на Тарас</i> <i>Шевченко.....</i>	104
---	------------

IN MEMORIAM:

<i>Ірина Горбань – Наталія Сергіївна Шумада (17.06.1926-5.11.2013)</i>	110
--	------------

УВОДНИ ДУМИ

Представяме на Вашето внимание новия брой на електронния алманах „Българска украинистика“, който излиза за четвърта поредна година. Вече можем да сме убедени, че началото, което поставихме през 2010 година е било със здрави основи и дори можем да се насладим на плодовете на нашия труд. Интересът към алманаха се увеличава с всеки брой и съответно с всяка изминала година, както от страна на читателите, така от страна и на научната област в България, Украйна и в Европа.

Настоящият брой съдържа общо 112 стр. в областта на литературознанието, езикознанието, фолклористиката, историята, теорията и практиката на превода и методиката на преподаването на език и литература. Авторите, публикували текстове при нас, работят в български и украински висши учебни заведения и институти. Публикуваните текстове са на три езика – български, украински и английски.

Текстовете във всички рубрики на алманаха са собственост на техните автори и се публикуват само и единствено с тяхно съгласие. Авторите носят отговорност за решаването на въпроси за авторските права в случаи на предишни публикации на този текст по отношение на други техни издатели.

ЕЗИКЪТ НА РЕЛИГИЯТА В УКРАЙНА

Стефан Узунов

Annotation: This research aims to study the language of religion in Ukraine in the context of the complex linguistic, social and political situation which has developed in this country in the beginning of XXI century. The language of religion in a state populated by deeply religious people is an important factor which influences the linguistic behavior of every single person and of the society as a whole. The main stress is put on the language used by the most influential religious movements in Ukraine and it has been concluded that the linguistic differences in the various religious movements in Ukraine are both a factor and a result of the complex language situation in the country in the past as well as today.

Keywords: linguistic situation, language of ministration, Ukrainian language and Russian language.

Темата за езика на богослуженията при различните конфесии и конфесионални групи в Украйна заема интересно място в изследването на въпросите, свързани с динамиката на езиковата ситуация в Украйна. Въпреки че дистанцията между божественото и човешкото е присъща на религията още от нейната поява, наместниците на Бога на земята са се стремили в различна степен да бъдат по-близко до миряните, а пътят към това минава през вербалното общуване. Силата на този стремеж обикновено има своя обосновка. Най-често тя зависи от целите на съответната религиозна общност – асимилация или приобщаване.

Настоящото изследване, посветено на езика на религията в съвременна Украйна, е част от по-широка работа, а именно дисертация, защитена през 2014 г. на тема „Динамика на украинската езикова ситуация“.

Езикът на религията: от Киевска Рус до съветската власт

Недостатъчно известна и изследвана по отношение на източноправославния свят е темата за мястото на Киевска Рус в сформирването на онази култура, която би могла да се определи като „другия паралел“ на Рим. Ако погледнем исторически на връзките между религия, култура и език, безспорно християнизацията от X в. оказва роля в развитието на писмеността, образованието и културата на Киевската Рус и дори променя хода на историята ѝ. Тя допринася за опознаването по тези земи на античните и средновековните литературни паметници, на историята, на културата от Византия, България

и други страни. Тази културна съвкупност в основната си част се състои от философско-религиозни източници.

Украинската литература води началото си от времето на Киевска Рус. Първите писмени литературни творби се появяват в края на X в. и началото на XI в. Книжовната култура на Рус постепенно разширява обема и тематика си и не може напълно да се задоволи с този ограничен запас, поради което започва да усвоява задграничното наследство, като създава негови преводи. Особено силно преводаческото дело се развива по време на Ярослав Мъдри¹, чийто летописец го прославя с любовта му към книгите (по-подробно у Литвин 2006).

Сред най-разпространените преводачески дела са „Изворът на знание” на Йоан Дамаскин², преведено от гръцки на старобългарски през X в. Това е най-популярното му произведение в три части. По същество представлява сборник от философски и богословски известия, превърнати в основа за развитие на западната схоластика. Частично е преведен в България през X в., а пълен превод на църковнославянски е направен в Украйна. „Изворът на знание” оказва влияние върху украинската терминология и граматика макар и на такъв ранен етап. Йоан Дамаскин е автор също и на „Точно изложение на правата вяра“ – една от най-значимите му творби, в която последователно са изложени принципите на християнското вероучение, а също и на „Три слова в защита на иконопочитанието“ (Кенанов 2007).

Широко известен в Киевска Рус е друг църковен деятел на православното християнство. Средновековният български автор и преводач и представител на Преславската книжовна школа³ Йоан Екзарх придобива популярност по земите на Киевска Рус чрез своя

¹ Ярослав Мъдри (978 – 1057) е княз на Киевска Рус в периода 1019 – 1054 г. По негово време християнството се разпространява из пределите на Киевска Рус и значително усилюва позициите си сред народа. Оформя се организирана структура на църковната йерархия. През 1039 г. документално се потвърждава съществуването на Киевската митрополия, която се намира в юрисдикцията на константинополската патриаршия. Ярослав Мъдри остава в историята като високообразован човек, който се грижел за образованието и културата на народа си. Основава училище и библиотека при киевската църква Св. София. По негова инициатива в Киев започва работа над превода на гръцки и други книги на църковнославянски език, извършват се и много преписи.

² Йоан Дамаскин е роден около 675 г. в Дамаск и почива между 749 г. и 753 г. в Израел. Той е известен византийски богослов, философ и църковен писател, познат и почитан от православните общности по света. В основата на неговите възгледи лежи идеята за развитие на науката под опеката на църковните догми и на основата на Аристотеловата логика. Той създава основите на схоластичния метод, който по-късно се развива от средновековните западни теолози. Основна популярност произведенията му придобиват сред християнския свят на Източна Европа. В историята на литературата Йоан Дамаскин остава и като известен поет, автор на знаменитите църковни химни.

³ Първата книжовна школа в България, основана от княз Борис I в столицата Плиска. През 893 г. Симеон I премества седалището на школата в новата българска столица Преслав. Преславската книжовна школа е най-важният литературен и културен център на Балканите до опожаряването на Преслав през 971 г. Сред изявените възпитаници и сътрудници в школата са Наум Преславски, Константин Преславски, Йоан Екзарх, Черноризец

„Шестоднев” (Чолова 2005). Той достига териториите на днешна Украйна не по-късно от XI в. В „Шестоднев“ Йоан Екзарх помества както преводни откъси от византийски автори, така и оригинални части. Това са най-ранните документирани славянски текстове, посветени на науки като медицина, астрономия, а също и сведения за българския владетел Симеон I. В Киевска Рус широк интерес предизвикват старогръцките и римските философи, които до този момент са били достъпни само на ограничен кръг хора, владеещи езиците на оригиналните творби. В сборника „Пчела”, чийто превод от гръцки е осъществен между XI в. и XII в., са поместени откъси от философските произведения на Платон, Аристотел, Сократ, Питагор, Демокрит, Епикур и др., а също и художествени съчинения на Софокъл и Есхил и богословски творби.

Едни от първите произведения на философско-религиозна тематика, които са написани в Киевска Рус, са „Кормчая” и „Жития на светците”. Володимир Волински, митрополит Никифор, Кирил Туровски, Климентий Смолятич и др. са киевскоруските автори, които са определяни като съставители на книги и основатели на книжовното дело по тези земи, написано на староизточнославянски език, който измества недотам достъпните гръцки и латински език. В тези нови съчинения пряко или непряко се засяга въпросът за начина на осъществяване на обществен морал и контролирането му, а също така са публикувани памфлети и съждения на духовенството по отношение на различни други въпроси.

В основата на оформянето на книжовната норма, която по-късно ще бъде класифицирана като „українська мова”, стои именно югоизточната диалектна група на староизточнославянски език, която получава своя окончателен облик в края на XVI и началото на XVII в. Развитието на украинския книжовен език се извършва въз основа на системата и традициите на книжовния език на Киевска Рус, за историческото развитие на който са характерни следните писмени паметници: Надпис на Тмутороканската плоча⁴, Святославови сборници (1073 – 1076), Архангелско евангелие (1092), Сказание за Борис и Глеб (края на XI в. – началото на XII в.).

След изместването на Киев като един от главните центрове на източноправославието наред с Константинопол от Москва, по земите на днешна Украйна

Храбър. Школата е център на преводаческа дейност най-вече на византийски автори. Изиграва роля и при създаването на кирилицата, тъй като най-старите текстове на кирилица са открити в района на Преслав.

⁴ Мраморна плоча от 1068 г. с надпис на староизточнославянски. Поради важността и уникалността си находката предизвиква ред дискусии относно автентичността си. Проведената научна експертиза потвърждава средновековната датировка на паметника.

постепенно започва да се развива както украинският език, така и използването му вътре в църквата, макар това да става относително бавно. Към този момент църковнославянският език вече е заел важна позиция в богослужението, но източното православие, особено в митрополиите около Москва и Киев, успява по-лесно да премине на „народен” език, отколкото диоцезите под ръководството на Римския папа. При тези диоцези реформите са значително по-бавни и значително по-късни.

Силните процеси на полонизация и русификация, вторият от които в известна степен продължава и към 2013 г., успяват обаче да оставят диря на неяснота в богослужебния език на източноправославните християни (независимо дали принадлежат към Московската патриаршия или към определяната за разколническа Киевска патриаршия и Украинската автокефална православна църква). Източниците сочат, че официалните богослужебни езици в църквите, принадлежащи и на трите патриархата, са църковнославянският и украинският. Това обаче не пречи на украинските православни митрополити да правят обръщенията си към миряните на руски език.

По времето, когато част от украинските земи са под управлението на руския император, езикът, на който се изнасят проповедите по сюжети от Писанието, е ту руски, ту украински и това зависи от отдалечеността от земите, населени с етнически руснаци, което впрочем важи и за употребата на руския език в съвременна Украйна. Вземайки предвид факта, че духовниците се обучават в рускоезична среда (тоест всички семинарии са под владението на Московския патриарх и следователно са изградени въз основа на руската държавна доктрина), употребата на руски език е разбираема и дори естествена.

Обобщено казано, няма яснота и официална позиция на православната църква, която да разрешава или забранява употребата на украински език зад вратите на храмовете и монашеските събори.

Езикът на религията: във времената на Украинската ССР. Значение на Украинската гръкокатолическа църква

През 1917 – 1918 г. се провежда Поместен събор на Руската православна църква⁵, който е свикан с цел да регулира отношенията между новата власт на комунистите и

⁵ Поместният събор на православната Руска църква е открит на 28 август 1917 г. в Успенската църква на Кремъл в Москва. Заседанията продължават повече от година. Сред най-важните решения на събора е това, с което Патриаршията на Руската църква слага край на синодалния период в своята история (Поместен събор 2013).

Църквата – две напълно различни идеологеми, които на пръв поглед не биха могли да съществуват съвместно.

На този Събор за пръв път е поставен въпросът „Може ли да се използва украинският език наравно с руския по време на богослуженията, когато не се употребява църковнославянският?” Един от докладващите на Събора казва: „Предстоятелят на нашата Църква, блаженопочиващият Митрополит Владимир, още отдавна на събранията на духовниците от Киевската епархия каза, че в нашата Църква няма принципна забрана за преминаване на богослуженията на украински език. Ако общината на някой храм иска да служи на украински език, нека служи. Правото да проявява тази инициатива по този въпрос владиката предостави на самите общини” (Шкаровски 2009). Повдигнат е въпросът, който и досега е актуален и разделя богословите на „традиционалисти” и „модернисти”, а именно, дали да не се премине изцяло на жив език по време на богослуженията и да се остави настрана църковнославянският, тъй като той отблъсква миряните с неразбирането му. Въпреки всичко Съборът взема решение да не променя мястото на църковнославянския език, нито да налага руския или украинския език като втори богослужебен, което днес редица изследователи разглеждат като услуга в полза на русификацията. Скоро след него обаче започват ожесточени гонения срещу църквата, прекратява се финансирането на духовенството и на религиозното образование (синт. мат. по Бабкин 2009). При разговори с наша респондентка от България, която принадлежи към деноминация на протестантската църква, същата разказа, че между многото причини да се откъсне от източноправославието и да премине към протестанството, е употребата на непонятния църковнославянски език. Същото важи както за Украйна, така и за други източноправославни страни, а също и за диоцезите на Римския папа, където миряните преминават към протестантство и евангелизъм поради неразбирането на службите на латински език.

През всички години на русификация и полонизация в средите на духовенството по украинските земи Украинската гръкокатолическа църква⁶ е средище на абсолютното използване на украинския език (разбира се, наред с църковнославянския).

Всъщност, УГКЦ възниква поради опитите на Жеч Посполита да полонизира украинците, които живеят по нейните източни територии. През XVI в., когато западните и част от централните части на Украйна се намират под полско владение, полските управници правят всичко възможно, за да приобщят населението на тези територии колкото е

⁶ Украинската гръкокатолическа църква или накратко УГКЦ е най-голямата гръкокатолическа църква в източна Европа. По брой последователите ѝ, според официалния сайт на църквата, са колко 5,5 милиона. (УГКЦ 2013).

възможно повече към полския бит, култура и религия. Тоест да се заличи идеята за различна етническа идентичност на Украйна и по този начин да се избегне необходимостта от нейната независимост. Една от основните разлики между поляците и украинските им съграждани е, че в неделя поляците ходят в католическите костели, а украинците – в православните църкви. Може да се каже, че украинците като цяло не проявяват склонност да променят вероизповеданието си. Поради това полските управници решават да помирят всички, оставяйки на украинците правото да запазят формата на богослужение, но църковната власт да бъде подчинена на Римския папа. Така през 1569 г. в Брест група православни епископи подписват договор-уния за единство с римокатолическата църква. Полската власт не предявява претенции към използването на украински език (както и на църковнославянски) по време на богослуженията и при съставянето на документи и кореспонденция.

Украинската гръкокатолическа църква над три столетия е една от основните стълбове на духовността на украинците на територията на Западна Украйна. Това добре е разбирано от управлението на комунистическия режим след анексирането на територията на Западна Украйна и поради това СССР си поставя за задача да унищожи УГКЦ.

Още през февруари 1945 г. Никита Хрущов уведомява генерал Савченко⁷, че Йосиф Сталин лично е приел решение за възможно най-бързото унищожаване на Украинската гръкокатолическа църква. След два месеца в Лвов пристига група, целяща единението на Гръкокатолическата с Руската православна църква, която е оглавена от свещениците Гаврило Костелник, Михайло Мелник и Антоний Пелвецьки. Тя е напълно контролирана от органите на НКВД⁸. Тъй като акцията не успява, СССР започва да действа със сила. По времето на управлението на Йосиф Сталин, а и след това, множество украински гръкокатолически свещеници и деятели са изпратени в лагерите на ГУЛАг⁹. Впрочем, това се случва и с гръкокатолическите църковни служители и последователи в РСФСР¹⁰ и БССР¹¹. Въпреки това, през 50-те и 60-те години на XX в. на територията на Западна Украйна активно

⁷ Сергей Романович Савченко (1904 – 1966) е сътрудник на съветските спецслужби и министър на вътрешните работи в периода 1940 – 1949 г.

⁸ „Народный комиссариат внутренних дел СССР“ – централен орган на управление в СССР по борба с безредиците и престъпността и поддържане на обществен ред. Съществува в периода 1934 – 1946 г., а след това е преобразуван на МВД СССР – „Министерство внутренних дел СССР“.

⁹ „Главное управление лагерей и мест заключения“ е подразделение на НКВД СССР и МВД СССР. Институция, занимаваща се с ръководството и организацията на местата за масово принудително задържане и излежаване на присъди.

¹⁰ „Российская Советская Федеративная Социалистическая Республика“ е първото в света социалистическо общество, създадено в резултат на октомврийската революция през 1917 г. След образуването на СССР през 1922 г. и до 1991 г. РСФСР е най-голямата по територия и население в състава на СССР.

¹¹ „Белорусская Советская Социалистическая Республика“ е в състава на СССР в периода 1922 г. до 1991 г. И е шестата по територия и петата по население в състава на Съветския съюз.

действа цяла мрежа от гръкокатолически институции: духовна семинария, „домашни” църкви и манастири, които основно се помещават в частни имоти. През 1960 г. в Лвов властите разрешават обособяването на три катакомбни женски манастира:

- на сестрите-служителки на Непорочната Дева Мария,
- на чина на св. Викентий,
- на сестрите-василианки. Макар че всичките монахини работят като

медицински сестри, те спазват монашеския начин на живот.

Езикът на религията: съвременна Украйна

В съвременна Украйна УГКЦ е единственото религиозно средище, където не се наблюдава колебание в системната употреба на украински език за нуждите на богослуженето. В източните части на страната, където установено влияние има руският език, приходите на УГКЦ са мястото, където се събират хората с изразено украинско самосъзнание, подплатено с използване на украински език. Следва да се отбележи, че нови енории се образуват и в селища с висока степен на русифицирано население като Луганск, Донецк и прилежащите им по-малки градове.

Тъй като Украйна, макар и традиционно източноправославна държава, е изключително толерантна страна, там могат да се срещнат представители на най-различни християнски и недотам християнски деноминации. Най-активни са протестантските църкви и Свидетелите на Йехова. През годините след отделянето на Украйна от СССР се разпространяват и най-различни тоталитарни секти като „Бялото братство” на Марина Цвигун, самоназовала се Мария Деви Христос, общността на сциентолозите, на кришнаитите и др., които обаче вече не са активни.

Не може да се отрече, че целта на подобни секти не е асимилация в етнически план, а приобщаване. Поради това те са изключително гъвкави в езиков план и налагат използването на езика на общността, която се стремят да овладеят. През месец април 2013 г. посетихме западноукраинския град Лвов и там един от нашите респонденти, студент в Лвовския национален университет „Иван Франко”, потомствен протестант, ни покани да посетим неделна служба на неговата протестантска църква. Там тълкуването на Библията беше на украински език, а групата, която свиреше музикални хваления, типични за протестантството и евангелизма, изпълняваше песни както на украински, така и на руски език. Нашият респондент отбеляза, че пасторът на църквата е украинец по националност, но

дълго време е служил в Източна Украйна, поради което речта му е съпътствана от русизми, русифицирани форми на украински лексеми и граматични елементи. На въпроса ни защо се използва руски език в град като Лвов, където населението знае руски език, но съзнателно не го използва, ми беше отговорено, че „за Бог няма значение на какъв език се служи”. Справка в интернет пространството обаче показва, че като цяло повечето проповеди и хваления на протестантските и евангелистките църкви в Украйна са на руски език, а в източните и южните части на страната тези християнски течения имат по-голяма популярност и ниво на доверие (Агеев 2013).

Подобна, макар и в съвсем различно количествено съотношение, е и ситуацията в друга постсъветска държава – Беларус. Там източноправославната църква, както и нейните представители сред духовенството, изключително рядко използват за нуждите на духовната си дейност друг език, освен руския. От друга страна, гръкокатолическата църква умишлено се стреми да наложи като език на богослужението белоруския и всячески подпомага развитието му. Както става ясно в Беларус, така както и в Украйна, сложността на езиковата ситуация и състоянието на двуезичие рефлектира и върху църковния живот.

Езикът на религията: еврейската общност

Евреите в Украйна имат сериозно присъствие, макар то да е отслабнало в днешно време. Диаспората започва да намалява след образуването на държавата Израел през 1948 г. и приемането на Закона за репатриацията, приет през месец юли 1950 г., който позволява на всички, които докажат, че имат някакъв юдейски корен, да се заселят на територията на новосъздадената република, като освен това получат гражданство и известна парична сума, която да им помогне да започнат новия си живот (Халиди 1971). От тази възможност се възползват много евреи от Западна Европа (Германия, Франция, Испания, Холандия, Италия и др.), от Америка (САЩ, Канада, Аржентина, Бразилия и др.), от Африка (Египет, Алжир, Мароко, Либия и др.), но и множество граждани на страните отвъд Желязната завеса. Най-голям, разбираемо, е броят на репатриантите (или „олим”, както са познати те в Израел) от СССР. В периода между 1969 г. и 1975 г. в Израел идват над 100 хил. репатрианти (най-вече от днешна Западна Русия, Украйна, Беларус и Молдова).

Присъствието на евреите в Украйна е силно в западната част на днешната държава, която тогава е в полско владение, особено в Лвов (там има данни, че жителите с еврейски произход са над 100 хиляди, при население от 340 хиляди души през 1939 г.), а

също така етническата група е представена в Киев, Одеса, Харков, Днепропетровск и др. Характерно за западнославянските евреи и тези, които живеят в немскоезичните държави в Европа, в Прибалтика и в Дакия, украинските евреи са употребявали в общуването помежду си идиш. Съществували са и такива, които са използвали руски език (което днес се превръща в абсолютна тенденция), макар да са знаели идиш. Тези, които са употребявали потомствения си език, са в най-голяма степен жители на Лвов и Одеса. В съвременния одески диалект на руския език има думи, които трайно са се установили и са по произход от идиш (някои от тях са дошли през иврит) – такива например са думите „гвалт” (караул”), „гешефт” (далавера), „хана” (безкрайност).

Езикът иврит, който днес е държавен език в Израел, до 1948 г. е използван само в религиозното общуване и е непонятен на мнозинството евреи, независимо от степента им на образование. Това е и причината при създаването на държавата Израел да има трудности с евреите, дошли от други части на света, които знаят, и то не всички, отделни молитви или молитвени изрази на иврит.

Постепенно, след идването на комунистическия режим в Украйна и главно след репатрирането на голяма част от съветските евреи, еврейството навсякъде губи характерните си черти – а сред тях е и езикът идиш. Религията е изгубена благодарение на масовата проатеистична пропаганда, провеждана от държавната власт. След окончателното разпадане на Съветския съюз в края на 1991 г. ционистските организации в Израел и САЩ обръщат поглед към диаспорите във вече независимите страни. Едната от поставените цели е възвръщането на посещаването на синагогите, а и с това – изучаването на иврит. При посещението ни в град Лвов през месец април 2013 г. попаднахме на учебници по иврит за деца „Аколь хадаш” („Всичко ново”), които се продаваха на пазар за стари и антикварни книги, които бяха подпечатани с печата на „Еврейське агенство Галичини” („Еврейско агентство в Галичина”). Учебниците бяха на руски език и бяха отпечатани в Ню Йорк, САЩ. Също така, намерихме една книжка с кратки стихове за деца „Бесимха иврит льомдим. З радістю вчимо іврит” („Да учим с радост иврит”) на иврит и на украински език. Изданието е осъществено през 2006 г. в Чернівци.

Днес еврейската диаспора в Украйна е представена в най-големи проценти в градовете Киев, Одеса, тоест в градовете, където преобладаващо се използва руски език. Евреи има и в Лвов, като по данни на Всеукраинското преброяване на населението от 2001 г. 1900 граждани са се самоопределили като евреи. От тях отминаващи познания по идиш имат

само представителите на поколенията, родени преди 1939 г., тоест преди началото на Втората световна война.

В синагогите само молитвените слова са на иврит, а другите обръщения към миряните са на руски език. Няколкото печатни и интернет издания, насочени към еврейската общност в Украйна, също се списват на руски.

Езикът на религията: мюсюлманската общност

Коренната мюсюлманска общност в Украйна, която е представена от кримски татари, използва в общуването си извън етноконфесионалната група, а вече с тенденция да го прави и вътре в нея, руския език. Това се дължи на факта, че татари живеят най-вече на полуостров Крим (за което напомня и тяхното название – Кырым Татарлары/Kırım Tatarları (кримски татари), където руският език, а и руското самосъзнание имат превес; също така те населяват и по-малък брой селища извън Крим, но отново там, където влиянието на руския език сред населението е по-силно от това на украинския език. Татарите, говорещи украински език, със сигурност представляват едно абсолютно малцинство.

Макар по украинските земи мюсюлмански поселения да има още от XIII в., тази религия в началото на XIX в. е със значително отслабени позиции поради руските победи над Турция и над Кримското ханство. Тежката асимилация и депортациите от времето на управлението на Йосиф Сталин и масовото изселване към Република Турция след разпадането на СССР са накарали татарите или да напуснат родните си места, или да се откажат от характерните белези на своя етнос и да се слеят с масата.

По време на съществуването на СССР, а и след това, се случва хора с мюсюлманско вероизповедание да живеят на територията на Украйна. Преди разпадането на Съветския съюз това са граждани на средноазиатските републики (Азербайджанска ССР, Казахска ССР, Киргизска ССР, Узбекска ССР и др.), които идват с цел работа главно в мините в Донбас. Някои от тях идват, за да получат образование в университета на Украинската ССР; това впрочем е целта на хора със същия произход да идват днес в Украйна. Забелязват се и граждани на Република Турция, близоизточните страни и Иран. Въпреки че по принцип въпросните студенти произхождат от мюсюлмански семейства, повечето от тях имат бегло отношение към религията и не стават част от джемаата в малкото джамии в Украйна. По времето на СССР обаче всички те получават образованието си чрез руския език, а не чрез

държавния украински.

В по-малките джамии на Крим петъчната проповед се чете на татарски език, но в централната джамия в Киев тя е на руски. Въпреки това, би могло да се направи извод, че езикът на исляма в Украйна все още е езикът на малцинството, тоест няма процес на русификация, както например е в другите две основни конфесии в страната – християнство и юдаизъм.

В обобщение на изложените данни можем да направим извода, че езиковата ситуация в религиозната сфера на обществения живот в Украйна в началото на XIX в. е не просто фактор, който оказва влияние върху езиковото поведение на социума, а е резултат от конкретни събития и е пряко повлияна от същата езикова ситуация, върху която влияе.

Различното вероизповедание на украинците е една от причините, които в известна степен успяват да намалят ефекта от езикова асимилация в моментите, в които Украйна е била под силно влияние от страна на господстващи империи.

Както в почти всички области на обществения живот, борбата за езиково надмощие продължава и в църквата. Ролята и влиянието на външни фактори върху църквата в Украйна е голямо не само в езиково отношение. Показателен пример от последните седмици за това са и противоположните позиции, които заемат трите църкви по отношение на протичащите в момента политически събития в Украйна, провокирани от отказа на президента Виктор Янукович да подпише Споразумението за асоцииране на Украйна с ЕС. Външната политика на Украйна съвсем не е въпрос, който пряко засяга църквата, но очевидно влиянието ѝ се използва от политиците за определени цели. По отношение на езика основното противоборство е между Украинската гръко-католическа църква, поддръжник на украинския език, и Украинската православна църква към Московската патриаршия, като средище на руския език. Това противопоставяне в езиков план продължава от векове и ще остане фактор, заедно с вероизповеданието, който ще предопределя различието между хората от различните региони на Украйна.

Литература:

Агеев 2013: Агеев, В. Протестантизм в Україні: причини популярності. <http://www.religion.in.ua/main/analitica/18547-protestantizm-v-ukrayini-prichini-populyarnosti.html> (посетен на 18.09.2013)

Бабкин 2009: Бабкин, М. Всероссийский выбор. http://www.ng.ru/history/2009-01-21/5_tihon.html (посетен на 08.05.2012)

Кенанов 2007: Кенанов, Д. Българистични простори. София, 2007. с.304

Литвин 2006: Литвин, В. Міжусобна боротьба Ярославичів за верховенство в Русі в другій половині XI ст. http://www.lytvyn-v.org.ua/history_of_ukraine/index.php?article=Ch2_r2_p5 (посетен на 14.08.2013)

Поместен събор 2013: Поместный собор Православной Российской Церкви (1917—1918). [http://ru.wikipedia.org/wiki/ Поместный_собор_Православной_Российской_Церкви_\(1917—1918\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Поместный_собор_Православной_Российской_Церкви_(1917—1918)) (посетен на 08.06.2013)

УГКЦ 2013: Української Греко-Католицької Церкви <http://news.ugcc.org.ua/> (посетен на 12.11.2013)

Халиди 1971: У. Халиди. From Haven to Conquest: Readings in Zionism and the Palestine Problem Until 1948. Beirut: Institute for Palestine Studies, 1971.

Чолова 2005: Чолова, Ц. Йоан Екзарх като книжовник и учен. <http://www.nbu.bg/PUBLIC/IMAGES/File/departamenti/istoriq/8.pdf>. 2005 (посетен на 12.09.2013)

Шкаровски 2009: Шкаровский, М. Влияние Всероссийского Поместного Собора 1917-1918 гг. в советскую эпоху. www.bogoslov.ru , <http://www.bogoslov.ru/text/377332.html> (посетен на 10.08.2013)

Информация за автора:

Стефан Узунов завършва висшето си образование в Софийския университет „Свети Климент Охридски“, специалност Славянска филология, с първи език украински и втори полски. През 2014 г. защитава докторска дисертация, посветена на езиковата ситуация в Украйна.

E-mail: sfn@abv.bg

ІВАН ЖУКОВСЬКИЙ ПРО МІСЦЕ РУСЬКОЇ (УКРАЇНСЬКОЇ) МОВИ СЕРЕД ІНШИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ

Богдан Сокіл

Аногация: Описани са основните фонетични признаци, които отличават т. нар. „руська мова“ (українски език) от другите славянски езици. Вниманието е насочено към влиянието на разговорния език при развитието на книжовния език.

Ключови думи: език, наречие, гласни звукове, звучни и беззвучни съгласни, белези на езика.

Актуальність дослідження. Як відомо, історія мови найтісніше пов'язана з історією народу, є віддзеркаленням його життя. Україна протягом багатьох століть належала до різних держав, що не могло не позначитися як на її долі в цілому, так і на розвитку її мови. Доля мови на українських теренах складалася по-різному. У Російській державі українська мова була заборонена. В Австрії склалися дещо кращі умови для функціонування і розвитку української мови. Офіційний Відень гарантував рівноправність народів і визнавав їх законне право плекати і розвивати свої мови.

Аналіз останніх досліджень. На наш погляд, дослідження історії української мови було дещо однобоке. Науково вагомі розвідки з історії мови стосуються переважно її розвитку і функціонування на Великій Україні, і майже зовсім відсутні мовні студії про руську (українську) мову в Галичині. Праці Ю. Шевельова, а також сучасного австрійського вченого Міхаеля Мозера, на жаль, не дають детальної картини розвитку руської мови в Галичині. А тим часом, тут відбувалися доволі важливі для функціонування і розвитку української мови процеси.

Мета статті – описати фонетичні риси руської мови, які показують її окремішність від інших слов'янських мов.

Галицька інтелігенція того часу на шпальтах часописів піднімала питання розвитку руської мови. До таких належав і священник Іван Жуковський, який описав особливості руської мови.

У руській мові, як і в кожній іншій, треба зважати на її дух, котрий подає певні правила щодо вживання окремих звуків, творення складів і цілих слів та їх вживання. Тих правил, народ, що розмовляє мовою, може і не знає, але їх глибоко відчуває і постійно

вживає, зауважував Іван Жуковський.

Порівнюючи руську мову з живою істотою, він стверджував, що як у живому тілі кожне неприродне порушення сприймається з болем, так і кожна погрішність в мові неприємно вражає кожного, хто її знає, а особливо, кому вона є материнською. І чим менше вухо звикло до іншої розмови, як наприклад, руське вухо до інших слов'янських мов або до наріч своєї власної мови, тим виразнішими є такі погрішності, а вислови, які суперечать духові мови, народ вважає чужими і таку розмову сприймає з обережністю і погано розуміє.

Дух мови присутній в цілому народі, котрий нею говорить, але, на переконання Івана Жуковського, правилом має бути народна мова (Уваги 1. 1864: 306). Однак лише те можна вважати за правило, що йде від цілого народу або від більшої його частини, бо немає народу, котрий би в усіх сторонах свого проживання розмовляв однаковою мовою. У різних місцевостях при спільних ознаках мови спостерігаються певні відмінності, спричинені сусідством інших мов, з чого й походять різниці в наріччях або навіть і піднаріччях.

Іван Жуковський виокремлює в руській мові три наріччя: українське, галицьке і західне або Перемишське. У Перемишським, як сусіднім з польською мовою, помітний вплив тої мови в тому, що руський середній [и] вимовляється тонше, подібно до польського [i], хоч і не пом'якшує попереднього приголосного звука.

Вивчаючи фонетичні, морфологічні, акцентуаційні тощо особливості руської мови і порівнюючи з будь-якою слов'янською мовою, необхідно визнати її більшу правильність як за внутрішньою, так і за зовнішньою будовою перед слов'янською мовою. І. Жуковський дивується, як пригнічений руський народ зміг виробити таку досконалу і правильну мову, яку часто зневажають і сусіди, і самі русини. Сусіди її не знають і не хочуть знати, і, вважаючи її як мову лише простого народу, переслідують.

Росіяни, взявши руську мову за основу для російської і переробивши її, називають руську мову «хахольською» і русинам, котрих вони називали «малоросами», насильно накидають російську мову, не знаючи про те, що їхня мова перед руською не тільки не має переваги, але й в порівнянні з нею є менш виробленою. Теперішня перевага російської мови полягає тільки в тому, що вона є багата на вислови, запозичені з інших мов без вибору з погляду на дух мови і чистоту. А правильним може бути тільки те, що їй з батьківщини після Русі залишилося. Виробляючи свою російську мову, росіяни втратили кличний відмінок,

котрий завжди в російській мові заміняють називним, а також ступінь порівняння прикметників.

Зрештою і прості, і освічені русини зневажають свою рідну мову і упереджені перевагами старослов'янської та великоруської мови, вживають багато висловів і форм, які суперечать духові мови, з тих мов, і таким чином спотворюють чистоту руської мови, хоч би могли того уникнути.

Іван Жуковський не погоджується з думкою, що руська мова є невиробленою і в ній недостатньо висловів на позначення різних понять. Такі твердження є цілком зрозумілими, адже руська мова довго і ще до недавніх часів лежала облогою і мало хто з освічених русинів розмовляв по-руськи. Разом з тим є багато слів, зауважує автор, які руський народ вживає, але вони невідомі письменникам, бо практично немає серед будь-якого народу особи, котра би знала всі вислови своєї мови. Слова, вживані в одній стороні, в іншій можуть бути зовсім невідомі. А народ, не маючи тих чи інших понять, не міг утворити власних висловів. Із поширенням освіти серед народу розширюються і виробляються нові поняття, на які потрібно нових власних висловів, якщо не хочемо грішити проти чистоти мови і приймати вислови з чужих мов. Так робили поляки і німці, а тому їхня мова є незрозумілою для тих, хто не знає інших мов.

Навпаки, зразком чистоти своєї мови є чехи, які намагалися не допустити до своєї мови слів, незгідних з духом чеської мови, і наявні в ній чужі вислови замінили власними.

Оскільки руській мові властиве намагання до чистоти, то вона, на думку Івана Жуковського, повинна збагачуватися трьома шляхами, а саме: а) насамперед своїми власними, уже вживаними між русинами, висловами, які відповідають духові нашої мови; б) творенням нових висловів за аналогією до духу мови, яких уже багато увійшло у вживання і входити ще буде, бо то є найбільшим джерелом збагачення мови; в) запозичення висловів з інших мов, котрі поняття добре позначають і не суперечать духові руської мови.

Правопис теж повинен відповідати духові мови. Отже, письмо і його правопис чим правильніше представляють живе мовлення, тим більше є вдосконаленими.

Деякі наші вчені, констатує Іван Жуковський, кажуть, що працювати над вдосконаленням правопису непотрібно. Мовляв, появиться якийсь геній, який напише літературний твір і весь народ прийме вживаний ним правопис. На думку Івана Жуковського, це не можливо, бо, навіть, якщо такий геній напише геніальний твір, вживе для висвітлення

своїх думок багато потрібних і нових висловів, то як наслідок лише збагатить цим словниковий склад мови. Але правописом, як справою для нього менш необхідною, займатися не буде: може хтось бути геніальним поетом, істориком, але при цьому він не є граматистом. Саме завданням граматистів є вдосконалення правопису, оскільки вони добре знають дух мови. Іван Жуковський заперечує думку, що руська мова від 1848 року багато змінилася і вдосконалилася. Він впевнений, що мова не змінилася, а вдосконалилася лише збагаченням висловів, а лише народ, котрий нею говорить, вдосконалився; бо більше її вживали, більше духу пізнали, але той дух мови зовсім не змінився. Щоб змінити дух мови потрібно віки, – наголошує священик.

Руська мова відрізняється від багатьох слов'янських мов насамперед намаганням до зрозумілості, уникненням будь-якої двозначності. Основними ознаками її є повнота, лагідність, м'якість і відкидання того, що є зайве.

Серед ознак руської мови Іван Жуковський виокремлює такі:

1) Першою ознакою, котра відрізняє руську мову від усіх інших слов'янських, є та, що в ній букву **Ѣ** завжди як [ji] вимовляємо, у той час, коли в усіх інших мовах замість [ji] вимовляємо [je] або [e], а в польській і білоруській – [je], [e] або [ja], наприклад, **w lesie, matce, las, cialo**; білоруській: **у лузье, вярный, гряхъ**, наше **грѣхъ**; а в російській – [je], [e], [jo] або [o], наприклад, **мѣсто, целый, содло, приабрьоль**. Однак далеко від Русі, у сремській наріччі сербської мови, по Сремі, Банаті, Бачці, південній Угорщині і Сербії понад Саву і Дунай вимовляють звук [ji] або [i].

2) Другою ознакою руської мови є та, що коли в старослов'янській і в інших слов'янських мовах [л] або [р] з попереднім іншим приголосним перед [а], а в польській перед [о] відсутній, у руських мовах, тобто в малоруській, білоруській і великоруській, замість одного [а] або [о] перед [р] або [л] і після [л] або [р] використовують вставний звук [о], з тією відмінністю, що тільки в малоруській мові той [о] завжди як [о], а в білоруській і російській той [о] в перших двох складах, коли він не наголошений, як [а] вимовляється, наприклад, **страна, strona**, малоруське **сторона**, білоруське і великоруське **старана**; так **малада, гаваріль**: так білоруське **табье**, наше **тобѣ** (Уваги 1. 1864: 306-307).

Наявність приголосних [р], [л] в руській мові є її постійною ознакою. І лише з метою розрізнення однозвучних слів ці приголосні звуки в руській мові перед [а] не вживають. Наприклад, кажемо **прати, брати, кладу, плачу, красти, власть** тощо, бо маємо також **пороти, бороти, колоду, полочу, користы, волость, сорока, сорочка**. Лише кілька старослов'янських слів, які є спільними для всіх слов'янських мов, залишилися і в руській

мові, наприклад: **слава, слабый, краса, благъ, бракъ, клакъ**.

За тією ознакою не повинні би вживатися такі технічні вислови, запозичені зі старослов'янської мови, котрі тим способом протиставляються духові руської мови, як наприклад, **глава, самогласна, глаголь**. Їх треба замінити чисто руськими висловами; так замість **глава** вживати **голова**, а замість **самогласна, согласна** – **самозвукъ, созвукъ**.

Оскільки, руській мові не властива двозначність, то при вживанні двох однакових слів, вона розрізняє їх наголосом. Тому абсолютно не суперечать чистоті мови запозичення з інших мов, якщо те саме слово вживається з іншим значенням, наприклад, **лице** означає у руській мові тільки **тварь**, а не вживають **лице** в значенні **особа**; також слід вжити **складъ** замість **слогъ**, бо **слоги** мають значення; не варто вживати **жалованье** замість **платня**, **худый** замість **лихий**, **милость** замість **любовь** тощо. Багато є таких слів, котрі в одній слов'янській мові те, а в іншій цілком інше означають, на що при вживанні їх добре зважати треба (Уваги 1. 1864: 307).

3) якщо [л] або [р] після голосного [е] відсутній, у руській мові (і перед [л] або [р] і після них [е]) вставляють два [е], наприклад, **чередa, середъ, передъ**, відкинувши прийменники, складені з іншими словами, щоб слова не були довгими, наприклад, **предлогъ, предсѣдатель**. І в російській, і в білоруській мові також вставляють два [е], але той [е], як кожний [е] вимовляють в російській як [je], [jo], [o], а часом після [ж], [ч], [ш] як [е], наприклад: **пьерьодъ, зельона, имьона, Пьотрь**; а в білоруській, як [je] або [ja], наприклад, **пьеремьена** (перемьна), **бьяреза** (береза), **цьебье** (тебе), **нье** і **ня** (не), **сяло** (село), **нясти** (нести), **сястра** (сестра).

4) У руській мові, як і в білоруській, чеській, словацькій, верхньолужицькій і верхньолужицькому наріччі словенської мови вживають звук [г], а в російській мові і інших слов'янських мовах вимовляється [г'].

У руській мові лише в кількох словах, як **газда, господар, гонта, гуля** вживають звук [г]. Однак до руської азбуки грецька буква г прийнята уже давніше, і зібрання руських вчених у 1848 році ухвалило також вживати г, бо запозичили також багато чужих слів, у котрих вживають звук [г], наприклад, **грунтъ, гвалтъ, гвинтъ**. Букву г слід писати також і у чужих власних іменах, наприклад: **Гете, Гегель, Гагъ, Габсбургъ**.

5) Приголосні звуки поділяють на дзвінкі і глухі. Глухим **х, к, с, т, ц, ч, ш, п, ф** відповідають дзвінкі **г, ґ, з, дз, дж, ж, б, в**. А **м, л, н, р, й** і голосні завжди вимовляють дзвінко.

Характерною ознакою руської мови є та, що в ній дзвінкі приголосні і

перед глухими і в кінці слова вимовляють дзвінко, а в інших слов'янських мовах у тих випадках завжди вимовляють глухо. Кажемо: **кладка, лавка, казка, ворожка**. Розрізняємо **ладь – лать, козь – кось, лѣзь – лѣсь, судь – суть, лобь – лопь, рыбь – рынь, пядь – пять, рѣзни – рѣсни** тощо.

Тільки прийменник **зь** (латинське **de, e v ex**, німецьке **von, aus, herunter**) перед глухими вимовляють глухо, а навпаки прийменники **сь** (лат. **eum, con**, нім. **mit, zusammen**) і **від** перед дзвінкими вимовляють дзвінко, наприклад, **зь тебе, зь хаты, зкинути; сь нами, сь мамою, снести, сь Ивановь, оть него, ѓтобрати**. Ті прийменники **зь** і **сь** за значенням різні, і на письмі їх необхідно розрізняти, наприклад, **змести і смести, зкинути і скинути**, проте вони у вимові не розрізняються, бо, не розуміючи, можна в розмові запитати, чи сказано, наприклад, **зо стола змести, чи на столъ до купы смести**.

б) У деяких слов'янських мовах, зокрема в старослов'янській і польській [л] з [в] не тільки в розмові, але й на письмі чергуються. В обох тих мовах в дієсловах минулого часу вживають форми **видѣвъ, видѣвши, написавши, napisawszy, zadzwoniwszy**. У руській мові такі чергування відбуваються не тільки в дієсловах минулого часу, але й в наказовому способі минулого часу чоловічого роду однини наприклад, **видѣвши, писавши, видѣвъ, писавъ, носивъ, тявъ**. Форма дієслова **видѣвъ, писавъ, носивъ** не є руська і не повинна вживатися, бо суперечить духові нашої мови, головному правилу зрозумілості; не є руською також форма дієслова теперішнього часу **видя, нося**, замість тої повинно вживатися **видячи, носячи** (Уваги 2. 1864: 311).

У тому випадку, де після голосних [л] чергується з [в], після приголосних як в старослов'янській, так і в руській мові [л] відкидають, наприклад, старослов'янське: **рекъ, рекши**; руське **рекъ, рекши, несъ, несши, умеръ, умерши**.

Якщо в руській мові в кінці іменників і прикметників пишуть [л], то він з [в] не чергується, наприклад, **шилъ** (від **шило**), **правилъ** (від **правило**), **вѣлъ, весель**; але натомість властивістю руської мови є чергування [л] з [в] у середині слів перед приголосним, наприклад, **вовкъ, стовпъ, довгъ, повный, жовтый**.

Те все наявне не тільки в білоруській, але й в деяких інших слов'янських мовах. У словенській мові вживають: **igrow** (аль = **овъ**), **délow**, також **wowk, dowg, pown i sownee**. У словенській мові, на відміну від руської, пишуть ще **wesew, popew, sow** (сѣлъ). Але в родовому відмінку множини словенці зберігають [л], наприклад, **kobil, strél**, проте [el] у ненаголошеній позиції і [il] чергуються з [y], наприклад, **vidu, vernu, kozu, jabuko**, замість **vidit, vernil, kozel, jabelko**.

Так само серби, як русини, [л] в кінці дієслів [в] вимовляють і не пишуть [л], але і [в] не можуть писати, бо мусили би той звук вимовляти глухо як [ф]. Щоб вимовити [в], пишуть [о], наприклад, **писао, дао, мутио**. Серби також мають **пепео** (пепель), **мио** (мил-ий), а в середині слів замість [ол] чи [ел] вимовляють і пишуть [у], наприклад, **вукъ, пунъ, дугъ, сунце, ступъ, тучемъ** (руське **товчу**), **жутъ** (желтъ).

Якщо в старослов'янській, польській і сербській мовах л не пишуть там, де не вимовляють, то його не потрібно писати і в руській мові, підсумовує І. Жуковський. Вимовою **носилъ, казалъ, выдѣвъ** тільки псують чистоту мови. Кажуть, що л в дієсловах минулого часу чоловічого роду треба для того писати, що [л] вживається в жіночому роді і в множині. А для чого після приголосного опускаємо [л], хоч він також повертається, наприклад, **несъ, несла, пекъ, пекли**, або пишемо **боже, въ бозѣ, чоловѣче, въ чоловѣцѣ, душе, въ дусѣ**, а не **боге, въ богѣ, чоловѣке**, тощо, коли ті імена на [г], [к], [х] в інших відмінках знову вживаються.

7) Приголосні можуть бути або тверді, наприклад в словах: **вѣзь, возы, коса**; або м'які, наприклад, у словах: **на возѣ, при косѣ**; або пом'якшені, або середні, наприклад: **воженъе, кошенъе**. Кожному твердому приголосному відповідає м'який або середній звук, як видно із таблиці:

Тверді	Середні	М'які
з, г, ґ	ж	зь
с, х	ш	сь
ц, к	ч	ць
т	ч	ть
д	дж	дь
л	л	ль
н	н	нь
р	р	рь
б	бл	бль
п	пл	плъ
в	вл	влъ
ф	фл	флъ
м	мл	млъ
-	-	й

Пом'якшуються приголосні, коли зливаються з приголосним [ј] в один звук і вимову [ј] не чути. У руській азбуці на приголосний [ј] немає постійного знаку, але позначається він після голосного знаком [й], а після голосного м'яким знаком ъ, котрий виглядає як перевернений знак j, а також звук [ј] починає йотовані приголосні **я, ю, є**.

Приголосні звуки перед **ь** і перед **я, ю, Ъ** вимовляють м'яко. Горлові [г], [ґ], [к], [х] не можуть при вимові з [j] в один звук злитися і пом'якшитися. Якщо горлові приголосні повинні пом'якшуватися, то вони чергуються із [з], [с], [ц]. Тоді ці приголосні залежно від вимови або напів або повністю стають м'якими, наприклад, **богъ, боже, въ бозѢ, чоловѣкъ, чоловѣче, въ чоловѣцѣ; духъ, душе, дусѣ**.

Губні [б], [п], [в], [м], [ф] також не можна повністю пом'якшити звуком [j], бо зуби ділять губи від язика, і тому ті приголосні з [j] не можуть цілком злитися. Губні приголосні пом'якшуються доданим звуком [л], наприклад, **робити, роблений, граблѣ, купити, куплений, коноплѣ, журавлѣ, ломлю, трафлю**.

З таблиці пом'якшення видно, що в руській мові, як і в старослов'янській, усі приголосні пом'якшуються, і саме тим руська мова відрізняється від інших слов'янських. У руській мові приголосні м'якшаються не тільки перед **ь** або **я, ю, Ъ**, але й перед іншими м'якими приголосними того самого складу, наприклад, **снѣгъ, слѣдъ, лєсть, болѣзнь**, але про те навіть [г] і [к] в словах **звѣзда, цвѣтъ** у м'які перейшли (порівн. польск. **gwiazda, kwiat**).

Інші слов'яни чим ближче до півдня проживають, тим менше мають м'яких приголосних.

У російській мові немає м'якого [ц], проте і [т] перед [ся] як [ца] вимовляють, наприклад: **хвалища = хвалится**. Звуки [г], [к], [х] не пом'якшуються і не чергуються з іншими м'якими. Перед м'яким приголосним інший приголосний вимовляють твердо, а не м'яко, наприклад, **слѣдъ = сълѣдъ, звѣзда – зъвѣзда**.

Так само і в польській мові: [ц] завжди твердий, а [г], [к], [х] перед нашим [Ѣ] не пом'якшуються повністю, а тільки частково, або й зовсім вимовляються твердо, наприклад, **w musze, w nodze, ręce**. Звуки [д] і [т] пом'якшуються лише після приєднання [з] і [с], наприклад, **dzień, widzieć (ć = ts), ciele, cień**, а [р] пом'якшується доданим [ж], наприклад, **Rzym** (Уваги 3. С. 315).

І в білоруській мові [ц] не пом'якшується, а [д] і [т] пом'якшуються тільки додаванням [з] і [с]. Звуки [г], [к], [х] перед [Ѣ] пом'якшуються, як в руській мові, наприклад, **сестрица, вулица, дзень = дзьень, буде (буде), цень (тѣнь), цеперь – цяперь (теперь), на руцѣ, у лузѣ, по дорозѣ**. В обох лужицьких [д] і [т] пом'якшуються, але в нижньолужицькому, при пом'якшенні [д] і [т] випадають, наприклад, верхньолужицьке: **předź, czeleď, dawać = dawatś**, нижньолужицьке: **žeń, bužoś (будешь), lokś (локоть), dawaś**

(давати).

У чеській і словацькій мовах [д] і [т], [л] і [н] пом'якшуються, як і в руській, а [р] (лише в чеській) пом'якшується доданим [ж]. Серби і хорвати мають тільки 4 приголосні, котрі можуть в них м'якшуються: [д], [т], [л], [н]. Словенці мають лише два: [л] і [н]; болгари м'які приголосні звуки взагалі втратили.

8) Як руська мова найбагатша на м'які приголосні, так і найбагатша на відтінки голосного звука [і], який відрізняється 4 вимовами, тобто потрібний чистий [і], а саме:

а) тонкий [і], котрий вимовляють, як латинський [i], наприклад, у словах **sine, Cicero**, або німецький [i], наприклад, **mich, dich, sind**; також кажемо **святіи, благородіє**;

б) грубий [ы], який і в російській, і в польській мові вживають, наприклад, **мы, ты, вы, бы, дыня, быкъ, мыло, лысий**;

в) середній [и], котрий вимовляють між двома попередніми, наприклад в словах **носити, ходити, сито, мило, лисъ**. Однак в галицькій наріччі, де [ы] не обов'язково так грубо, як його деінде вимовляють, наприклад, в Угорщині коло Берега, вимовляють як середнє між [ы] і [и];

г) йотований [й], котрий однаково пом'якшує попередні приголосні.

Інші слов'яни таких варіантів звука [і] не мають. У російській, білоруській і польській мові вживаються тільки два [і], грубий і тонкий. Останній пом'якшує попередній приголосний і вимовляється як руський звук [ѣа], а в усіх інших слов'янських мовах вживається тільки один [і], котрий вимовляють як латинський або німецький [i]. У чеській мові залишився тільки слід грубого [ы]. Чехи мають [і] і [у] і зберігають правило, де слід ці звуки писати, але відмінності при вимові уже втратили. Тільки у деяких словах замість довгого [у] пишуть [ey], наприклад, **beyk, seyr, beywa**, що так вимовляють, як руський звук [ы].

9) У руській мові в українській і галицькій наріччях вживають слово **бути (быти), бувъ, була, було**, щоб його краще відрізнити від **бити, бивъ, била, било**. У західній наріччі, де [и] вимовляють тонше, вживають **быти, бивъ, была, было**, і в білоруській мові є **бути** (властиво **буцѣ**) і **бувъ, була, було**; в інших слов'янських мовах тут вживають [ы] або [и] (і); тільки словаки при **bit'** мають **bol, bola, bolo**.

У руській слові **бути** видно також намагання до більшої правильності, бо в усіх часах (крім теперішнього) і способах дієслова постійно вживають [у], кажемо: **бути,**

бувъ і буду, будь, будучи тощо.

10) У третій особі однини теперішнього або майбутнього часу після [e] в руській мові [т] як зайвий не вимовляють і не пишуть, хоч в старослов'янській і в російській вживють. У першій з них цей звук є потрібним, щоб розрізнити той час і ту особу від минулого часу. У старослов'янській мові форми **несе, рече** означають минулий час, а тому для позначення теперішнього часу мусить бути **несеть, речете**. У руській мові форма **несе** позначає тільки теперішній час. Але в той самий спосіб після [и] потрібний [т]: кажемо: **носить, ходить**, щоб розрізнити вид наказового способу: **носи, ходи**. Також те саме має місце у множині тої самої особи, тут [т] є потрібний **несуть, пишутъ**, щоби відрізнити від 1-ої особи однини: **несу, пишу**. У польській мові в таких випадках [т] не приходить, бо розрізняється іншим способом: **niesie – nieś, nosi – noś, pisze – piszą**) (Уваги 4. 1864: 319).

Описані фонетичні особливості руської мови яскраво свідчать про її окремішність від будь-якої іншої слов'янської мови і заперечують твердження поляків та росіян, що руська мова була наріччям польської чи російської мови.

Література:

1. Жуковский И. Уваги надъ духомъ языка руского съ поровнаньемъ тогожъ съ инными славянскими языками. – Слово. – среда 30 вересня (12 жовтня) 1864. – ч. 78, 307-308.
2. Жуковский И. Уваги надъ духомъ языка руского съ поровнаньемъ тогожъ съ инными славянскими языками. – Слово. – субота 3 (15) жовтня 1864. – ч. 79, 311.
3. Жуковский И. Уваги надъ духомъ языка руского съ поровнаньемъ тогожъ съ инными славянскими языками. – Слово. – Среда 7 (19) жовтня 1864. – ч. 80, 315.
4. Жуковский И. Уваги надъ духомъ языка руского съ поровнаньемъ тогожъ съ инными славянскими языками. – Слово. – субота 10 (22) жовтня 1864. – ч. 81, 319.

Інформація про автора:

Богдан Сокіл – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського прикладного мовознавства, Львівського національного університету імені Івана Франка.

E-mail: sokil.bogdan@gmail.com

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ СТЕРЕОТИПУ ЯК КУЛЬТУРНО-МОВНОГО ФЕНОМЕНА У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Тетяна Семашко

Annotation: The proposed article devoted to the analysis of the phenomenon of stereotype in the field of linguistic scientific knowledge. The author aims to identify and analyze aspects of studying stereotype linguistic philosophy, sociolinguistics, ethnolinguistics, ethnopsycholinguistics, linguistics, cognitive linguistics, which will help to clarify the modern interpretation of the stereotype: its nature, functions, role and place in society as a cultural and linguistic phenomenon.

Keywords: stereotype, linguistic phenomenon, linguistic scientific knowledge.

Лінгвістичний напрямок у дослідженні феномена стереотипу у сучасній науці є найбільш вагомим. Пропонована тема дослідження є не новою, однак говорити про її вичерпність зарано: вона набуває нового сенсу з огляду на те, що сьогодні можна говорити про виникнення на стику різних галузей знань нових розділів лінгвістики, які пропозиціонують нові аспекти дослідження стереотипу як культурно-мовного феномена. І хоча обмежений обсяг розвідки не дозволить виконати глибокий аналіз сучасних лінгвістичних досліджень, спробуємо далі окреслити коло основних новітніх тенденцій.

Поняття стереотипу з'явилося задовго до того, як відомий американський соціолог У. Ліппман вперше увів цей термін у науковий обіг, а далі німецька дослідниця У.М. Квастхофф та американський філософ мови Х.У. Патнем упровадили поняття у лінгвістичний ужиток, зробивши його об'єктом дослідження у мовознавстві. Х.У. Патнем використав поняття «стереотип» для вирішення питання про співвідношення значення й референції, тим самим підкресливши важливість соціальної функції значення, де значення – це інструкція для правильного використання слова в мовному колективі (Патнем 1999). Щоб визначити семантичну складову значення дослідник і звернувся до поняття стереотипу. У розумінні Х.У. Патнема стереотип є частиною знань про світ, емотивно-конотаційний складник значення слова, виразу або речення. Він існує у свідомості і підсвідомості людей, формується і проявляється у мові (Патнем 1999).

Роздуми Х.У. Патнема стали основою для подальших досліджень стереотипів у мові. Теорію стереотипів найбільш активно розробляють у кінці ХХ ст. у різних країнах (Є. Бартмінський, А. Венцель, А. Вежбицька, С. Єрмоленко, В. Красних, В.

Маслова, О. Рахіліна, О. Селіванова, О. Снитко, Ю. Степанов, В. Телія та багато інших). Учені вивчали стереотипи як на загальномовному рівні (походження терміна, функціонування в лінгвістиці, структуру, методи дослідження, різновиди стереотипів тощо), так і на ґрунті конкретних мов, тим самим продукуючи думку про тісний взаємозв'язок між стереотипами і мовою.

Сьогодні є очевидним, що розповсюдження стереотипів як горизонтально – в найширші верстви суспільства, так і вертикально – в процесі їх засвоєння в межах соціалізації особистості – відбувається через посередництво мови; разом із тим, мова є засобом вираження стереотипів (хоча ми знаємо і про невербальні стереотипи, зокрема, стереотипи поведінки). Однак стереотипи «проявляються», стають видимими саме в текстах, в мовній практиці людей, тому зусилля лінгвістів спрямовані, в основному, на розкриття механізмів кодування і декодування стереотипів у мові. При тому зауважимо, що вчені-лінгвісти досить швидко відійшли від соціально-психологічного розуміння стереотипу і перенесли означене поняття на мовні явища. Як справедливо зауважує А. Шафф, «стереотип не існує без вербального вираження, і вербальне вираження не існує без стереотипу» (Schaff 1980: 74).

Одразу зазначимо, у лінгвістиці дослідження стереотипів ускладнюється термінологічною невизначеністю, яка виражається у варіантних трактуваннях відповідного поняття, що з одного боку, свідчить про різнобічність стереотипу, а з іншого, про складність аналізу мовних форм його вираження. Така теоретична невизначеність та непевність, безумовно, пов'язані з багатозначністю, багатоаспектністю та ізоморфністю самого феномена стереотипу. Саме тому розроблення теорії стереотипів у мовознавстві стає можливим завдяки актуалізації лінгвістикою кількох напрямів дослідження стереотипу, які сьогодні постійно осмислюються і переосмислюються: лінгвофілософського, соціокультурного, етнокультурного, антропоцентричного, психологічно-естетичного, семіотичного, які активовані в сучасній мовознавчій науці і від яких, зрештою, залежить лінгвістичне осмислення стереотипів.

У *лінгвістичній філософії*, як мовознавчій дисципліні для дослідження природи й формальних втілень культурно-мовних феноменів, що використовує метод логічного аналізу природної мови, стереотип трактується як продукт людської розумової діяльності, логічних умовиводів. Концептуальними акцентами досліджень із лінгвістичної філософії є зацікавленість моделювання світу «текстами», у тому числі й мовними, що вплинули на становлення й розвиток теорії стереотипів. «Знаковість» і «текстуальна приреченість» будь-якої культури, з погляду сучасних теорій філософії постмодернізму, веде

до необхідності занурення філософа у мовно-культурну стихію саме через посередництво логічних та знакових утворень, за природою своєю подібних до культурно-мовних стереотипів. За таких умов можливе створення певної національно маркованої, динамічної концептуальної структури.

Вивчення феномена мовно-культурного стереотипу в лінгвістичній філософії є складним завданням через свою різнобічну природу й хаотичну структурну організацію і до сьогодні знаходиться в стані активного пошуку. У межах сучасної лінгвістичної філософії феномен культурно-мовних стереотипів розглядають у декількох напрямках: а) вивчення форм утілення філософськи вагомих стереотипів у наївній картині світу, створеній людиною через примітивне сприйняття навколишньої дійсності та традиційну культуру етносу (Дж. Лакофф, Ж. Бодрійяр); б) дослідження особливостей логіки формування й функціонування мовних образів у повсякденності, як складників певних культурних традицій (Є. Бартмінський, А. Вежбицька, Т. Черданцева). Як результат досліджень – створення різного типу класифікацій. Найбільш вагомими у цьому напрямку є напрацювання В. Красних, яка у межах класифікації за логіко-філософською природою стереотипів виділяє: 1) стереотипи ситуації, що виконують прескриптивну функцію, визначаючи поведінку людей і їх дії. Вони продукують наявність певної передбачуваної поведінки комунікантів і зумовлюють стереотипи поведінки; 2) стереотипи поведінки виконують роль інваріанта, канона, визначають правила й норми дій у комунікативних ситуаціях (за своєю природою вони є штампами свідомості); 3) стереотипи-образи, які виконують предикативну функцію – визначають очікування від тієї чи іншої ситуації. У розгорнутому вигляді дослідниця стереотипи-уявлення трактує як «структуру ментально-лінгвального комплексу, яка формується інваріантною сукупністю валентних зв'язків» (Красных, 2002: 178) та матеріалізується в образах, певних комплексах знаків, у тому числі мовних. При тому зауважимо, що не завжди можна однозначно відмежувати стереотип-ситуацію і стереотип-образ, оскільки предмет може належати до обов'язкових асоціацій ситуації, так само як і ситуація може належати до обов'язкових асоціацій будь-якого предмета.

Відповідно до новітніх позицій лінгвістичної філософії, стереотипи сприймаються як явище складне й таке, що може змінюватись і трансформувати існування мовно-культурної картини світу. Буття стереотипів виявляється можливим також у сферах ідеального нематеріального, і водночас воно запрограмоване втілюватись, вплітатися в тексти мовно-культурних феноменів. На нашу думку, витoki природи мовно-культурного стереотипу слід шукати у формах вияву так званого культурного несвідомого, яке існує у

світі ідей, матеріалізуючись у мові, традиціях, соціальних зв'язках певного етносу, і відзначається різноманітністю на всіх рівнях людського досвіду.

Соціолінгвістика (соціолінгвістичний напрям вивчення стереотипу розробляли А. Байбурін, Ю. Караулов, У. Квастхофф, Дж. Лакоф, В. Рижков, Ю. Сорокін, В. Телія та ін.) пропонує вивчення мови у соціальному контексті, коли акцент робиться на її конкретному прояві, а не на інтроспекції, і при дослідженні стереотипу як мовно-культурного феномена передбачає аналіз ціннісних аспектів сприйняття людиною та соціумом понять культури за умов різноманітних історичних контекстів, створюючи широке коло можливостей для дослідження соціальних законів і базових компонентів мовно-культурного простору. Варто зазначити, що соціальний стереотип актуалізує типове ставлення до об'єкта, що склалося під впливом життєвих умов, соціального оточення й попереднього досвіду. За своїм змістом стереотип – образ-уявлення з нестійкими межами, однак, як відомо, лише вербально висловлена оцінка формує чітку думку про властивості певного класу людей.

Відповідну думку окреслює ще У.М. Квастхофф, стереотип – це «судження, в загострено спрощеній і узагальнюючій формі, які з емоційністю приписують певному класу осіб якості чи установки, чи, навпаки, які відмовляють їм у цих якостях чи установках (які можуть передувати творенню і засвоєнню стереотипу)» (Quasthoff 1973: 91). Як ілюстрацію можна навести приклади стереотипів, що склалися у носіїв української мови: усі німці заощадливі; усі італійці імпульсивні; усі матері однакові; усі жінки багато говорять; усі блондинки нерозумні. За такої постановки питання в центрі уваги знаходяться стереотипи, що належать певним соціальним групам, наприклад: етнічним, конфесійним, субкультурним тощо.

Цікавою у відповідному контексті видається думка Є. Бартмінського, який розрізняє «стереотип у вузькому, соціально-побутовому значенні – як упередження, і стереотип в широкому розумінні – суб'єктивно обумовлене уявлення про предмет, якому одночасно притаманні описові риси і конотативний образ, що є результатом інтерпретації дійсності в межах загальних пізнавальних моделей» (Бартминский 1997: 16). За Є. Бартмінським, у свідомості носіїв мови існує складна система стереотипів, переважна більшість яких безпосередньо із суспільним життям не пов'язана, наприклад: стереотип сонця, стереотип води, стереотип весни. «Для лінгвіста стереотипізація охоплює усю картину світу, як образ речей, так і образ людини», – зауважує науковець (Бартминский 1997: 12). Однак, напевно, не всі поняття можуть бути основою для творення стереотипу, а тільки ті з них, до складу яких входить соціальний компонент, який позначає предмети чи явища навколишньої дійсності, що є соціально значущими для носія культури. На нашу думку,

означений напрям досліджень мовно-культурних феноменів тяжіє до виокремлення ролі «творців культурних цінностей». Це необачливо, бо особистість, як і народ, також є невід'ємною складовою будь-якої культурно-мовної й соціалізованої спільноти. Але, як відомо, соціальна природа людини пов'язана з психологією особистості й суспільства в цілому.

На сучасному етапі дослідження стереотипи стають ключовим поняттям у *варіативній соціолінгвістиці*, яка враховує гетерогенність мови. Варіативний підхід розглядає лінгвістичні зміни, що відбуваються у три етапи: на першому створюються індикатори, які є повністю неусвідомленими, це знаки, що передують зміні; на другому – виникають маркери (які вже усвідомлюються); на третьому, завершальному етапі створюються стереотипи, що є «соціальними стигматами» (Ducrot, 1995).

Із зазначеного можна зробити висновок, що стереотипи не лише нерозривно пов'язані з соціолінгвістикою, а й становлять собою результат змін, що відбуваються у масовій свідомості, що може бути представлено на мовному рівні. Більше того, розгляд стереотипів під соціолінгвістичним кутом є плідним, адже стереотипи пов'язані з груповою стратифікацією суспільства.

Етнолінгвістичні дослідження мовно-культурних феноменів спрямовані насамперед на людину, її світоглядний потенціал, який реалізовано в культурно-національній творчості нації. В етнолінгвістиці під стереотипом узагальнено розуміють «уявлення про предмет, сформоване в певному суспільному досвіді, яке визначає, чим є предмет, який він має вигляд, як функціонує, як його трактує людина тощо, а також уявлення, зафіксовані в мові, доступні через неї, що належать до загальних знань про світ» (Маслова 2001: 11), відповідно стереотипи передають особливості способу мислення їхніх носіїв. Експлікація культурно-національної значущості стереотипу «досягається на основі рефлексивного – несвідомого або свідомого – співвіднесення цього живого значення з тими «кодами» культури, які відомі мовцям» (Телия 1996: 219).

Не можна не зважити на те, що різні види стереотипів мають властивість використання різного за обсягом знакового матеріалу. Так етнічні стереотипи репрезентують певні моделі уявлення світу. І хочуть люди того чи ні, вони неминуче сприймають і оцінюють чужі звичаї, традиції, форми поведінки насамперед крізь призму власних звичаїв, традицій, на яких вони самі виховані. Така схильність розглядати явища і факти чужого народу, чужої культури є мовою соціальної психології, що називається етноцентризмом. Етноцентризм як характеристика образу своєї і чужої етнічної групи виникає в процесі спілкування етносів на основі двох практично пов'язаних процесів: зближення і відособлення; його завдання –

пояснити механізм виникнення стереотипів: «прагнення до позитивної самооцінки та самоідентифікації особистості призводить до того, що власна група розглядається індивідом, як більш сприятлива для розвитку, ніж чужа» (Махній 2009).

Схожу думку висловлює і О.В. Белова, яка зазначає, що функціонування етнічних стереотипів неодмінно зумовлює явище етноцентризму в певній культурі: «в культурі народу ставлення до представників інших етносів визначають поняттям етноцентризму, коли «свої» традиції, «свою» релігію, «свої» звичаї, «свою» мову сприймають обов'язково «справжніми», «правильними», «праведними» (Белова 2006: 5), на відміну від «чужих». Як на нас, загальнолюдське відображується на всіх етапах існування культурно-мовних стереотипів від площини уяви до матеріалізації в мові. Однак при тому слід обов'язково враховувати, що національна специфіка, безумовно, забарвлює кожную мовно-культурну структуру, відповідно стереотипи завжди національні. Хоча в окремих випадках можна знайти їх аналоги в різних культурах.

В означеному контексті важливими є напрацювання А. Вежицької, в яких проаналізовано відмінності мовних фактів у різних культурах: культурні стереотипи постають знаковою формою відбиття реальності. А. Вежицька висуває теорію так званих семантичних і лексичних універсалій, що базуються на комбінаціях семантичних примітивів. «Можливість вдалої комунікації між різними культурами залежить від універсальної базової множинності семантичних примітивів, з якими кожна мова може створювати практично нескінченну кількість «більш або менш» ідіосинкретичних (специфічних для даної культури) понять. Існуванням множинності примітивів можна пояснити психологічну спільність людства» – пише дослідниця (Вежицкая 2001: 269). Набір визначених А. Вежицькою мовно-культурних універсалій-констант є фактично набором певних стереотипів. За А. Вежицькою, сама ідея універсалій віддзеркалює рівень майстерності володіння людиною сутністю реалій буття ідеального через повсякденне, категорія, що виявляє рівень еволюції знання й пізнання цих реалій людиною-мовцем. Так від етнолінгвістичного постулату про етноцентричну складову структури культурно-мовних феноменів дослідниця приходить до пошуку загальнолюдського (антропоцентричного), що відбивається в мові через концептуалізацію світу константами культурної традиції.

Отже, важливим завданням при вивченні стереотипів будь-якої культури є вивчення особливостей ментальної репрезентації народом своєї мовно-культурної унікальності. Оскільки, як зауважує Н.Д. Арутюнова, «людина існує в контексті культури. Вона є для неї іншою реальністю. Вона створила її, і вона (культура) стала для неї об'єктом пізнання. Природа пізнається ззовні, культура – зсередини» (Арутюнова 1999: 3).

Вагоме місце у лінгвістичних дослідженнях стереотипу належить *психолінгвістиці*, методи та засоби якої активно застосовують для вивчення мовних явищ. Психологічний напрям досліджує стереотипи як явище психічної діяльності людини у поєднанні з культурно несвідомим началом особистості, де стереотип потрактовується як стійке, емоційне за своєю природою психічне утворення, яке спрощено відображає досить складний факт дійсності, соціальний образ, що консолідує соціальний і психологічний досвід спілкування та взаємин людей (Баронин 2000: 27).

Дослідники наголошують на властивостях людської психіки, завдяки яким стає можливим створення й функціонування стереотипів будь-якої природи й типу. Цей аспект буття мовно-культурної картини світу, безумовно, є важливою складовою будь-якого визначення понятійного стрижня стереотипів, його генези. В.С. Агеев вказує на асоціативну природу стереотипів, пояснюючи це тим, що стереотипи сприймаються та формуються через низку стійких у мовній свідомості асоціацій (Агеев 1986: 9-11). Означена думка знаходить своє продовження у дослідженнях Р.Я. Фрумкіної, яка спираючись на тезу подвійності природи культурно-мовних продуктів людської свідомості, а отже, і стереотипів, слушно зауважила, що насамперед необхідно виявляти природні якості культурно-мовних феноменів, їх зв'язки й кореляції і, таким чином, пов'язувати безпосередньо з діяльністю людини – і фізичною, і психічною, і розумовою (Фрумкина 1991).

Специфічну знакову природу стереотипів сьогодні найширше вивчають у *когнітивній лінгвістиці*, де термін «стереотип» співвідноситься зі змістовою стороною мови та культури, тобто розглядається як ментальний (мисленнєвий) стереотип, який корелює з поняттям мовно-культурної картини світу і визначається як вербальне вираження переконань, спрямованих на суспільні групи або конкретну особу – вузьке трактування стереотипу (Quahoff 1973: 32); вербально виражене узагальнення образів будь-яких предметів або понять – широке трактування стереотипу (Бартминьский 2005: 126).

На думку Є. Бартминьського лінгвокогнітивне розуміння стереотипу можна звести до наступних варіантів: стереотип – це репродукований зв'язок слів (стереотип лінгвальний); стереотип – це специфічний ментальний конструкт (стереотип ментальний); стереотип – це ментальний конструкт, який утверджується у свідомості через мовний знак (стереотип лінгвоментальний) (Bartmiński 1985: 32). Дещо по-іншому у межах когнітивної науки трактує стереотип Д. Гамільтон і визначає його як «когнітивну структуру, яка передбачає наявність в індивіда знань, переконань та очікувань щодо тієї чи іншої соціальної групи» (Hamilton 1979: 53-84). Як на нашу думку, таке визначення є занадто широким і більше нагадує поняття схеми, ніж стереотипу: схему можна визначити як когнітивну

структуру, яка містить знання про концепт або тип стимулу, включаючи його атрибути та взаємозв'язок між ними. Отже, схеми є більш широкими когнітивними структурами, що містять наші знання про стимули, наші очікування стосовно мотивів чи поведінки людини, а також наші почуття, пов'язані з цією людиною. Стереотипи виявляються більш специфічними і можуть бути включені в ту чи іншу схему як один із її складників. Сказане можна проілюструвати такими прикладами: схематичне уявлення про жінку може містити знання (їм притаманні певні біологічні характеристики), очікування стосовно їх мотивів (жінка може народити дитину), почуття, пов'язані з нею (позитивні, оскільки жінки вигодовують та виховують дітей) та уявлення і переконання (стереотипи), що притаманні кожному індивіду (наприклад, жінки розумово обмежені, жінки балакучі). Разом із тим, стереотипи виступають загальними когнітивними схемами, що спрямовані на досягнення соціальної дійсності. Їх позитивна оцінка обумовлена здатністю забезпечити орієнтацію в мовній картині світу, яку вони роблять більш осяжною та наближеною для розуміння.

Сутність стереотипу, його природу та місце серед інших культурно-національних феноменів з позицій когнітології досліджує А. Вежбицька. Вагомою є теза дослідниці про стереотип культурного сценарію, втіленого в мовних та культурних знаках (Вежбицкая 1999). Відома також пропозиція, за якої, виступаючи елементами спільного знання, яким володіють усі суб'єкти певної культури, стереотипи виникають у відповідь на подібні подразники та є результатами когнітивних процесів спрощення й генералізації (Quasthoff 1989: 183-184). У своїх роздумах про стереотип як сталу когнітивну модель Т.О. Голикова зауважує, що на відміну від інших когнітивних категорій стереотипи мають занадто загальний характер, дуже неконкретні, недостатньо обґрунтовані і не можуть застосовуватись там, де необхідна детальна диференціація і детальна орієнтація. З іншого боку, культурні стереотипи можуть мати негативний характер, оскільки не тільки не сприяють, але, навпаки, перешкоджають засвоєнню і відображенню диференційованої картини мовної дійсності. На думку дослідниці, на стереотип як сталу когнітивну модель можна впливати за допомогою певним чином структурованої системи мовних засобів, що складають його раціональний та емоційний зміст. Тому великого значення набуває відбір мовних засобів, пов'язаних у свідомості реципієнта з відповідною системою стереотипів (Голикова 2005: 158).

У контексті означеної концепції стереотип, як деяке мінімізоване й національно-детерміноване уявлення про предмет (стереотип-образ) або ситуацію (стереотип-ситуація), або поведінку (стереотип-поведінку), розглядає В.В. Красних, виділяючи іще один істотний аспект – стереотипи через певний набір усталених культурно-маркованих асоціацій програмують форму висловлювання, стиль поведінки і визначають

інваріант, запрограмованість висловлювання та поведінки в конкретній типовій ситуації. Науковець акцентує на «іпостасях» буття стереотипу – певного сценарію ситуації або уявлення, що декларує подвійність форм реалізації ментальних за природою стереотипних уявлень, статичних і дієвих. Відповідно стереотип виступає не тільки як канон, але і як еталон (Красных 2002). Досліджуючи алгоритм створення й закріплення стереотипних уявлень у свідомості людини, В.В. Красних звертається до розгляду асоціативної природи вербальних маніфестацій стереотипних образів, які репрезентують концептосфери культури в мовних одиницях певного рівня (Красных 2002). Означена думка дає нам підставу стверджувати, що стереотипи стають матеріальними мовними формантами концептуального поля, здатні надати будь-якій абстракції або таємниці буття словесної форми і тоді вона починає функціонувати відповідно до всіх граматико-синтаксичних законів мови. У результаті стереотипізація постає одним з різновидів пізнавальних операцій, глибинним процесом, у формі якого людина структурує світ у мисленні та одночасно вербалізує цей світ, де мовний знак зв'язує об'єкт з системою соціально-детермінованих значень, тобто зі змістом всього колективного досвіду.

Разом із тим можемо говорити про процес стереотипізації як пізнавальну операцію, яка передбачає встановлення причинно-наслідкових зв'язків між об'єктами, що сприймаються, та їх характеристиками; та про безпосередній зв'язок стереотипізації з узагальнюючим характером людського мислення, необхідністю постійного руху думки від одиничних, конкретних випадків до їх об'єднання, від факту до загального правила і у зворотному напрямку до цього самого факту. Як зазначає О.О. Селіванова, в основі стереотипізації лежить: по-перше, «психологічна звичка людини повертатися до неодноразово повторюваних ситуацій і реакцій на них»; по-друге, прагнення звести різноманітність світу до відомих і зрозумілих категорій, що дозволяє людині вдаватися до перевірених на практиці програм вирішення певних питань у стандартних ситуаціях (Селіванова 2008: 287). Робимо висновок, що як когнітивний процес стереотипізація не може бути правильною чи хибною, а стереотипи, у свою чергу, не повинні співвідноситися з ментальними помилками, а скоріше мають розглядатись як шлях, яким оперує людська свідомість. Такий підхід знімає негативну оцінку щодо самого явища стереотипу та процесу – стереотипізації.

Підсумовуючи, зазначимо, що лінгвістичний аналіз феномена стереотипу міцно утвердився серед інших аспектів дослідження. У цілому, лінгвістика внесла в наукову дискусію про стереотипи не тільки більш глибоке розуміння механізмів їх формування та функціонування, але й сприяла удосконаленню і збагаченню дослідницького інструментарію.

При тому відбулося справжнє переосмислення стереотипу: від акценту на негативному контексті його сутності, уваги на істинності чи хибності стереотипу, до пояснення його природи: зацікавленість викликає когнітивна природа та соціокультурна зумовленість стереотипу.

Разом із тим зауважимо, що з огляду на універсальність культурно-мовних стереотипів, дифузність цього складного ментального утворення, повне та вичерпне трактування стереотипу, тобто таке, яке б відповідало всім аспектам і формам існування стереотипів і яке однаково можна було б використати в дослідженнях різного спрямування, дати важко. У сучасних наукових дослідженнях триває процес висвітлення сутності, структури, типологізації та механізмів створення культурно-мовного стереотипу як міждисциплінарного феномена.

Бібліографія:

- Агеев 1986:** Агеев, В. Психологические исследования социальных стереотипов. – В: Вопросы психологи, 1986, 1, 9-11.
- Арутюнова 1999:** Арутюнова, Н. Введение. Логический анализ языка: Образ человека в культуре и языке. М.: Индрик, 1999. Москва, 1999.
- Баронин 2000:** Баронин, А. Этническая психология. К.: Тадем, 2000, 264.
- Бартми́нский 2005:** Бартми́нский, Е. Этноцентризм стереотипа. Польские и немецкие студенты о своих соседях. – В: Славяноведение, 1997, 1, 12-24.
- Бартми́нский 2005:** Бартми́нский, Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике. М., 2005, 126.
- Белова 2006:** Белова, О. Этнические стереотипы по данным языка и народной культуры славян (этнолингвистическое исследование): автореф. дис. ... д. филол. наук. М., 2006, 26.
- Вежбицкая 1999:** Вежбицкая, А. Семантические универсалии и описание языков. М.: Языки русской культуры, 1999, 270.
- Вежбицкая 2001:** Вежбицкая, А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики. М.: Языки русской культуры, 2001, 27.
- Голикова 2005:** Голикова, Т. Психолингвистическая концепция исследования этнического сознания: дис. докт. филол. наук. М., 2005, 458.
- Красных 2002:** Красных, В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология: Курс лекций. М.: Гнозис, 284.
- Маслова 2001:** Маслова, В. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. – М.: Изд. центр «Академия», 2001, 208.
- Махній 2009:** Махній, М. Етнoеволуція. – В: Науково-пізнавальні нариси (Електронний ресурс). Режим доступу: <http://makhniy.box.ua/2009/10/Etnichni-stereotipi.html> (відвідано 02.11.2013).
- Патнэм 1999:** Патнэм, Х. Философия сознания. М.: Дом интеллектуальной книги, 1999, 240.

Селіванова 2008: Селіванова, О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава: Довкілля-К, 2008, 712.

Телия 1996: Телия, В. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. .: Шк. «Языки рус. культуры», 1996, 286.

Фрумкина 1991: Фрумкина, Р. Семантика и категоризация. М.: Наука, 1991, 168.

Bartmiński 1985: Bartmiński, J. Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. – В: Z problemów frezeologii polskiej i słowiańskiej. Wrocław. Warszawa. Kraków. Gdańsk. Łódź, 1985, 25-53.

Ducrot 1995: Ducrot, O. Schaeffer J.- M. Nouveau dictionnaire encyclopédique des sciences du langage. Éditions du Seuil, 1995, 281.

Hamilton 1979: Hamilton, D. A Cognitive-Attributional Analysis of Stereotyping. – В: Berkovitz L. Advances in Experimental Social Psychology. Academic Press, 1979, 12, 7, 53-84.

Quasthoff 1973: Quasthoff, U. Soziales Vorurteil und Kommunikation. Eine sprachwissenschaftliche Analyse des Stereotyps. Frankfurt a. M., Athenaum Fischer Taschenbuch Verlag, 1973, 312.

Schaff 1980: Schaff, A. Stereotypen und das menschliche Handeln. Wien, 1980, 137.

Інформація про автора:

Тетяна Семашко – канд. філол. наук, кафедра сучасної української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, докторант

Електронна пошта: semashko.tat@yandex.ua

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ ПРАВОВОЇ ІНФОРМАТИВНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ

Світлана Лавриненко

Annotation: The article highlights the lingual signs of cultural legal experience, verbalized in Ukrainian folk lyrics. The linguistic culturelogical method of study of Ukrainian folklore legal informativity has been applied for the first time. The main attention has been paid to the analysis of the linguistic cultural markers that reflect legal subjectivity, legal consciousness and competence in the songs of ritual, domestic, social thematics. The detailed characteristics of legal scripts, showing lyrical heroes that represent different social groups, is presented as the result of the investigation.

Keywords: linguistic, culture, song, legal informativity.

Метою статті є характеристика лінгвокультурологічної моделі правової інформативності української народної лірики. Актуальність пропонованого матеріалу пов'язується із поєднанням лінгвокультурологічного, когнітивного й філософсько-правового підходів до вивчення фольклорного тексту. Міждисциплінарне осмислення правового сегменту мовної картини світу українських народних пісень різних жанрів, представлене нами у серії попередніх публікацій¹², стало поштовхом для низки самостійних спостережень й узагальнень, системна презентація яких здійснюється уперше. Теоретичне підґрунтя дослідження становлять базові положення лінгвофольклористики (Єрмоленко 1987, 2007, 2009; Данилюк 2010), етнолінгвістики (Жайворонок 2004, 2007; Гриценко, Конобродська 2007), лінгвокультурології (Шевченко 2004; Кононенко 2008; Мацько 2009; Алефиренко 2010), когнітивістики (Іващенко 2006; Селіванова 2008; Вільчинська 2008), лінгвопоетики (Мойсієнко 2006, 2008, 2013) та ін.

У процесі освоєння дійсності фольклорна лірика спирається на критерій правдивості, який і лежить в основі народної естетики. Це зумовлено тим, що зліпок з

¹² Див.: Лавриненко С. Концептуалізація правових смислів в українських обрядових піснях / С. Лавриненко – В: Мовні і концептуальні картини світу. Збірник наукових праць. Київ, 2009. Вип. 25. Ч. 2. 133-142 с.; Лавриненко С. Мовні маркери сфери права в українських народних піснях вояцької тематики / С. Лавриненко – В: Ученые записки Таврического национального университета им. В. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». Симферополь, 2009. Том 22 (61). № 1. 234-239 с.; Лавриненко С. Етнокультурный потенциал правосубъектных маркеров украинских семейно-обрядовых песен / С. Лавриненко – В: Славянские языки и культуры в современном мире: Труды и материалы. – Москва, 2009. 273-274 с.; Лавриненко С. Мовна презентація фрагментів правового знання в українських соціально-побутових піснях / С. Лавриненко – В: Наукові праці Кам'янець-Подільського Національного університету імені Івана Огієнка. Серія «Філологічні науки». Кам'янець-Подільський, 2009. Вип. 20. 343-347 с.; Лавриненко С. Номінації суб'єктів права у необрядових піснях родинної тематики / С. Лавриненко // Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. Драгоманова. Київ, 2009. Серія 8. «Філологічні науки». Вип. 3. 97-104 с.

дійсності зроблено не однією особою, а колективом. Отже, смислове наповнення пісенного та баладного конструктів оприявнює результат багатократного практичного переконання у відповідності цього зліпка суті життєвих об'єктів. Народні пісні презентують особливу форму образного сприйняття дійсності трудовим колективом, оскільки вони мають тісний зв'язок з різними виробничими процесами, вписуються у колізії родинного і громадського буття. У розмаїтті етнодетермінованих смислових одиниць, відтворених обрядовими, родинно-побутовими, суспільно-побутовими піснями та баладами різної тематики, простежується сектор ейдосів, енграм та мнем, закорінених у сферу правового досвіду носіїв фольклору.

Обрядова пісенність відзначається тяжінням до адекватного зображення дійсності, чого вимагає одна з провідних функцій народної поезії – інформативна. Супроводжуючи календарні та родинні обряди, пісні стали наративними моделями різних галузей людського досвіду, в тому числі й безпосередньо пов'язаного з узагальненням та фіксацією правового субстрату. Правові смисли обрядових пісень, закорінені в життєву практику, реалізують сприйняття рівня повсякденної свідомості, що спирається на фольклорні об'єктивації соціальних і побутових стандартів, канонів, заборон. Характерною своєрідністю пісенної типізації дійсності є виділення таких проявів зовнішнього чи внутрішнього життя, які колективний досвід визнав найважливішими. Кондиціональність і сиркумстантність правових архетипів обрядового конструкту визначаються ментальними настановами етносу на добре, повноцінне, щасливе життя. Обрядові пісні реалізують каузальні правові смисли, коментуючи кожен епізод людського існування, вшановуючи, повчаючи, застерігаючи, провіщаючи – передбачаючи всі можливі ситуації, описуючи їх наслідки й визначаючи права людини в кожній із них. Імплікативна матриця першоуявлень культуроправової сфери календарно-обрядових пісень об'єднує низку вербалізованих смислів. Мовні маркери правосуб'єктності обрядових пісень спираються на елементи народно-правового досвіду, передконцептуальність яких полягає у плазмовій нерозчленованості понять та об'єктів осмислення й зіставлення, що лежать в основі відповідних гештальтів, архетипів, символів. Потенційність номінацій суб'єктів права обрядових пісень виявляється у реалізації протоправових смислів – різносубстратних, свідомо-позасвідомих одиниць семантичної пам'яті, які поєднують вербальні та невербальні кванти інформації, детерміновані етнічно та історично. Первісний інвентар правосуб'єктності українського обрядового фольклору становлять семантичні об'єктивації свободи, як стану безперервного самовдосконалення, й порядку, що регламентує правила співіснування людей. Основними чинниками адаптації культуроправових маркерів в

обрядових піснях виступають антропні риси та соціальні ознаки персонажів, серед яких: господар, господиня, хазяїн, хазяйка, хазяйська донька, син хазяїна та ін. Мовні індексації ситуативних параметрів носіїв традиції досить часто презентують символічну площину народного досвіду. Знаки правових смислів обрядового фольклору не транслують правових норм у вигляді законів, оскільки рецепції позитивного права в обрядових піснях не представлені. З цієї ж причини правосуб'єкти обрядових пісень майже не бувають учасниками правовідносин, натомість вони виступають носіями правових рефлексій. Каузальність культуроправових архетипів обрядових пісень визначається ядерними компонентами фольклороправового поля, співвідносними з народними уявленнями про порядок, способи порушення усталених норм та форми відновлення традиційного ладу. Кванти правового досвіду, акумульовані різними тематичними групами пісень, перебувають у корелятивному зв'язку.

Глобальність і наскрізність питань, пов'язаних із організацією людських взаємин, які повсякчас привертали народну увагу, визначають факт відтворення у фольклорних текстах різноманітних моделей родинних стосунків. Рациональність елементів правового досвіду, зафіксованого піснями, закорінена у прагматичну психологію землероба, для якого вирішальним є момент виживання – при чому, виживання не окремого індивіда, а соціуму. Саме тому в піснях родинної тематики знаходимо чимало вербалізованих моделей суспільних настанов на облаштування сімейної сфери. Схарактеризований у необрядових піснях прообраз сімейно-правових стосунків відтворює побутове осмислення різних типів взаємодії осіб, поєднаних висхідною, нисхідною, прямою, бічною, соціальною, фіктивною, корпоративною, ритуальною, духовною спорідненістю. Культуроправові смисли родинно-побутової лірики представлені відповідними мовними маркерами, сугестивний потенціал яких зорієнтований на врегулювання взаємин членів роду та реалізацію особистих прав на спільне розв'язання питань життя сім'ї: колективного та індивідуального користування майном, здійснення правочинів щодо нього, впорядкування відносин різних поколінь. Аналіз мовних об'єктивацій культуроправових ейдосів, енгам та мнем, закодованих родинно-побутовими піснями, засвідчує, що в основу багатьох стандартів облаштування біологічних, соціальних, духовних, суспільних та особистісних начал української сім'ї покладено звичай. Етапність дошлюбних зв'язків молоді, порядок укладання шлюбу, розлучень та формування різних типів родичання зафіксовано в піснях складною багатофункціональною системою фольклороправових лінгвокультурем. Мовні позначення носіїв народної правосвідомості фіксують автономність суб'єктів сімейних стосунків, засвідчують наявність у них приватних та суспільних інтересів. Адже в основі сімейних колізій, відтворених українськими піснями

родинного кола, лежить принцип ідеальної справедливості, що передбачає врахування індивідуальних інтенцій усіх сторін, які в різних ситуаціях не є однаковими і багато в чому визначаються суб'єктивними чинниками – особистими якостями конкретних членів родини. Правосуб'єктні маркери необрядової лірики у складі відповідних моделей сприяють презентації етнодетермінованого знання щодо немайнових та майнових відносин, які впливають зі шлюбу, споріднення, усиновлення, опіки та піклування, прийняття дитини в сім'ю для виховання тощо. Коло правових фреймів та сценаріїв українських родинно-побутових пісень спирається на ідеї незаперечності моральних засад суспільства, орієнтованих на визнання рівності та самоцінності членів сім'ї. Широко представлені в аналізованих текстах фольклороправові лінгвокультуреми пропозиційного типу індексують первісні уявлення про ролі учасників родинних відносин, що справедливо визнаються основою сімейного права. Ліричні герої родинно-побутових пісень є носіями досвіду облаштування української сім'ї, який не втратив актуальності й нині. Культуроправова інформативність найбільш виразно простежується в родинно-побутових піснях, що змальовують нестерпне буття заміжньої жінки з нелюбим чоловіком-п'яницею чи злою свекрухою, поневіряння бідної вдови, самотньої матері, дітей-сиріт. На відміну від пісень про кохання, згадані тексти не акцентують романтичних деталей та ідеалізованих почуттів, натомість перший план у них посідають картини реальної дійсності, без прикрас, перебільшень чи поетизації.

Ретрансляція різних видів народного знання у піснях про кохання здійснюється через образ людини, характеристики її переживань, вчинків, реакцій на навколишню дійсність. Конфліктність між внутрішніми особистими почуттями та зовнішніми умовами буття – основа культуроправових рефлексій інтимної лірики. Провідні моделі мовних фіксацій антропологічних, ціннісно-сміслових, комунікативних компонентів аналізованого смислокомплексу пов'язані з етновмотивованими поняттями кордоцентризму і провіденціалізму. Правовий світ героїв необрядових пісень про кохання постає як сфера буття можливостей, вмотивованих поєднанням емоційних та раціональних інтенцій.

Система фольклороправових лінгвокультурем соціально-побутових пісень відтворює народні уявлення сфери адміністративного, майнового, сімейного права. Споріднені за поетикою пісні мілітарної та мирної тематики відзначаються неоднаковим змістовим наповненням протоправових моделей.

Лірика військового конструкту транслює фольклороправові лінгвокультуреми, що деталізують умови служби, характеризують зв'язок козака чи солдата з рідним домом або змальовують передчасну смерть героя. Зазначені структури мають за

основу рефлексії суб'єкта, що виконує військові обов'язки з примусу чи за власним бажанням, а отже спираються на сукупність накопичених носіями українського етно-психологосу культуроправових уявлень.

Правова інформативність козацьких пісень визначається етнотемами воля та слава. Коло можливостей ліричних героїв окреслюється мовними фіксаціями взаємодій з членами родини, товариством, ворогами. Фольклороправові лінгвокультуреми козацьких пісень фіксують уявлення про спроможність людини до дій, націлених на збереження життя, свободи, недоторканості, активну участь у громадських, політичних, соціальних, культурних акціях.

Нетотожність культуроправових програм козака й солдата постає з різнопозиційного тлумачення згаданими суб'єктами поняття воля. Для козака воля – особиста та національна непідлеглість, життя у товаристві, а неволя – відсутність свободи дій. Для рекрута воля – спокійне, мирне існування (іноді під паном) у колі сім'ї, а неволя – військова служба, солдатчина. Моральне та фізичне насильство, якого зазнають солдати, рекрути, жовніри, визначає спектр їхніх прав, обмежених підневільним становищем, упокоренням, пасивністю. Яскравим свідченням викривлення культуроправової самоідентифікації посесорів примусової військової служби є діаметральна протилежність усвідомлених ними правових амбіцій та потенцій. Лінгвокультурні маркери зазначених суб'єктів дешифрують ознаки статі, віку, суспільного статусу, роду обов'язків, сімейного стану. Вербалізації правових саморефлексій ліричних героїв солдатських, рекрутських, жовнірських пісень пов'язані з бажанням будь-якою ціною вирватися з неволі, прагненням заперечити війну, громадянськими вболіваннями за марно пролиту кров, отже, спираються на енграми правосвідомості й правоздатності. Фольклорна інтерпретація ідеї про невідчужуваність людського життя, свободи, особистої недоторканості реалізується через негативні культуроправові оцінки фактів девальвації природних потенцій учорашніх селян, яким силою накинута малозрозумілий для них спосіб існування. Витоком ірреально-правової модальності текстів аналізованого конструкту є конфлікт інтересів, потреб та можливостей суб'єктів примусової військової служби, викликаний низкою історичних, економічних, суспільних чинників.

У соціально-побутових піснях про мирну працю носіями культуроправової інформативності виступають чумаки, кріпаки, бурлаки, наймити, заробітчани. Розбіжності правових уявлень згаданих персонажів пояснюються неоднаковою значущістю для представників відповідних верств сили сугестії етномаркованих поглядів на героїчне, згідно з якими козак є прикладом волелюбності, гендерним архетипом чоловіка, втіленням тяжіння до

небуденності. Найбільшою мірою ідейні чинники козацького світобачення вплинули на формування правових амбіцій чумаків, діяльність котрих часто визначалася бажанням зажити слави, самореалізуватися. З феноменом торгово-візницького промислу, породженого унікальними географічними, економічними, історичними чинниками, пов'язується ціла система культуроправових уявлень, незафіксованих у нормативних актах, але чинних для представників конкретної соціальної групи, зокрема, щодо права чумака пізнати долю, зміцнити власний добробут, забезпечити родину, самовіддано й чесно працювати, виявити мужність. Лінгвокультурна параметризація конкретних можливостей персонажів чумацького, кріпацького, бурлацького, наймитського, заробітчанського фольклору визначається системою опозицій, підпорядкованих протиставленню народного розуміння долі та неволі. Доля, фортуна, журба, лихо, причина визначають у соціально-побутових піснях мирної екзистенції правовий потенціал людини від народження. Доля має здатність сприяти або шкодити (розширювати чи звужувати коло можливостей суб'єкта) залежно від морального вибору, моделі поведінки. Поряд з цим у фольклорній свідомості побутує переконання про необхідність гідного опору лихій долі, що співвідноситься з народними пріоритетами активного волевиявлення, спрямованого на захист власних інтересів. Правові ідеї пісень мирного побуту багато в чому зумовлені прагматичними настановами і матеріальними преференціями персонажів. Певна обмеженість діяльнісного потенціалу чумаків, бурлаків, наймитів, заробітчан спричиняється послабленням активності в захисті національних ідеалів, впливом настроїв пригніченості, пасивності, меншовартості, розгубленості. Найширший спектр правосуб'єктності мають чумаки, наділені здатністю до самостійних дій та спроможністю захищати приватні інтереси й вимагати відповідної поведінки з боку інших осіб. Кріпаки, бурлаки, наймити, заробітчани позбавлені аналогічних перспектив самореалізації. Вони сприймають власне життя як обмежене, безперспективне, бездольне. Мотиви змарнування краси під час служби в чужих людей, потерпання від тяжкої праці, поганого харчування, туги за родиною створюють тло для мовної фіксації у розглянутих текстах кола відповідних фольклороправових ідей. Трансльовані кріпацькою, бурлацькою, наймитською та заробітчанською лірикою енграми сфери права пов'язуються з народним осмисленням стану неволі в мирному побуті, а отже, спираються на фольклорні інтерпретації причин та наслідків руйнування природної парадигми буття людини, що зазнала суспільної несправедливості. Актуалізація в зазначених текстах дихотомії справедливості / несправедливості слугує індикатором прообразів загострення соціальних суперечностей: майнової диференціації, ієрархізації суспільних відносин, посилення експлуатації людини людиною. Прагнення справедливості виражає інтенцію ліричного героя до узгодження

невід'ємних від людської сутності прав і свобод з умовами їх належної реалізації. Народна прагматика використовує категорію справедливості як параметр оцінки результатів міжсуб'єктних взаємодій. Справедлива, з фольклороправової точки зору, дія припускає наявність надіндивідуальної ціннісної системи, в межах якої члени спільноти культивують успадкований від предків порядок. Українські народні пісні презентують народне тлумачення справедливості як сукупності неписаних правил та законів, закорінених у переконання про непорушність цінностей, інтересів, потреб та можливостей людини. Зафіксована розгляданою групою текстів суспільна конфліктність та нестабільність, спричинена диференціацією правових можливостей багатих і бідних, спирається на фольклорні інтерпретації антигуманного розподілу свобод, соціальних благ, влади.

Культуроправова інформативність широкого і розмаїтого у тематичному плані масиву українських народних пісень потребує узагальненого представлення, оскільки вузлові об'єктивації категорій правосуб'єктності, правосвідомості, правоздатності пісень різних циклів тяжіють до універсальності. Основою мережі лінгвокультурологічних компонентів правосуб'єктності народних пісень є кореляція антропометричних параметрів конкретних текстів, значущих для аналізованого жанру елементів фольклороправового лінгвоконцептополя та адаптованих свідомістю носіїв народнопоетичного конструкту сфер етноправового досвіду. Лінгвокультурологічна модель правосвідомості персонажів народної лірики засвідчує багатоаспектність концептуальних відношень у предметній сфері дослідження. Пісенні вербалізації прообразів індивідуальної і колективної правосвідомості структуруються ядерними та периферійними опозиціями абстрактів (доля / недоля, справедливість / несправедливість, воля / неволя, правда / неправда та ін.), маркерами позитивно та негативно оцінних атрибутів, прямими чи опосередкованими індексаціями, характерних для носіїв традиції проявів розуму, волі, потреби, інтересу, примусу, влади, відповідальності та ін. Сміслокомплекс правоздатності героїв українських народних пісень постає на перетині кількох донорських інформаційних площин і має матричну природу. Механізми словесного оформлення трансльованих різними тематичними групами ліричних текстів уявлень про стихійні і обґрунтовні правочини унаочнюються взаємовизначеністю елементів правосуб'єктності та правосвідомості. Енграми правової активності персонажів корелюють з ключовими для конструкту лінгвокультурними характеристиками проявів етноправового досвіду, а також мовними знаками артефактів відповідних обрядових чи необрядових дій.

Таким чином, аналіз культуроправової інформативності українських народних пісень як фрагменту традиційної картини світу дозволяє розглянути характерні для

носіїв фольклору світоглядні настанови, підводить до висновків про особливості національної поведінки, дає підстави для різнобічного осмислення ментальних стереотипів. Українські народні пісні обрядового, родинно-побутового, соціально-побутового циклів включають наскрізні мовні маркери, пов'язані з відтворенням низки правових цінностей. Лінгвокультурні константи народної лірики реалізують інформативність імперативного, нормативного, диспозитивного характеру і є потужними знаками етноправового досвіду.

Перспективи дослідження пов'язуються з лінгвокультурологічним вивченням мовних об'єктивацій окремих правових категорій ліричного конструкту української народної творчості.

Література

- Алефиренко 2010:** Алефиренко, Н. Лінгвокультурологія. Ценностно-смысловое пространство языка. Москва, 2010, 282 с.
- Вільчинська 2008:** Вільчинська, Т. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII-XVIII ст. Тернопіль, 2008, 451 с.
- Данилюк 2010:** Данилюк, Н. Поетичне слово в українській народній пісні. Луцьк, 2010, 511 с.
- Етнолінгвістичні студії 2007:** Етнолінгвістичні студії. Збірник наукових праць. Редкол.: П.Ю. Гриценко; В.Л. Конобродська та ін. Житомир, 2007, 204 с.
- Єрмоленко 1987:** Єрмоленко, С. Фольклор і літературна мова. Київ, 1987, 243 с.
- Єрмоленко 2007:** Єрмоленко, С. Мова і українознавчий світогляд. Київ, 2007, 444 с.
- Єрмоленко 2009:** Єрмоленко, С. Мовно-естетичні знаки української культури. Київ, 2009, 352 с.
- Жайворонок 2004:** Жайворонок, В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук – В: Мовознавство, 2004, №5-6, с. 23 - 35.
- Жайворонок 2007:** Жайворонок, В. Українська етнолінгвістика. Нариси. Київ, 2007, 261 с.
- Іващенко 2006:** Іващенко, В. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецької термінології). Київ, 2006, 328 с.
- Кононенко 2008:** Кононенко, В. Українська лінгвокультурологія. Київ, 2008, 326 с.
- Шевченко 2004:** Літературна мова у просторі національної культури. Відп. ред. Л. Шевченко. Київ, 2004, 135 с.
- Мацько 2009:** Мацько, Л. Українська мова у освітньому просторі. Київ, 2009, 607 с.
- Мойсієнко 2006:** Мойсієнко, А. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша. Київ, 2006, 300 с.
- Мойсієнко 2008:** Мойсієнко, А. Мова як світ світів. Поетика текстових структур. Умань, 2008, 280 с.
- Мойсієнко 2013:** Мойсієнко, А. Народна загадка в текстово-дискурсивному вимірі – В: Українська мова, 2013, №3(47), с. 39 - 47.

Селіванова 2008: Селіванова, О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава, 2008, 712 с.

Українські народні пісні 2003: Українські народні пісні. Київ, 2003, 207 с.

Інформація про автора:

Світлана Лавриненко – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри сучасної української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

E-mail: lavrist@mail.ru

„РЕЧНИК“ НА НАЙ-НОВИТЕ ДУМИ В БЪЛГАРСКОТО МЕДИЙНО ПРОСТРАНСТВО, ПОЯВИЛИ СЕ ПОД ВЛИЯНИЕТО НА СЪБИТИЯТА В УКРАЙНА

Олга Сорока

Анотация: Стаття, посветена неологизмам, които се появили в българското медийно пространство под влиянието на украинските събития 2013-2014 г. В нея са фиксирани найновите думи и техните значения, които попаднали и функционират в българския език найновия период.

Ключови думи: неологизми, украински думи, български език.

Най-новият период от украинската история е обеляван с много трагични събития. „Революцията на достойнството“ и случилото се в Украйна през 2013-2014 година веднага намери отражение в световното медийно пространство. По време на събитията, се появи нова лексика в много езици, сред които и българския. Сред новите думи, понятия, символи, които се използват за анализа, обясняването, описването на събитията са:

Евромайдан – масови протести в Украйна, започнали на 21 ноември 2013 година, провокирани от насилието, корупцията, своеволието на правоохранителните органи и специалните служби, а също така и в подкрепа на европейския вектор на външната политика на Украйна.

Автомайдан – мобилно подразделение на Евромайдана. Автомайданът представлява самостоятелни групи от шофьори-доброволци, които изпълняват екстериториални задания на мирния протест срещу властите като патрулиране по улиците на Киев, блокиране на административните сгради и помещения за някои от членовете на управляващия режим, придружаване и евакуация на активисти, участващи в протестите, и на ранени. Създаден е на 1 декември 2013 година.

Десен сектор (Прави сектор) – организация, която възниква като гражданско движение, обединяващо няколко украински националистични организации. Организацията се появи през месец ноември при зараждането на Евромайдана.

Небесна сотня – събирателно название на невинно загиналите мирни протестиращи, участници в протестните акции (Евромайдана) през декември 2013 – февруари 2014 година (около сто души). На 21 февруари 2014 година официалните украински власти юридически признаха загиналите демонстранти за жертви.

Антимайдан – серия от демонстрации в подкрепа на „Партията на

регионите“ и Комунистическата партия, които се провеждат в Киев и в градовете от Източна и Южна Украйна, често пъти в противовес на идеите на Евромайдана.

Беркут – наименование на специалните подразделения на милицията, които са използвани от властите за насилствено разгонване на Евромайдана. „Беркут“ е става нарицателно за подкупни милиционери, които се борят срещу народа си.

Съответно хората, които участват в протестите, а също така тези, които ги подкрепят, се наричани **майдановци, майданци, евромайданци, автомайданци, бандеровци.**

Бандеровци – членовете на Организацията на украинските националисти революционна (ОУНР), оглавявана от Степан Бандера. По съветско време се използва от руската пропаганда с негативно значение, като синоним на бандит при определянето на онези украинци, които са опозиция на съветската политика, тоест на украинските патриоти. Думата няма много ясно значение за много хора, които я употребяват. Често те я заместват с „**бандеровци**“, бъркайки Степан Бандера – украински национален герой и Остап Бендер – литературен персонаж от романа на И. Илф и Е. Петров „Дванайсетте стола“.

Хората, които подкрепят и се подчиняват на властите и изпълняват техните заповеди, са наричани **антимайдановници, беркутовци, титушки**. Последното е една лингвистична рожба на антимайдана – **титушки** е събирателно название на наетите лумпенизирани криминални елементи, често млади хора, спортисти, използвани от украинските власти за прилагането на физическа сила и в масовите стълкновения, отчасти с цел да попречат на дейността на опозиционните активисти и да дескредитират уличните протести като подпалват коли, бият протестиращи, журналисти, извършват провокационни дейности, влияят на изборния процес при гласуването и др. Наименованието се появява през 2013 година и произлиза от фамилното име на спортиста Вадим Титушко, който е първият, заловен при изпълнение на този вид дейност.

Част от лексиката вече се употребява в българския език:

*„Местните **майдановци**, наричани още протестъри, също като тези в Украйна, вопиеха за демонтиране на олигархичната конструкция, а сами се вписаха в нея.“* (Горанова 2014).

*„В България за организатор на българските **титушки** беше определен Бисер Миланов-Петното, но нещо не му провървя на момчето – имаше доброто желание, но не го оставиха да се развихри докрай“* (Сугарев 2014).

Проблемът с най-новата лексика от украински в българския език е свързан с различното амбивалентно тълкуване на понятията и с различния прочит на събитията.

Например: „Малцина българи си дават ясна сметка колко много дължим на героите от Киевския Евромайдан“.

„При подобни обстоятелства дори и формално запазеното членство на страната ни в ЕС би било смокинов лист на фактическия контрол на Кремълската олигархия над България. Героизмът на украинския Евромайдан осуети този сценарий - поне засега“. (Минчев 2014).

„Вторият майдан в Украйна, т.нар. Евромайдан, се изроди с европейска помощ във въоръжен преврат с крайна националистическа (частично неонацистка) идеология, яростна русофобия и фактически геноцид над несъгласното с майданските власти украинско и руско население от Донбас, бомбардирано от украинската армия под аплодисментите на Европа и откритото насърчаване от САЩ“. (Григорова 2014).

От тези и други примери, ексцерпирани от интернет пространството личи, че прочитът на посочените нови понятия е различен в зависимост от това откъде авторът на текста черпи информация, за да изрази позицията си. Благодарение на личния подвиг на много български журналисти, репортери, преподаватели, фотографи, протестъри, блогери с активна гражданска позиция, бесарабски българи, живеещи в България, които превеждат и публикуват в социалните мрежи, обективната информация стига до българската аудитория. Времето ще покаже дали думите ще останат в българския език, а делото на филолозите е да осигурим и да изискваме правилното и обективното тълкуване на тези думи, защото всяка от тях съдържа понятие, което отправя към специфична културна и историческа действителност.

Библиография:

Горанова 2014: Горанова Г. Да върнеш някому асансьора – <http://www.cross.bg/kabinet-gerb-borisov-1430838.html#axzz3RXN8EMiH> (посетен на 30.10.2014)

Григорова 2014: Григорова Д. Украйна – европейският Виетнам – <http://glasove.com/kultura/40086-ukrajna--evropejskiqt-vietnam> (посетен на 30.10.2014)

Минчев 2014: Минчев О. Героизмът на украинския Евромайдан спасява и България от контрола на Кремълската олигархия – В: в. Дневник – http://www.dnevnik.bg/analizi/2014/02/23/2247606_geroizmut_na_ukrainskiiia_evromaidan_spasiava_i/ (посетен на 30.10.2014)

Сугарев 2014: Едвин Сугарев Украйна и България – насъщни паралели – <http://www.svobodata.com/page.php?pid=13263> (посетен на 30.10.2014)

Информация за автора:

Олга Сорока – главен асистент, лектор по украински език, Катедра “Славянско

езикознание”, Софийски университет “Свети Климент Охридски”

E-mail: solha@i.ua

МАЛА ПРОЗА О. КОНИСЬКОГО: ДО ПИТАННЯ НОВАТОРСТВА І ФОРМОЗМІСТОВОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Надія Бойко

Annotation: The article analyzes the Ukrainian short prose of 1880-1890 years, revealing the blurring of the genre boundaries and an/the appearance of new literary forms namely prose poem, synthetic and lyrical story, impressionistic scenes. These trends can be considered as writers' sporadic attempts to write in a new way.

Key words: genre, style, lyrical experiment, impressionism, story.

Починаючи із 70-х років XIX ст. в українській прозі, попри антиукраїнські заходи з боку Російської імперії, закладаються передумови її оновлення, поглиблюється ідейно-проблемний аспект «селянської» прози, розширюється парадигма літературного суб'єкта, паралельно з цим усе частіше об'єктом художньої обсервації стає освічена молода українська інтелігенція з її проблемами реалізації в основному народолюбських ідей. І. Франко, аналізуючи «старе» і «нове» в тодішній українській літературі й зацентрувавши увагу на творчості «старшого» покоління, – переважно І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, І. Карпенка-Карого, Б. Грінченка – зауважив, що вони дали «надто багато нового, генетичного нового молоді письменники не дали й не можуть дати» (Франко 1982: 107), тобто підтвердивши таким чином актуальність порушуваних «старшим» поколінням проблем. Надії ж на справжнє оновлення літератури критик пов'язував із «молодим» поколінням і вбачав насамперед у зміні стилю, «в способі, як бачать і відчують ті письменники життєві факти <...> Для них головна річ людська душа, її стан, її рухи в таких чи інших обставинах, усі ті світла і тіні, які вона кидає на ціле своє оточення залежно від того, чи вона весела, чи сумна» (Франко 1982: 108).

Що ж до прозового доробку О. Кониського, то він переважно залишався поза увагою тодішніх критиків; радянське літературознавство, якщо й згадувало його контекстуально, то як представника ліберально-буржуазного напрямку чи як другорядного прозаїка «старої» школи. Винятком у цьому плані було вміщення окремого розділу, присвяченого творчості О. Кониського (автор – М. Походзіло) в «Історії української літератури. Література другої половини XIX ст.» (1966), підготовленої кафедрою літератури Київського педінституту. Ситуація неналежної уваги почасти зберігається і в сучасних оглядах українського письменства, де О. Кониському відведена другорядна роль, незважаючи на чималий опублікований творчий доробок. Почасти така другорядність, вочевидь,

зумовлена локальним впливом на тогочасну літературу, адже більшість творів О. Кониського друкувалися в основному у галицьких і буковинських виданнях. Вихід у світ «одеського» чотиритомного видання творів (1899-1903), на жаль, теж не викликав належної реакції з боку критиків і дослідників, а втім у 1920-1930 роках спостерігався певний інтерес як до написання біографії, так і популяризація творчості; серед помітних учасників цього були М. Возняк, М. Іваненко, М. Гніп, В. Чередниченко. У сучасній вітчизняній гуманітаристиці все частіше почали з'являтися дослідження, присвячені як літературній і громадсько-культурній діяльності О. Кониського, так і його ролі в розвитку юриспруденції.

Із художньо-стильового погляду творчий доробок О. Кониського в цілому відображає іманентні жанрово-стильові тенденції української літератури другої половини XIX ст., хоча й безперечно очевидною є зміна ідейно-тематичної і стильової парадигм, зумовлена щонайперше пошуком нового об'єкта обсервації та поглибленням психологізму. На переконання І. Денисюка, останнє «стає тою вибуховою силою, яка розсаджує зсередини стару форму повісті, новели чи оповідання і витворює нову» (Денисюк 1985: 112). Оповідання О. Кониського 60-х років – «Беглые» (1861), «Пьяница» (1861), «Панська воля» («Старці», 1862), в яких домінує соціальна проблематика й характері соціально детерміновані, почасти починають набувати ознак соціально-психологічних, а написані на початку 80-х і в 90-ті роки, такі як «Наймичка» (1874), «Хоча б була постаті дожала!» (1898) та інші вже є викінченими психологічними оповіданнями, які інколи автор називав етюдами чи образками. У названих творах поряд зі змалюванням трагічної долі селянства акцентовано на розкритті душевного і психологічного стану героїв, задля чого О. Кониський залучає широкий спектр художньо-структурних елементів. У ранніх творах письменник послуговувався переважно зовнішніми засобами, які свідчили про пережиті героями глибокі страждання, виокремлюючи при цьому якусь деталь, що додавала символічного значення та увиразнювала авторську ідею. Наприклад, незрячі очі Гриця («Панська воля»), що поглиблюють драматизм його життєвого шляху. Ще продуктивнішим було використання пейзажу, який ілюстрував як авторське ставлення до зображуваних подій, так і допомагав (рідше — контрастував) розкрити характер героїв, їх внутрішній світ. Поступово О. Кониський звертається і до аналітичних прийомів психологізму, таких як внутрішній монолог і діалогізований монолог. Прозовому ж доробку О. Кониського 80-90-х років характерний синтетичний психологізм. Цілковиту спустошеність, втрату останньої надії, як наслідок — безцільність подальшого існування, тобто межовий психологічний стан Наталки («Хоча б була постаті дожала!», що має авторське жанрове визначення — етюд) перед самовбивством О. Кониський передає через її байдужість до всього іншого, що виходить за межі її туги за

втраченим чоловіком і телицею. Звичним для герої стає статичний стан: «кожен раз однаковісінько сиділа вона на сінешньому порозі і не зводила очей з маленького хлівця» (Конисский-Перебендя 1903: 369). Такою ж її бачили і сусіди: «тиха та спокійна, наче деревина та, і від роботи зовсім відбилася, навіть їсти собі не хоче зварити; зранку до вечора на порозі сидить, згорнувши руки» (Конисский-Перебендя 1903: 364). В етюді змальовано тільки так би мовити зовнішній, фізично бездіяльний стан німої Наталки, що, на переконання письменника, радше був відчайдушним воанням про хоча б розраду з боку сусідів, не кажучи вже про якусь допомогу.

В етюді «Хоча б була постаті дожала!» письменник відмовився від характерної для його індивідуального стилю розгорнутої передісторії героя, мінімізує й опис оточення, натомість в експозиції подає розгорнуту й швидкозмінну картину ранкового пейзажу, в якому домінує стан безжурності, спокою: «все спало (*Тут і далі курсив — наш*) <...> Небо, земля, дерева, трава, уся рослина, уся животина, усі люде на селі *спали*. Навкруги стояла *мертва тиша*; навіть на осиці <...> листя було нерухоме, не тремтіло; знати, що і повітря *спало* <...> вода *застила*. Річка *спала*...» (Конисский-Перебендя 1903: 365). Однак завдяки сонячному промінню, яке, здавалося, квапилося заглянути в кожний куточок, прокидається усе довкола, і тільки духовно сонна сільська громада залишається байдужою до Наталчиного горя, не змогло збудити її навіть самовбивство: «Чудна людина! — озвалась пономариха, – Хоча б була постаті дожала...» (Конисский-Перебендя 1903: 374).

В оповіданні «Наймичка» (1876) О. Кониський продуктивніше послуговується пейзажем для створення глибоко мінорної настроєвості твору та надання йому драматизму. Густий ранковий туман, що так і не розвіявся до вечора, поодинокі блимаючі ліхтарі, безлюдні вулиці холодного осіннього Києва, Дніпро, вкритий кригою, – ця пейзажна картина не тільки перегукується із важким психологічним станом Стехи, а й ще більше його пригнічує. Наступним, удамо реалізованим засобом передачі душевного стану героїні, є внутрішній діалог, вербалізований обірваними оклично-запитальними або називними реченнями: «Добре ти зробила, молодице, що прийшла сюди! <...> Скінчиш життя, скінчиш і муки свої. <...> Дніпрові хвилі пригорнуть тебе до свого лона! <...> може, Бога боїшся? Не бійсь!» (Кониський 1990: 62).

В оповіданні «Надії» («Чотири вечора» схоже за сюжетом і композицією) епічне гармонійно поєднується з ліричним, в якому природа не просто є тлом, а повноправним персонажем. Композиція оповідання структурована так, що спостерігається паралелізм між природою і періодами життя персонажів, а образ місяця набуває додаткового символічного значення.

Н. Шумило, аналізуючи художньо-стильові тенденції української прози кінця XIX – початку XX ст., серед іншого зауважила, що в цей період завдяки «ліричному експерименту» спостерігається активізація ліричного начала, дистанціювання від побутовізму й утвердження фрагментарності прозопису, що зумовлювало появу нових дифузних жанрів і наближувало до модерного дискурсу (Шумило 2003). Низка творів О. Кониського засвідчує відмову від соціального детермінізму характерів і від традиційного для реалістичної літератури прийому змалювання типового героя в типових обставинах, навпаки, в центрі художньої обсервації опиняється індивідуальність – герой-інтелігент з тонким відчуттям і переживанням світу. Прозовому доробку О. Кониського 80-90-х років властиві творча еволюція і пошуки художніх засобів, завдяки яким удалося б не описати, а радше відтворити тонкощі душевної організації ліричного героя, рефлексії його свідомості. Йдеться про використання прийомів імпресіоністичного психологізму в образку «Ранком в Алупці» (1896), оповіданні «Радощі і скорботи великого скрипника» (б/д). Як наслідок – послаблена фабульність, центральними у творі стають своєрідна каталогізація настрою і почуттів ліричного героя, його роздумів і переживань, змінюється модальність і фокалізація із нульової/зовнішньої на переважно внутрішню. Отже, своєю творчістю О. Кониський долучається до процесу розмивання меж малої прози і появи нових дифузних жанрових підвидів у тогочасній українській прозі; з цього погляду у творчому доробку письменника можна виділити синтетичне оповідання («Музика Павло Дрантус», 1883), імпресіоністичний образок («Ранком в Алупці»), поезію у прозі («Питання», 1898), лірично-настрове оповідання («Радощі і скорботи великого скрипника»).

Імпресіоністичний прийом і намагання писати «по-новому» можна спостерегти на прикладі твору «Музика Павло Дрантус», – навіть попри те, що тут ще зберігається чимало рис «старої» школи: передісторія героя – Павла Дрантуса, який «перейшов школу убожества, і перебував часом з квасом, а порою з водою» (Конисский-Перебендя 1899 :146), подієвість і гомодієгетичний наратор. А втім з'являється і чимало нового – екзистенціальна проблематика, гармонійне поєднання епічного й ліричного, очевидним є не тільки поглиблення психологізму, а й зміна стилістики передачі психологічних і душевних процесів у душі ліричного героя; чималу роль у цьому відіграє і нове мовно-синтаксичне оформлення тексту оповідання.

Складність переживань, які нуртують у душі ліричного героя твору, письменник спробував переломити крізь призму музики. На явище своєрідного «омузичнення» прозових творів у свій час звертав увагу І. Денисюк, зауваживши, що «в кінці XIX – на початку XX ст. новелісти прагнуть використати настрій пісні, асоціації, викликані її

образами» (Денисюк 1985: 154). Ю. Кузнецов запропонував розглядати такі твори як окремий вид – синтетичну новелу: твір, «в якому з особливою силою виявилася тенденція до синтезу в літературі здобутків суміжних мистецтв. Насамперед – музики і живопису» (Кузнецов 1995: 109). Скориставшись напрацюваннями згаданих дослідників, думається, варто класифікувати твір «Музика Павло Дрантус» як синтетичне оповідання, оскільки воно своїми поетикальними рисами дещо виходить за рамки жанру мініатюри у традиційному його розумінні.

У центрі цього оповідання – екзистенційна проблема самотності, яка обертається трагедією для ліричного героя. Павло учителював і пропагував народолюбські ідеї, щиро надіючись, що праця його покоління не піде на марне і що освіченій молоді вдасться досягнути більшого у вирішенні національних проблем. Однак задушливо-меркантильна атмосфера містечка, страх переслідувань за громадську роботу, а також відсутність родини й коханої ще більше поглиблюють відчуття самотності, що стає причиною його замкнутості. Оповідач наголошує, що Павло завжди був дещо понурим і мовчазним, попри широке коло приятелів і знайомих: був «чоловіком-мучеником самотності серед великої громади людей» (Конисский-Перебендя 1899: 147-8). У житті ліричного героя єдиною розрадою і єдиним способом висловити свої життєві розчарування і душевний смуток була гра на скрипці. Не випадковим є і акцентування письменника на любовно-бережливому ставленні до музичного інструменту, а музикування було для Павла величним і вельми інтимним дійством: грав тільки вдома на самоті і принципово нікого не навчав цій справі. Зрештою зробив виняток для Зої, в якій вбачав непересічний талант до музики і споріднену душу. Це, так би мовити, епічний бік самотнього Павлового життя, яке на короткий час своїм коханням освітила Зоя, щоб згодом, хоч і не бажаючи того, стати причиною трагедії.

Павлова гра зачаровувала, відкриваючи мимоволі присутньому слухачеві інший, зовсім незвіданий бік душі, – як зауважив оповідач: «я раював, слухаючи», «струни не грали, а говорили», «облило мене з Дрантусової хати якимись неземними гуками <...> я чув як ті гуки переливалися до мене в душу <...> То була незвичайна, неземна година в моєму житті!» (Конисский-Перебендя 1899: 147, 150). Музика в оповіданні «Музика Павло Дрантус» уже є не простою інкрустацією, а дуже важливим структурно-композиційним складником, що не тільки віддзеркалює, а й підсилює внутрішні психічні процеси, zarazом поглиблюючи емоційність і ліризм твору. У плані ще ширшому, аналізуючи вплив музики на українську новелістику кінця XIX – початку XX ст. І. Денисюк висногував, що вона зумовлює «підвищення емоційного тону», «ритмізацію речень» і «застосування деяких

принципів музичної композиції» (Конисский-Перебендя 1899: 148).

При розгляді цього оповідання О. Кониського не було б зайвим звернути увагу на ті тенденції у розвитку прози, які уже почали означуватися в останній чверті XIX ст. Гадаємо, можна вести мову про ранні несподівані форми імпресіонізму, головною особливістю якого як художнього напрямку безперечно є переломлення предметів і явищ довколишнього світу крізь душевну призму ліричного героя. З цього погляду варто детальніше проаналізувати епізод останньої Павлової гри на скрипці, коли, повернувшись із чотирирічного заслання, він дізнається, що кохана Зоя пошлюбилася. У цій «розмові» зі скрипкою, яку умовно можна розділити на вісім різновеликих частин, прочитується усе Павлове життя. Ця «розмова» – складна музична композиція із широким діапазоном, різними видами модуляції і музичним ладом, а текст оповідання постає як своєрідне лібрето. Перші мінорні акорди «тихої, срібної солодкої мелодії» (*largo*) легко і непомітно перетікають в елегію, а далі – в «стогін недужого чоловіка» (Конисский-Перебендя 1899: 163); різка зміна модуляції і вже в наступних трьох мажорних акордах виразно чується крик народженого немовляти. У третьому музичному епізоді домінує мажорний настрій, адже йдеться про щасливе материнство: «тихе-тихе святе раювання» (Конисский-Перебендя 1899: 163) (*allegretto moderato*), темп поступово і непомітно наростає до *allegro*. Третій і четвертий музичні епізоди пов'язані між собою не тільки досконалою тональною модуляцією, а і в обох «лібрето» спільним є словом «краса». Четверта частина переносить слухачів у щасливу і безжурну юність Павла, темп знову наростає: «сила і жвавість молодості, сила чувства, страсті, раювання першого кохання <...> летіли з-під Дрантусового смичка» (Конисский-Перебендя 1899: 163) (*allegro molto*). Темп короткого п'ятого музичного епізоду поступово стишується до *lento*, усе відчутнішим стає мінорний настрій: «іншим голосом, іншими словами і іншим духом заговорили струни і почулася печаль, журба, тихий жаль розлуки» (Конисский-Перебендя 1899: 163). П'ятий музичний епізод і перші акорди шостого тонально тісно пов'язані між собою, домінує мінорність: «з глибини душі чувся тяжкий плач, гіркі ридання, <...> Стогін ішов вгору, та не міг високо піднятися: чорна, темна, густа хмара не пускала далі» (Конисский-Перебендя 1899: 164) (*lento*). За розміром шостий епізод є найоб'ємнішим і значною мірою автобіографічним, тут скрипаль переповідає подробиці свого заслання: тяжке прощання з коханою, засніжена дорога до місця заслання, відчуття передчасної смерті, гіркота усвідомлення свого підневільного становища і того, що таких, як він, тут тисячі, розпач і зневіра звучать у кожній ноті. Між шостим і сьомим музичними епізодами зависає довга пауза, і вже перші мажорні акорди сьомого звучать у темпі *allegro animato*: «По підгір'ю, немов сопілка чабана, почулися гуки, схожі на надію! Надія росте,

росте, ширшає, ширшає» (Конисский-Перебендя 1899: 164): ліричний герой нарешті на волі і поспішає до коханої. Надто різка, тобто знову раптова модуляція – перехід від мажору до мінору, така ж несподівано-різка і зміна тональності до *adagietto* вже в першому акорді заключної, восьмої, частини: «Ні! Почулось знов щось сумне, тяжке, безнадійне, наче хтось оплакував, хоронячи свою кращу надію, свою будущину, своє життя, наче щось одірвалося од серця і розбилось...» (Конисский-Перебендя 1899: 164). Такими були відчуття ліричного героя, коли він дізнався про одруження коханої, коли вщент було зруйновано роками виплекану надію на щасливе подружнє життя, коли багаторічні соратники й однодумці геть-чисто оміщанились, зрадивши колишні ідеї.

Власне, оці останні музичні акорди, що є кульмінацією твору, стали останніми акордами скрипаля Павла, який розбиває своє серце: «підняв вгору вище голови скрипку і з усієї сили вдарив її об поміст!» (Конисский-Перебендя 1899: 164), останній же його життєвий акорд – смерть від колесами паровоза.

Привертає увагу й мовно-синтаксична архітектоніка цього «омузиченого» уривка: короткі обірвані речення, трикрапковість, які засвідчують тривожний настрій ліричного героя, і навпаки, домінування однорідних додатків у реченні свідчать про надію, жагу до життя. Цікавим з цього погляду є використання образу сопілки чабана, звучання якої підсвідомо породжує відчуття легкості, безмежного простору, динамічності і життєствердності, ілюструючи вихід Павла на волю.

Виразніше екзистенціальна проблематика (заявлена вже в назві твору) простежується в оповіданні «Радощі і скорботи великого скрипника», яке по суті є суцільним напруженим спогадом-самоаналізом і в якому наявні складники імпресіоністичного твору. Так, назване оповідання – ще далеко не класичний його зразок (через дещо мінімізований актуальний хронотоп), однак домінує імпресіоністичний прийом – «особливе використання найчастіше кольору, звуку, а також інших вражень, в яких втілюється естетичне ставлення письменника до зображуваної дійсності» (Кузнецов 1995: 82).

Сюжет оповідання «Радощі і скорботи...» нескладний: відомий скрипаль-віртуоз несподівано занедужує, а залишившись живим, намагається збагнути, що таке життя і смерть, де пролягає та невидима межа, що розділяє їх, наскільки страшна смерть фізична і професійна, чому геніальна особистість страждає через «внутрішню» самотність. Дослідник, аналізуючи архітектоніку імпресіоністичного твору, зазначає: «структура твору безперервна – вона визначається єдиним процесом переживання, і пластика малюнка неперервна – вона відтворює своєрідну лінію руху погляду героя, який свою увагу переносить з одних предметів на інші» (Кузнецов 1995: 77). Сюжетотвірними у названому творі є переживання,

рефлексії ліричного героя у різних станах: марення, гарячка, напівпритомність, просвітлення свідомості, депресія, межова ситуація. Письменник також проводить героя і через різні душевно-емоційні стани: невідомість, напруження, тривога, страх, усвідомлення ілюзорності слави, душевний біль, що заглушує фізичний, розчарування і втрата життєвих орієнтирів.

Перебуваючи в стані марення чи напівпритомному, скрипаль пригадує найприємніші моменти життя: натхнення і кропітка робота, віртуозна гра, визнання, слава й пошанування – усе те, що зігріває душу митцю. У парадигмі його світосприйняття панує тільки музика, за допомогою якої розкривається його внутрішній світ і музика чимось величним наповнює серця своїх шанувальників. Ось як герой згадує своє музикування: «Я був щасливим, щасливим і гордим! Я почував, що маю могутність викликати на світ зразки прекрасного і складувати з них мудрі комбінації» (Конисский-Перебендя 1901: 186). Та під час хвороби до героя несподівано приходить усвідомлення цілковитої самотності, адже, будучи в гарячці, він не бачить рідних і дорогих йому людей, не відчуває їхньої турботи й любові і це підштовхує до своєрідної ревізії колишнього безтурботного життя. Найпершим і найболючішим ударом стала відсутність нареченої, котра «стільки разів і на всіх струнах арфи своєї душі запевняла мене, що кохає мене більш над увесь світ, більш за саму себе» (Конисский-Перебендя 1901: 214). Зіткнувшись таким чином із байдужістю, ліричний герой у розпачі виголошує (внутрішній односторонній діалог): «Та де ж вона? Хіба вмерла? Бо коли б вона була жива, так була б тут... була б тутечки... Слухайте! Чому тут нема Октавії? Панни Октавії... моєї невісти?» (Конисский-Перебендя 1901: 195). У глибокому розпачі ліричний герой висновує, що як людина, як особистість він нічого не важить для тієї, яка кохає у ньому тільки уславленого і віртуозного скрипаля. У правдивості такого жорстокого для себе висновку недужий скрипаль утверджується і після візиту приятелів і відданих шанувальників: «Лишишся артистом, лишишся великим артистом, бо інакше ти, наче та крапля, зараз же канеш у хвилю забуття вкупі з твоїм ясним минулим» (Конисский-Перебендя 1901: 212). Змальована ситуація немовби перегукується із рядками Т. Шевченка: «Не завидуй і славному// Славний добре знає,// Що не його люди люблять,// А ту тяжку славу// Що він тяжкими сльозами// Вилив на забаву» (Шевченко 2003: 285). Тож ще гостріше ліричний герой сприймає параліч правиці, оскільки це не тільки втрата можливості продовжити музикування, а й глибока буттєва проблема. Параліч — передусім утрата свого Я, оскільки скрипаль не бачить сенсу подальшого життя без гри на скрипці. Герой оповідання «Радощі і скорботи...», як і музика Павло Дрантус з однойменного твору, усвідомлює свою цілковиту самотність, і серед тисячі знайомих він пригадує «великі, сірі прозорі, наче кришталь, глибокі, наче озеро», очі якоїсь убогої незнайомки, і саме зустріч з

нею, на переконання ліричного героя, може зцілити його зболену і самотню душу, він живе і тримається надією ще однієї зустрічі з нею. І доля дарує йому такий шанс: випадково побачив ту ж самотню дівчину, в якій «чулася тиша і слабкість якоїсь тіні. Стояла вона під стіною, ніби стереглася, щоб не опинитися кому-небудь на дорозі» (Конисский-Перебендя 1901: 189), однак весела компанія приятелів знову віддаляє його від незнайомки.

Відбувається переоцінка цінностей: ліричний герой усвідомлює і те, що його велич і все подальше життя зруйнувала одна-єдина хвороботворна бактерія, що «у такого нікчемного творіннячка, як бацила, було право на моє життя і на смерть!» (Конисский-Перебендя 1901: 198). Зовсім по-іншому герой почав розуміти своє призначення на землі, суєтність життя і ймовірність несподіваної смерті, та зрештою висновує: «природа не потерплює порожнечі» (Конисский-Перебендя 1901: 202).

Символічним в оповіданні є образ годинника, по ході якого перед зустріччю з найкращими лікарями герой намагається визначити своє майбутнє як музиканта — так-ні. Удруге образ годинника з'являється після розкішної нічної гулянки з друзями, коли, знову залишившись на самоті, герой чує звук міського годинника, який ніби відбиває останні хвилини життя скрипаля: «Хто кличе?.. Земля? Небо? Куди? Чого?..» (Конисский-Перебендя 1901: 231). Особливого значення в цьому оповіданні набуває й інтер'єр, що слугує одним із засобів розкриття психологічного стану героя: розкішний інтер'єр готельного номера із дорогими позолоченими меблями різко контрастує із його фізичним і душевним станом. На його тлі скрипаль ще більше відчувається самотнім, і, щоб хоч якось порятуватися від нестерпного душевного болю і вочевидь неминучого самовбивства, ще глибше забувається у куток.

За жанрово-стильовими ознаками «Ранком в Алуці» — імпресіоністичний образок, сюжетотвірним центром якого є емоційно-психологічний стан суб'єктивного ліричного героя. У цьому індивідуалізованому образі героя відчутним є автобіографічний момент — напружена робота над біографією Т. Шевченка. «Ранком...» — практично безподієвий твір із переважанням внутрішнього сюжету, в якому крізь призму сприйняття природи розкривається зміна психофізіологічного стану, а головне — процес перебігу вражень, переживань і емоцій. Ю. Кузнецов, аналізуючи імпресіоністичну новелу, зазначив, що вона «зосереджується на кожній окремій миті людського існування, намагаючись з цих безконечно малих моментів життя душі вибудувати ланцюжок «роботи» людської психіки, конкретне буття духу» (Кузнецов 1995: 144).

Заклопотаний, перебуваючи у важкому психофізіологічному стані (втомлений і фізично, і розумово), герой повністю занурений в прочитане й написане за день,

тож йому уявляється киргизький степ і форт, де перебував Шевченко, навіть учувається грізна мелодія Каспія, який «кидає на берег журбу-тугу, ніби хоче ще більше нагнати скорботи» (Конисский-Перебендя 1901: 177). Однак побачений за вікном величний краєвид зачаровує сильніше, породжуючи нові психоемоційні реакції, до того ж – під впливом пейзажу – змінюється і психофізичний стан: «Я думав... Ні, я нічого не думав! Я не спроможен був нічого думати» (Конисский-Перебендя 1901: 180); далі – напівсон, ще за мить-другу – галюцинація і видіння, а потім герой прокидається.

Завдяки домінуванню активного хронотопу перед читачем відкривається динамічний імпресіоністичний малюнок із властивими йому вібраціями і світлотінями: «безкрайм килимом розіслалося Чорне море, неосяжне, широке, невимовно принадливе, чарівне. <...> ген-ген далеко-предалеко, скільки око сягає, горить безкрає море срібними іскорками дрібними. <...> з тих іскорок встають водограї <...> З другого моря, — з моря густої листви зеленої, — позирають зграбні башти і башточки Воронцовського палацу...» (Конисский-Перебендя 1901: 178). Власне кожна нова деталь пейзажу, яка потрапляє в поле зору оповідача образка «Ранок...», насиченість його колористики безпосередньо впливають на психоемоційний стан ліричного героя: «душу мою поймав якийсь темрявий сум, не то щоб важкий, не скажу, щоб і прикрий, але небажаний <...> Я ладен був тікати до світлиці, аби не бачити того муру молочно-хмарного, але ось на сході обрій зайнявся рожевим полум'ям» (Конисский-Перебендя 1901: 178).

Наступним кроком утвердження нових художньо-стильових і жанрових традицій є ліричне оповідання «Питання» (1898), яке О. Авдікович, один із перших дослідників творчості О. Кониського, назвав поезією в прозі на тлі любовним (Авдікович 1908: 38), тож головна тема є традиційною для поезії в прозі – гімн кохання. Сюжетотвірним у «Питанні» є ліричний, емоційно наснажений, побудований за принципом градації внутрішній монолог зраженого чоловіка, тобто безпосереднє самовираження ліричного героя. Душевний і фізичний біль, неприязнь і неймовірна огида до зрадливиці викликають у свідомості ліричного героя спогади про найважливіші моменти подружнього життя. Кожен із фрагментів-спогадів починається риторичним запитанням до уявлюваної співрозмовниці, що звучить рефреном до кожного з п'яти його емоційно-психологічних станів. Діапазон емоцій дуже широкий і змінюється від: «Благословен вовіки той літній ранок і та свята година» до діаметрально протилежного: «Будь проклята та година!»

Перший епізод відкриває питання з піднесеною цікавістю – «Чи ти не забула?»; хоча відповідь є очевидною, та ліричний герой одразу з ніжністю додає: «Я пам'ятаю так добре, наче се вчора було!» (Конисский-Перебендя 1901: 232). Пригадує ту

несподівану зустріч у садку, раптовий спалах чистої взаємної любові, що «могутньо царювала над нами, вона хвилями ходила в серці і в душі» (Конисский-Перебендя 1901: 233). У ці хвилини, як згадує ліричний герой, раювала не тільки душа, раювала й природа: «Тоненькі стовбури рожі <...> розкривалися назустріч палкому сонцю; вони дихали пахощами; вони пишалися красою, волею і повним почуттям життя; вони всі разом співали вдячний гімн природі, красі і коханню» (Конисский-Перебендя 1901: 232). У цьому фрагменті домінують дієслова першої особи множити й лексика на позначення стану задоволення і щасливого спокою: «ми стояли і німо дивились», «ми мовчки дивились», «ми слухали і мовчали», «ми мовчки схилились один до одного».

Другий епізод починається фразою «Чи пам'ятаєш, не забула?», в якій вчувається деяка нотка сумніву, хоча герой переконаний: «О, ніхто з людей таких годин не забуває!» (Конисский-Перебендя 1901: 232) – щасливу мить одруження: «Я дивився на тебе... твоя постать, твоя краса, уся ти не давала мені молитися до неба... Я молився на тебе... <...> одна ти була моїм богом, моєю царицею, моєю душею, моїм життям» (Конисский-Перебендя 1901: 234). Та попри домінування у цілому атмосфери щастя і спокою, відбувається розділення граматичного «ми» на «я» і «ти». Ліричний герой окремо каталогізує свої почуття-раювання, він добре пам'ятає і те, як «молитвою і коханням горіли і твої (*дружини*) очі», та все ж закрадається напружено-нервово, що такі моменти не можуть мати забуття: «Чуєш? Навіки!» (Конисский-Перебендя 1901: 234).

Виразно іронічне: «Чи ти пам'ятаєш, чи ти не забула?...» і гірка відповідь: «Я, о, я хотів би забути, та забутку Бог не дав!» (Конисский-Перебендя 1901: 234) — відкриває першу драматичну сторінку сімейного життя героя, коли він випадково почув поцілунок дружини зі своїм приятелем. Ліричному герою стає фізично й морально нестерпно не стільки через цей, можливо, ненавмисний поцілунок, не стільки через те, що приятель-народолюбець пропагував геть новий стиль життя, скільки через неправдиву відповідь дружини: «Я тут сама сиділа, тебе дожидала» (Конисский-Перебендя 1901: 234). Збуджений психологічний стан ліричного героя передається відповідними дієсловами руху: «я підвівся», «я кинувся», «я зачепився за столик, перекинув його...», «я спинився, став наче вкопаний...», «я не тямив себе...». Герой був готовий пробачити-забути цей прикро-випадковий поцілунок, але, зауваживши зніяковіння дружини, переймається – чому, адже «чистого кохання люде не соромляться. А може зрада присяги?» (Конисский-Перебендя 1901: 237).

Наступний розділ, у якому згадується утеча дружини, герой переконаний: «Певна річ, що ти забула інший знов вечір» (Конисский-Перебендя 1901: 237), точніше ніч, коли покинула хворого чоловіка. Сподівання на щасливе сімейне майбутнє розвіялися зранку,

ліричний герой відчуває глибоку зневагу до втіачки, та все ж таки не може її не кохати. У цьому епізоді, на відміну від інших чотирьох, переважає використання лексики на вираження фізичного страждання і заперечної частки «не»: «хворий мучився», «дихать мені було тяжко», «не було сили», «воздуху не ставало...», «не забуду», «не спроможний був».

Останній, п'ятий фрагмент спогаду починається радше вже не питанням, а гіркою констатацією факту – «Ще один вечір повинна б ти пам'ятати» (Конисский-Перебендя 1901: 239); тут розгорнуто епізод, коли втіачка несподівано повертається додому й намагається випросити прощення у чоловіка. Саме той вечір став тією точкою неповернення, оскільки намагання вимолити прощення породило в душі ліричного героя непереборне відчуття огиди: «я почув, що в серці у мене нема до тебе ні кохання, ні поважання» (Конисский-Перебендя 1901: 240).

Привертає увагу й структурно-мовленнєва організація тексту, ідеться як про ритмічність, емоційно-експресивно забарвлену лексику, так і часте вживання односкладних чи синтаксично неповних речень, окличні речення і широке використання пауз («трикрапковість»), що здебільшого передають драматичність емоцій ліричного героя.

Беззаперечним є той факт, що зчаста О. Кониський свідомо жертвував художньою формою заради пропагування ідеї, особливо коли розглядаємо великоформатну ідеологічну прозу чи твори із сучасного життя. «Задачею нашого письменства (белетристики) я ставлю пропаганду, через що я не пильную за художньою стороною» (Відділ ІЛ: 300-1) – зазначав письменник. Однак є і промовисті винятки, що стосуються низки творів малої прози (кілька їх із цієї низки щойно проаналізовано). Варто додати, що прозовий доробок 80-90-х років свідчить про одночасне використання двох різних художньо-стильових парадигм: реалістичної, тобто традиційної і панівної для його художнього мислення, і модерністичної, оскільки у його творах поступово почали домінувати нові стильові тенденції, близькі до імпресіонізму. Очевидним є намагання письменника розширити жанрові межі малої прози – вплітання у композиційну структуру оповідання ліричних і публіцистичних авторських відступів, фактографічних і економічних даних, – що своєю чергою зумовлювало появу її нових видів. Проте нові дифузні жанрові форми малої прози, як і імпресіоністичні прийоми письма, є радше спорадичними спробами писати «по-новому», в яких письменник зосередився на відтворенні в основному душевних переживань ліричних героїв. Не варто забувати й про соціокультурний чинник, що значною мірою вплинув на художньо-стильове оновлення тогочасної української літератури – якісна зміна читацької аудиторії внаслідок появи прошарку освіченої української інтелігенції.

Бібліографія:

1908. **Авдикович 1908:** Авдикович, О. Огляд літературної діяльності О.Кониського, Перемишль, 1908.
- Відділ ІЛ:** Відділ рукописів ІЛ, ф.3, №1603.
1985. **Денисюк 1985:** Денисюк, І. Розвиток малої української прози XIX – початку XX ст. К. 1985.
- Кониський 1990:** Кониський, О. Оповідання. Повісті. Поетичні твори. К. 1990.
1899. **Конисский-Перебендя 1899:** Конисский-Перебендя, А. Твори: У 4 томах. Т. 2. Одесса. 1899.
1901. **Конисский-Перебендя 1901:** Конисский-Перебендя, А. Твори: У 4 томах. Т. 3. Одесса. 1901.
1903. **Конисский-Перебендя 1903:** Конисский-Перебендя, А. Твори: У 4 томах. Т. 4. Одесса, 1903.
- Кузнецов 1995:** Кузнецов, Ю. Импресионизм в українській прозі кінця XIX – початку XX ст. К. 1995.
- Франко 1982:** Франко, І. Зібрання творів У 50-ти томах. Т.35. К. 1982.
- Шевченко 2003:** Шевченко, Т. Зібрання творів: У 6 т. Т.1. К. 2003.
- Шумило 2003:** Шумило, Н. Під знаком національної самобутності: українська художня проза і критика кінця XIX – початку XX ст. К. 2003.

Інформація про автора:

Надія Теодорівна Бойко – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу класичної української літератури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Київ-1, 01001, вул. Грушевського, 4

E-mail: nadia_bojko@ukr.net

ПРЕГЛЕД НА ПРЕВОДА НА УКРАИНСКА ЛИТЕРАТУРА ОТ НАЧАЛОТО НА ХХІ ВЕК ДО ДНЕС

Райна Камберова, Албена Стаменова

Annotation: The article presents the history of Bulgarian translation of works of Ukrainian literature in the past decade. There was a long tradition of translating Ukrainian works into Bulgarian starting from Lyuben Karavelov, Rayko Zhinzifov and other Bulgarian writers. The traditions has been interrupted after 1989 and nowadays it started again. The bibliographic research includes published books and works, published in journals and magazines.

Keywords: Ukrainian literature, translation, Bulgaria, tradition, Bulgarian language

Колкото и да е неочаквано за по-незапознатите читатели, преводът на украинска литература в България започва през 70 години на ХІХ век. Възрожденските дейци Райко Жинзифов, П.Р. Славейков, Любен Каравелов правят своите първи стъпки като преводачи, превеждайки произведения от руски и от украински език. Именно те са и първите преводачи от украински на български. Техните преводи са далеч от съвършенството, но са началото на една добра практика в превода на български език и модел за подражание и (или) подобряване.

Много са имената на техните последователи, които дават своя принос през годините, за да може българският читател да се запознава на родния си език с произведения на Тарас Шевченко, Иван Франко и Леся Украинка. През годините на социализма представянето на литературата на съветските народи е най-често планово подготвено и благодарение на тази планова политика в областта на превода на българската публика стават известни най-значимите автори и произведения на украинската литература.

Тази вълна от преводи позамира през 90-те години на ХХ век поради обществено-политическите и културните промени в страната. Разпадането на държавните звена и структури, които се грижат за плановата културна програма, оставят празнина, която новообразувалите се частни издателства все още не могат да запълнят. Промените в обществените нагласи водят до отдръпване от всичко, което носи знака на бившия Съветски Съюз, а това значи и от културата на бившите съветски народи. В това число попада и украинската култура и литература. Както е известно, първото и основно правило на свободния пазар е, че предлагането се определя от търсенето. Със сигурност съчетанието от тези две обстоятелства е сред водещите причини за резкия спад в превода от украински,

разбира се, без да ги изчерпва.

Излизането на историческата сцена на самостоятелна и независима Украйна през 1991 г. води, макар и бавно, към преосмисляне на отношението на българите към тази страна и нейната култура. Наскоро след възникването на новата държава Украйна, в трудния и мътен период за книгоиздаването в България, през 1995 година се появява преводът на ценния исторически труд на канадския историк от украински произход Орест Субтелни „История на Украйна“ в превод от украински на Пенка Кънева. Макар това да не е литературно произведение, фактът, че книгата е посветена на Украйна и разкрива в дълбочина различни аспекти от нейната история, както и обстоятелството, че е преведена от украински, ни дават основание да я причислим към разглежданите от нас явления.

Преди да обърнем вниманието си към превода на украинска литература на български език, следва да отбележим една нейна особеност, а именно нейното двуезичие. В настоящото представяне ще разгледаме литературата, създадена в оригинал на украински език и тази, написана от украински рускоезични автори, тоест от такива, които пишат на руски, но се определят като украински автори. Също така ще имаме предвид преводите, направени от руски език, макар оригиналният език на произведението да е украински. Когато става дума за превод на творба на украински автор от руски език, независимо в кой от двата случая, това ще бъде отбелязвано специално. В останалите случаи се има предвид, че преводът е извършен от украински.

Ще започнем прегледа си с по-големите прозаични произведения и сбирки поезия, оформени като самостоятелни книжни тела, и ще продължим с периодичния печат.

I. Книги:

В началото на новия XXI в. първият роман от съвременен украински автор, станал достояние на българската публика, е „Полеви изследвания на украинския секс“ от Оксана Забужко, издаден от издателство „Изток-Запад“ през 2005 г. в превод от руски език на София Бранц.

През 2006 година Издателска къща „Прозорец“ публикува романа на младата писателка Ирена Карпа „Перлено порно“ в превод на Райна Камберова и Албена Стаменова. Романът е издаден заедно с компакт диск с музиката на групата на И. Карпа – „Фактично сами“. Следват книгите, публикувани от издателство „Парадокс“, което по това време започва да провежда последователна политика за представяне на славянски и балкански автори. И така, през 2009 г. излиза романът на Юрий Андрухович „Московиада“ в превод на Албена Стаменова, а през следващата – „Пролетни игри в есенните градини“ на

Юрий Винничук в превод на Албена Стаменова и Райна Камберова.

2010 година е плодоносна и за превода на украинската поезия на български език. Поетът и преводачът Захари Иванов представя със самостоятелни стихосбирки редица украински поети, издадени в издателство „Български писател“, а именно Иван Драч – „Последната балада“, Микола Винграновски – „Анатомия на любовта“, Борис Олийник – „Взривено минало“, Петро Засенко – „Забранена книга“. На следващата година широкият поглед на Захари Иванов върху украинската поезия намира израз в антологията „Вечерен храм“ с подзаглавие „Украинска поезия XX век“, в която са включени стихове на М. Винграновски, Леонид Талалай, Иван Драч, Платон Воронко, Павло Мовчан, Людмила Скирда, Васил Симоненко, Виталий Коротич, Петро Засенко. Преводач и съставител е Захари Иванов, а издателството – „Български писател“.

Също през 2011 г. излиза романът на Анатолий Крим „Тръбата“ в превод от руски на Владимир Петев, издаден от издателство „Пробук“. Ще отбележим, че този роман е създаден в оригинал на руски език.

През 2012 г. излиза на бял свят вторият роман на Юрий Андрухович на български език „Дванайсетте обръча“, преведен от Райна Камберова и Албена Стаменова и издаден отново от издателство „Парадокс“.

Друго важно събитие за превода на украинска литература е издаването на редактирания превод на „Роксолана“ на Павло Загребелни в превод на Мария Петкова през 2012 година (издателство „Емас“).

II. Периодичен печат:

Измежду периодичните издания списание „Факел“, специализирано някога в издаването на съветска, а днес на световна литература въобще, и известно с доброто познаване и пълноценно представяне на източнославянската литература като цяло, първо се ориентира в променената политическа и културна обстановка. В първия си брой за 2001 година то публикува в превод на Иван Тотоманов от руски език част от романа на Юрий Андрухович „Перверзия“. Романът не е преведен изцяло, но представлява доста голяма част от него. Четири години по-късно, през 2005 година, отразявайки небивалия обществен подем, свързан с Оранжевата революция, списанието посвещава два броя на съвременната украинска проза, поезия и публицистика, на съвременната украинска общественно-политическа проблематика в по-широк контекст. Ще представим украинските автори в тези два броя с оглед на преводачите им. В брой 2/2005:

Райна Камберова:

глава от романа „Дванайсетте обръча“ на Юрий Андрухович;

есета от Юрий Андрухович – „В търсене на Dreamland“ (Албена Стаменова, Райна Камберова);

стихотворения на Сергей Жадан – „Контрабанда“ (в сътрудничество със Стефан Иванов);

фрагменти от романа „ANARCHY IN THE UKR“ на Сергей Жадан;

критическото есе „Постапокалиптичният ангел“ на Остап Сливински;

стихотворения от Остап Сливински – „Двойно безсмъртие“ (в сътрудничество с Тома Марков)

Албена Стаменова:

- есетата „Двете Украйни“ от Микола Рябчук (превод Валентин Кръстев, Албена Стаменова, Здравка Петрова);

- интервю на Оксана Форостина с Микола Рябчук „Още не сме се опитали да живеем нормално“;

- есетата „Отворено писмо“, „Апология на жертвоприношението“ на Оксана Забужко

Здравка Петрова (превод от руски):

- разговора на Яна Дубинская с Оксана Забужко „Безкнижната нация е бомба под бъдещето“

- есето „Още веднъж за трагедията на Централна Европа“ на Наталя Билоцеркивец (превод Здравка Петрова, Наталия Серова).

В брой 3/2005 година:

Мария Петкова:

разказът „Бродиран свят“ на Юрий Винничук;

споменът „Във вечния плен на Рождеството“ на Юрий Винничук;

есето „Приказки за свободата“ на Юрий Винничук;

Албена Стаменова:

- разказът „Обяд“ на Юрий Винничук;

- интервюто на Леся Стопчак с Ю. Винничук „Най-важното се извършва на подсъзнателно ниво“;

- щрихи от портрет „НОМО АМАТОР“, стихотворения „Христова възраст“ и есета „Слънцето не го е страх“ на Андрий Бондар;

Райна Камберова:

- литературно-критическата статия „Виничук и неговата прозаична муза“ на Виктор Неборак

Здравка Петрова (превод от руски):

- част от романа на Андрей Курков „Последната любов на президента“

Не след дълго списание „Панорама“ (XII, 2007, година XXVIII), орган на Съюза на преводачите в България, също посвещава брой на украинската литература. Представена е широка палитра автори на проза и поезия. Привеждаме съдържанието на броя, като за прегледност отново ги описваме с оглед на преводачите.

Пенка Кънева:

- откъс от роман „Възмечтаването на Малва“ от Юрий Виничук;
- Статията „Езиковата политика против обществото от несретници“ на Анатолий Матвиенко (със съкращения);
- Статията „Световната езикова практика у украинските реалности“ на Анатолий Погрибни (със съкращения);
- Статията „Сбогом, хилядолетие“ на Володимир Яворивски.

Мария Петкова:

- Есето „Размисли“ на Павло Загребелни;
- разказът „Каролина“ на Евгения Коконенко;
- есето „Хуманитарната аура на нацията, или дефектът на главното огледало“ на Лина Костенко.

Найден Вълчев:

- стихотворението „Войнишки сън“ на Геннадий Брежнев;
- стихотворението „Не живях аз тези дни зад някакви стени високи...“ на Андрей Малишко;

Христо Попов:

- стихотворенията „Етюд за хляба“, „Без мене“, „Пътища“, „Балада за огъня и за принципите“ на Иван Драч;
- стихотворението „Песен за майката“ на Борис Олийник.

Янко Димов:

- стихотворенията Из „Псалми на покаянието“, „Роби“, „Там, където те чаках така“, „Не се бой от косата ми бяла“, „Идва ми днес да умра...“, „Моят живот“, „А децата – кои са те“, „Времето“, „Карпатски вятър“ от Димитро Павличко.

Райна Камберова:

- разказът „Обяснителна бележка“ от София Андрухович;
- есето „Централно-източна ревизия“ от Юрий Андрухович.

Албена Стаменова:

- разказът „Особености при контрабандата на вътрешни органи“ от Сергей Жадан;

- повестта „Приказка за калиновата свирка“ на Оксана Забужко (със съкращения);

- Повестта „Усещане за присъствие“ на Тарас Прохаско (откъс).

„Съвременник“ е списание за българска и преводна литература и изкуство, което представя извадки на най-интересното и значимото от тях. През 2007 то публикува разказа на Юрий Андрухович „Централно-източна ревизия“ в превод от руски на П. Кънева. Две години по-късно в същото списание излизат разказите на Виталий Жежера „Киевски витражи“, превод от украински Пенка Кънева. Стихотворения на Юрий Андрухович и Сергей Жадан в превод Янко Димов излизат през 2010 г.

Списание „Литературен свят“ в три последователни години публикува стихове от Иван Драч – „Голямата сълза“ в превод на Захари Иванов (брой 30, юни 2011), „Балада за слънчогледа“ в превод на Иван Давидков, (брой 42 юли 2012), „Пътища“ в превод на Найдено Вълчев (брой 48, февруари 2013).

Друго списание, което публикува преводи на украинска поезия в броевете си, посветени на Украйна, е списание „Европа 2001“. На неговите страници в бр. 2, 2004 г. са поместени стихове от Юрий Андрухович в превод на Христо Попов, а в бр. 6 за 2010 г. – стихове на Димитро Павличко в превод на Ваня Петкова и на Иван Драч, Борис Олийник и Микола Винграновски, преведени от Захари Иванов.

Украинската тематика и литература намира място и на страниците на списание „Лик“, известно с широката културна проблематика, която представя. Така през 2008 г. в бр. 3 излиза есето „Свободата и нейната противоположност“ на Ю. Андрухович, в бр. 8 есето „Криза за място“ на Таня Малярчук, а през 2012 г. в бр. 10 – разказът „Стефан Кирнов, един непознат българин“ от Васил Габор, и трите в превод на Райна Камберова.

Вестник „Литературен вестник“ също в последните години традиционно

отделя внимание за представяне на съвременната украинска литература. В брой 32/2007 г. са отпечатани стихове от Остап Сливински а в бр. 4/2008 г. – критическата статия „Самопогълщането на текста” от същия автор, и в двата случая в превод на Райна Камберова. През същата година в бр. 11 на страниците му намира място откъс от романа „Московиада“ от Ю. Андрухович, в бр. 40 за 2012 г. – откъсът „Венеция“ от романа „Лексикон на интимните градове“ на същия автор и в брой 35 за 2013 г. и бр. 28 от 2014 г. са поместени стихове от Ю. Андрухович в превод на А. Стаменова.

Относно бъдещите преводи на украинска литература в България можем да кажем, че през 2014 година се очаква нова книга от издателство „Парадокс“, а именно „Депеш Мод“ и „Химн на демократичната младеж“ от Сергей Жадан в една книга (превод Райна Камберова и Албена Стаменова). Друго особено важно събитие се очертава да бъде преиздаването на „Кобзар“ на Тарас Шевченко в превода на Димитър Методиев. Това е инициатива на Посолството на Украйна в Република България по случай 200-годишнината от рождението на големия украински поет. Предвижда се изданието да бъде двуезично.

Възможно е в предлагания от нас преглед на преведената от украински и руски език украинска литература в България през първите 13 години на XXI в. да има някои празноти. Все пак той дава представа, че през този период се превеждат най-вече съвременни украински поети и писатели. Съвременната украинска литература, излязла извън ограничаващите стереотипи на идеологическата предопределеност от предходните десетилетия, проявява своята ярка индивидуалност. Това от своя страна затвърждава факта на културната самобитност на страната, което все повече атакува стереотипа на подвеждане на Украйна под знаменателя на Русия. Българските издатели проявяват остър усет към актуалното и може да се каже, че културната публика в България има възможност да се запознава с най-съществените и актуални украински автори и произведения. Разбира се, наблюдава се известно забавяне на появата на дадено произведение в чуждата културна среда, което е естествено и разбираемо. Като цяло обаче, макар и след известно прекъсване, представянето на украинска литература в България в последните години постепенно набира инерция и се развива в духа на добрите традиции, завещани ни от предходните поколения културни дейци, издатели и преводачи.

Библиография:

Андрухович 2007: Андрухович С. „Обяснителна бележка“, сп. „Панорама“ бр. XII, 2007, година XXVIII

Андрухович 2001: Андрухович Ю. „Перверзия“, сп. Факел“, бр. 1, 2001

Андрухович 2005: Андрухович Ю. „Дванайсетте обръча“, сп. „Факел“, бр. 2, 2005

Андрухович 2005 а: Андрухович Ю. „В търсене на Dreamland“, сп. „Факел“, бр. 2, 2005

Андрухович 2007: Андрухович Ю. „Централно-източна ревизия“, сп. „Панорама“ бр. XII, 2007, година XXVIII

Андрухович 2007: Андрухович Ю. „Централно-източна ревизия“, сп. „Съвременник“, кн. 1, 2007

Андрухович 2008: Андрухович Ю. „Свободата и нейната противоположност“, сп. „Лик“, бр. 3, 2008

Андрухович 2009: Андрухович Ю. „Московиада“, „Парадокс“, С., 2009

Андрухович 2010: Андрухович Ю. Стихове, сп. „Европа“, бр. 2, 2004

Андрухович 2010: Андрухович Ю. Стихове, сп. „Съвременник“, кн. 2, 2010

Андрухович 2010 а: Андрухович Ю. „Московиада“ (откъс), в-к „Литературен вестник“, бр. 11/2008

Андрухович 2010 б: Андрухович Ю. Стихове, сп. „Съвременник“, кн. 2, 2010

Андрухович 2012: Андрухович Ю. „Дванайсетте обръча“, „Парадокс“, С., 2012

Андрухович 2012 а: Андрухович Ю. „Лексикон на интимните градове“ (откъс), в-к „Литературен вестник“, бр. 40/2012

Андрухович 2013: Андрухович Ю. Стихове, в-к „Литературен вестник“, бр. 35, 2013

Билоцеркивец 2005: Билоцеркивец Н. „Още веднъж за трагедията на Централна Европа“, сп. „Факел“, бр. 2, 2005

Бондар 2005: Бондар А. „НОМО АМАТОР“, сп. „Факел“, бр. 3, 2005

Бондар 2005 а: Бондар А. „Христова възраст“ сп. „Факел“, бр. 3, 2005

Бондар 2005 б: Бондар А. „Слънцето не го е страх“, сп. „Факел“, бр. 3, 2005

Брежнев 2007: Брежнев Г. „Войнишки сън“, сп. „Панорама“ бр. XII, 2007, година XXVIII

Винграновски 2010: Винграновски М. „Анатомия на любовта“, „Български писател“, С., 2010

Винграновски 2010 а: Винграновски М. Стихове, сп. „Европа“, бр. 6, 2010

Винничук 2005: Винничук Ю. „Бродиран свят“ на Юрий Винничук, сп. „Факел“, бр. 3, 2005

Винничук 2005 а: Винничук Ю. „Във вечния плен на Рождеството“, сп. „Факел“, бр. 3, 2005

Винничук 2005 б: Винничук Ю. „Приказки за свободата“, сп. „Факел“, бр. 3, 2005

Винничук 2005 в: Винничук Ю. „Обяд“, сп. „Факел“, бр. 3, 2005

Винничук 2007: Винничук Ю. „Възмечтаването на Малва“, сп. „Панорама“ бр. XII, 2007, година XXVIII

Винничук 2010: Винничук Ю. „Пролетни игри в есенните градини“, „Парадокс“, С., 2010

Габор 2012: Габор В. „Стефан Кирнов, един непознат българин“, сп. „Лик“, бр. 10, 2012

Драч 2001: Драч И. „Голямата сълза“, сп. „Литературен свят“, бр. 30, юни 2011

Драч 2007: Драч И. Стихотворения: „Етюд за хляба“, „Без мене“, „Пътища“, „Балада за огъня и за принципите“, сп. „Панорама“ бр. XII, 2007, година XXVIII

Драч 2010: Драч И. Стихове, сп. „Европа“, бр. 6, 2010

Драч 2010 а: Драч Ив. „Последната балада“, „Български писател“, С., 2010

Драч 2012: Драч И. „Балада за слънчогледа“, сп. „Литературен свят“, бр. 42 юли 2012

Драч 2013: Драч И. „Пътища“, сп. „Литературен свят“, бр. 48, февруари 2013

Жадан 2005: Жадан С. „Контрабанда“, сп. „Факел“, бр. 2, 2005

Жадан 2005 а: Жадан С. „ANARCHY IN THE UKR“, сп. „Факел“, бр. 2, 2005

Жадан 2007: Жадан С. „Особености при контрабандата на вътрешни органи“, сп. „Панорама“ бр. XII, 2007, година XXVIII

Жадан 2010: Жадан С. Стихове, сп. „Съвременник“, кн. 2, 2010

Жежера 2009: Жежера В. Киевски витражи, сп. „Съвременник“, кн. 2, 2009

Забужко 2005: Забужко О. „Полеви изследвания на украинския секс“, Издателство „Изток-Запад“, С., 2005

Забужко 2005 а: Забужко О. „Отворено писмо“, сп. „Факел“, бр. 2, 2005

Забужко 2005 б: Забужко О. „Апология на жертвоприношението“, сп. „Факел“, бр. 2, 2005

Забужко 2007: Забужко О. „Приказка за калиновата свирка“, сп. „Панорама“ бр. XII, 2007, година XXVIII

Загребелни 2007: Загребелни П. „Размисли“, сп. „Панорама“ бр. XII, 2007, година XXVIII

Загребелни 2012: Загребелни П. „Роксолана“, Издателство „Емас“, С., 2012

Засенко 2010: Засенко П. „Забранена книга“, Изд. „Български писател“, С., 2010

Карпа 2006: Карпа И. „Перлено порно“, Издателска къща „Прозорец“, С., 2006

Кононенко 2007: Кононенко Е. „Каролина“, сп. „Панорама“ бр. XII, 2007, година XXVIII

Костенко 2007: Костенко Л. „Хуманитарната аура на нацията, или дефектът на главното огледало“, сп. „Панорама“ бр. XII, 2007, година XXVIII

Крим 2005: Крим А. „Тръбата“, Издателство „Пробук“, 2005

Курков 2005: Курков А. „Последната любов на президента“, сп. „Факел“, бр. 3, 2005

Малишко 2007: Малишко А. „Не живях аз тези дни зад някакви стени високи...“, сп. „Панорама“ бр. XII, 2007, година XXVIII

Малярчук 2008: Малярчук Т. „Криза за място“, сп. „Лик“, бр. 8, 2008

Матвиенко 2007: Матвиенко А. „Езиковата политика против обществото от несретници“, сп. „Панорама“, сп. „Панорама“ бр. XII, 2007, година XXVIII

Неборак 2005: Неборак В. „Виничук и неговата прозаична муза“, сп. „Факел“, бр. 3, 2005

Олийник 2007: Олийник Б. „Песен за майката“, сп. „Панорама“ бр. XII, 2007, година XXVIII

Олийник 2010: Олийник Б. „Взривено минало“, Изд. „Български писател“, С., 2010

Олийник 2010 а: Олийник Б. Стихове, сп. „Европа“, бр. 6, 2010

Павличко 2007: Павличко Д. „Псалми на покаянието“, „Роби“, „Там, където те чаках така“, „Не се бой от косата ми бяла“, „Идва ми днес да умра...“, „Моят живот“, „А децата – кои са те“, „Времето“, „Карпатски вятър“, сп. „Панорама“ бр. XII, 2007, година XXVIII

Павличко 2010: Павличко Д. Стихове, сп. „Европа“, бр. 6, 2010

Погрибни 2007: Погрибни А. „Световната езикова практика у украинските реалности“,

сп. „Панорама“ бр. XII, 2007, година XXVIII

Прохаско 2007: Прохаско Т. „Усещане за присъствие“, сп. „Панорама“ бр. XII, 2007,

година XXVIII

Рябчук 2005: Рябчук М. „Двете Украйни“, сп. „Факел“, бр. 2, 2005

Сливински 2005: Сливински О. „Постапокалиптичният ангел“ сп. „Факел“, бр. 2, 2005

Сливински 2005: Сливински О. „Двойно безсмъртие“, сп. „Факел“, бр. 2, 2005

Сливински 2007: Сливински О. Стихове, в-к „Литературен вестник“, бр. 32, 2007

Сливински 2008: Сливински О. „Самопогълщането на текста“, в-к „Литературен вестник“, бр. 4/2008

Украинска поезия XX век: „Вечерен храм“, Изд. „Български писател“, С., 2011 г.

Яворивски 2007: Яворивски В. „Сбогом, хилядолетие“, сп. „Панорама“ бр. XII, 2007,

година XXVIII

Информация за авторите:

Райна Камберова – гл. асистент, д-р, Софийски университет „Свети Климент Охридски“,

Катедра по Славянско езикознание

E-mail: rkamberova@abv.bg

Албена Стаменова – доцент, д-р, Софийски университет „Свети Климент Охридски“,

Катедра по Славянско езикознание

E-mail: albena_stamenova@abv.bg

SITUATIONAL STRATEGIES OF SUBTITLING FILMS WHILE BYPASSING TECHNICAL ISSUES AT VARIOUS UKRAINIAN FILM FESTIVALS

Taras Malkovych

Анотація: Ця стаття висвітлює деякі перекладацькі стратегії, націлені на створення субтитрів, які – в умовах технічних проблем на українських кінофестивалях – були б не лише сухим стислим текстовим відображенням суті реплік актора, а також адекватно відображали б певні емоційні риси мовця.

Ключові слова: субтитрування, технічні проблеми, ситуативні стратегії, кінофестиваль, мовленнєві затримки, звуконаслідування

It is highly unfair that subtitling in Ukraine is considered as a second-rate way of film translation. And it is, because the majority of the foreign movies in Ukraine are dubbed, and subtitles are thought to be deflecting attention of a viewer and deprived of any emotional component of the original speech because of the space restrictions. To put it plainly, they are “uninteresting” to read. Thus, subtitles in Ukraine are predominantly used at different arthouse film festivals that are of a very high quality in terms of movies demonstrated there, that are very popular, but always short of budget, thus unable to afford dubbing for the movies they show.

Some of the major drawbacks of the festivals mentioned above, can reach beyond the translator’s competence. These are technical issues with the equipment used to show films, unexpected problems with the film reels etc. Such issues are as well covered in this article, along with the ways of making good subtitles in spite of all the technical difficulties.

First of all, in order to distinguish the nature of the technical issues at the festivals, it would be appropriate to describe the specifics of some PC software for subtitling, used at the most popular film festivals in Ukraine. We will dwell upon two programs, mainly Subtiter and Subtitle Workshop.

It is important to differentiate these programs, for these two have different purposes, even though in the long run it may look like the aim is one for both of them, the creation of subtitles. There are nuances, though. Subtitle Workshop is designed to “sew” the subtitles into a film so that they are automatically synchronized with the manually set time-code of the movie. Apart from the fact that usually the translator has to set the time-code him/herself, the subtitles created with Subtitle Workshop do not require any further translator’s work during the movie’s cinema show. Nevertheless, a translator’s chance to rest during the movie’s cinema show, granted by Subtitle Workshop, does not at all mean any ease in his/her creation of the subtitles. Given the fact

that the translator has to set the time-code him/herself, in the process of subtitling he/she has to pay special attention to the required length of every translated subtitle, to avoid the necessity of dividing a too long subtitle into two or three shorter ones, thus shifting the time-code of the translated subtitle compared to the time-code of the original subtitle, which is strictly unacceptable and disastrous for an impression of a viewer during the movie's cinema show. But it is true that after a long hard work on translation of subtitles in Subtitle Workshop the translator can calmly relish his/her work in a cinema during the movie's show.

Subtitle Workshop is generally used at "Docudays UA", the international documentary human rights film festival, as well as it is used to subtitle "long nights of short films" at the IMF Molodist, at the Odessa IMF and at the vast majority of "weeks of foreign movies" in Ukraine.

In order to sew subtitles in a film it is necessary that the file with subtitles contains time-code. Now, Subtitler does not work with time-codes and is not designed to sew subtitles into a film (for you can only sew your subtitles into a film if the file with subtitles contains their time-codes). Thus this PC program does require further translator's work with subtitles during the movie's cinema show. In the film translators' slang this further work is called "clicking", meaning that the translator has to sit in a cinema hall during the whole show, holding a laptop with previously installed subtitle .txt file, and manually switch between every subtitle projected onto a screen, focusing on the original actor's words or on the time allotted for a foreign language subtitle to emerge, to be read by viewers and to disappear from the screen. In case foreign language subtitles are previously sewed in the film, of course. Thus, during the translation of subtitles in Subtitler it is also important to avoid division of one long subtitle into two or three, sometimes this perplexes the translator during the clicking. Subtitler is the main subtitling instrument used at the IMF Molodist, at the Odessa IMF and at the vast majority of "weeks of foreign movies" in Ukraine.

Let us list the major requirements for a translator of subtitles at the IMF Molodist to see more obstacles on the way of making good subtitles in Subtitler:

The translation is made in Windows Notepad (.txt file), where each line has no more than 60 characters. This file is demonstrated during a cinema show through Subtitler program. You should first check if the file opens in Subtitler properly (test font is Tahoma 40).

Why is the restricted line length and standardized font a problem for a translator? The issue is that Subtitler is organized in such a way that only a small place for subtitles is projected onto a cinema screen for least possible picture overlapping, and longer lines will simply be chopped, leaving parts beyond the allotted place on the screen in a very unaesthetic way – every next short subtitle will contain chops of the previous long subtitle.

A lot of embarrassments happen at a range of film festivals, when (often just in the nick before the cinema show) a movie in a language other than English arrives without the English subtitles previously sewed into it. In that case, the translator has to do it so that the two typical subtitle lines, each 60-character long, contain two languages (as required at the majority of Ukrainian film festivals, the upper line must be in English and the lower in Ukrainian). Such a task demands much more efforts from a translator, for it is a lot easier to make a long phrase from a dialogue list into a 120-character long monolingual subtitle than it is to make it into a 120-character long bilingual subtitle. Moreover, it is extremely difficult to shorten the phrase without skipping anything contextually important. Let us look at possible solutions of this problem with the help of an example from our subtitling of “The Black Power Mixtape 1967-1975” documentary (directed by Göran Olsson, 2011):

STOKELY CARMICHAEL: He presumed that if you are non-violent, your opponent will see your suffering and will be moved to change his hearth.

СТОКЛІ КАРМАЙКЛ: Він думав, що якщо ти мирний страждалець, то ворога це зворушить і він віддасть тобі нагріте місце.

(back transl.: He presumed that if you are a peaceful sufferer, your opponent will be moved to change his hearth.)

This is an extract describing Martin Luther King`s ideology. We tried to shorten the phrase as much as possible, having rendered “your opponent will see your suffering and will be moved” as «ворога це зворушить» (“the opponent will be moved”). Moreover, we keep the “suffering” thing by rendering “non-violent” using the “adj+noun” structure as “мирний страждалець” (“peaceful sufferer”).

A lot of Ukrainian film festivals anticipate subtitling from languages other than the original language. Here is an example from our own experience: “Papusza” (directed by Krzysztof Krauze, Joanna Kos-Krauze, 2013) a biopic about a gypsy poetess, traveling with her gypsy camp within the communist Poland, is filmed half in Polish and half in Romani. Taking into account that not all film translators in Ukraine read Polish and very few read Romani, the translation service of a festival provided the translator (me) with the English subtitles, previously made, presumably, in the country of production for international distribution. Thus, while translating a film in half Polish and half Romani, the Ukrainian translator has to rely on the English subtitles, which sometimes lack some nuances that can be perceived solely by native speakers. This

turned out to be especially absurd after we discovered in the process of translation that the Ukrainian language has a lot more in common with Polish and even Romani, than the English language – at least phonetically.

For example: two children (a boy and a girl) find a masterfully decorated and good-looking knife in a hollow of a tree trunk in a forest. The boy tells the girl in Romani a phrase that sounds like “Ale shikar!”, which is rendered in the English subtitles as “Beautiful, isn’t it?”. In such a case we would strongly recommend every Ukrainian translator not to rely on the given English subtitles, for every Ukrainian with good ear can catch here a phonetic proximity to the Ukrainian “Але й шикарний!” (back transl.: “Isn’t it chic!”) This equivalent does not only sound very close to its Romani counterpart, but is also much more emotionally potent than the English “Beautiful, isn’t it?” Thus, our next prompt for a film translator faced with such a challenge will be to listen attentively to the original dialogues and to search for all the language proximities possible; in most cases such a phonetic proximity will as well turn out to be semantic.

Apart from compliance with the abovementioned technical software requirements and avoiding the translator's embarrassments caused by different factors at film festivals, we should not forget about our aim to make subtitles as aesthetically attractive as possible – especially under our conditions of the long and deliberate marginalization of the Ukrainian language, which needs to be resurrected in the eye of the beholder of Ukrainian-subtitled movies as a product for mass consumption.

As a means to reach this aim, we would like to offer a risky method of translation of subtitles. It is risky in the part that it may easily be buried by critics, because they can strongly criticize it for an excessive attention to unnecessary details. We would like to illustrate this method with an example from our subtitling of “Exit Through the Gift Shop” (directed by Banksy, 2010) a documentary about street art. Its main protagonist, Terry Guetta builds himself an image of a street arter. Terry is a Frenchman and his English is really bad, abounding with grammatical errors and with a strong French accent. He speaks very slowly, considering every word before he utters it. Taking into account his language problems and the comic character of this documentary, we have tried to render the slow speech of the main protagonist and the slow way he builds up his utterances – by keeping his ubiquitous “stutters” in the subtitles. We call these stutters “linguistic hobble”. Let us look at this episode, where Terry tells us about how he used to secretly paint houses at night with his street-art friend Shepard Fairey.

TERRY: You know it was not like I’m downstairs and you upstairs doing your thing and I’m filming. No, I would go upstairs and I would go even up, up more to have the shot

that is uh, is uh great.

ТЕРПІ: Це ж не те, що я, типу, внизу знімаю, а ти нагорі своє робиш. Не, я вилізу нагору, аж до неба, і зловлю такий момент, знаєте, е-е-е, класний.

like I'm downstairs – я, типу, внизу знімаю (the word “типу” is colloquial for the English “like”, it necessarily underlines both Terry's slow speech, his trouble with uttering thoughts in English, and the informal character of his narrative)

the shot that is uh, is uh great – такий момент, ну, знаєте, е-е-е... класний (Terry is not a native speaker, thus he fails to find a better word than “great” to describe the beauty of the shot he took with his camera, but we can see that his stutters “the shot that is uh, is uh...” demonstrate his endeavors to find a better word – nevertheless in the long run all his efforts collapse. In Ukrainian subtitles we made our best to render Terry's intense endeavors to find the appropriate word; the translation «такий момент, ну, знаєте, е-е-е...» (back transl.: such a moment, well, you know, um...) clearly demonstrate all the above mentioned shades of speech needed to be rendered in the translation. The words «ну, знаєте...» (“well, you know...”) and the stutters (“e-e-e...”) clearly demonstrate ambiguity of Terry's “foreigner speech”, creating a certain comic effect, caused by reading in subtitles something you did not expect to read there, because usually subtitles do not contain such a linguistic hobble.)

A very complicated case is the translation of onomatopoeia and including it into subtitles.

The following dialogue contains the whole range of onomatopoeia of functioning of an electronic device – a camera. Being not only film translators but also beholders of other film translations into Ukrainian, we know that the Ukrainians are often impervious to neologisms. Nevertheless, the active vocabulary of widely used onomatopoeia is not that wide in Ukrainian, especially concerning the functioning sounds of modern devices.

The factor of linguistic hobble is also present here, forcing the foreigner to opt for various onomatopoeia while speaking foreign language, in order to substitute verbs designating the camera's functioning.

TERRY: «He's like, okay show me the pictures. I take the camera, I take it and I said look. I put it on, I go. I go in menu right away, I go in delete and I go ffffft. And the thing goes vvvvvzzzzzz and I go BAM and I put it down and I said, I don't have any picture on him and I don't have any proof on you.

ТЕРПІ: «Ну і той каже, типу, покажи фотографії. Я беру камеру і кажу, ось,

дивіться. Вмикаю, зразу йду в меню і видаляю все одним махом, ффффіть! І воно так вввзззз. І я зразу бам, гепаю камерою по столу і так, дивіться, кажу, нема тут жодної фотки, нема вам на що дивитися.»

In this extract we strived to deliberately preserve Terry's jammed speech caused by excessive onomatopoeia. The onomatopoeia in this extract is hard to explain without seeing the video with Terry's gestures while uttering sounds. For instance, while uttering “fffft”, Terry moves his hand horizontally as if showing the “running” line, the graphical icon showing progress in deleting pictures from a camera. Thus, it was important for us to translate this “fffft” sound with a sound that would hint to a Ukrainian viewer at an abrupt movement. One of the meanings of the Ukrainian word «фіть» is “a predicate designating speed, momentariness of an action or of a movement”. Thus, we rendered fast movement of the line on the camera's graphical icon for deleting pictures as «ффффіть!», adding some “F”s to reach maximal phonetic proximity to its English equivalent.

Now, we simply transliterate the “BAM” onomatopoeia as existing in Ukrainian, and the “vvvvvzzzzz” onomatopoeia reminds us of some movement, apparently because of the Ukrainian word «віз» (“a cart”) which is definitely associated with movement.

Having reviewed the most frequent problems that can happen during subtitling movies at different Ukrainian film festivals, we clarified some means of avoiding the influence of these solely technical issues on the quality of the Ukrainian subtitles owing to the impossibility to eradicate appearance of these issues.

Інформація про автора:

Тарас Малкович – аспірант, Інститут філології, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, бульвар Тараса Шевченка, 14, Київ, 01601, Україна

E-mail: tmalkovych@gmail.com

ФОЛКЛОРИСТИЧНИТЕ РАБОТИ НА МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ В ИЗСЛЕДВАНИЯТА НА УКРАИНСКИТЕ УЧЕНИ ОТ КРАЯ НА 90-ТЕ ГОДИНИ НА XX ВЕК – НАЧАЛОТО НА XXI ВЕК

Ирина Огиенко

Анотация: В статті аналізується етнографічно-фольклорна збиральницька та дослідницька діяльність Михайла Драгоманова в дослідженнях українських вчених 90-х рр. XX – початку XXI ст., зокрема С. Мишанича, М. Дмитренка, О. Наумовської.

Ключові слова: фольклор, фольклористичні дослідження, М. Драгоманов.

Дейността на Михайло Драгоманов, освен това, че той е известен обществен деец, историк, философ, публицист, има значение и за научното формиране и развитие на етнографията и фолклористиката, както на украинската, така и на българската. М. Драгоманов се интересува от фолклор още от студентските си години, а дълбокото изучаване на историята повлиява върху фолклористичните му интереси. Украинският учен е автор на повече от 50 труда по фолклористика и етнография. Някои от основните му трудове са „Украйна в нейната словесност“ (1870), „Исторически песни на малоруския народ. С обяснения на В. Антонович и М. Драгоманов“ (т. 1, 1874; т. 2, 1876), „Етнографски студии в Киев“ (1874), „Отзив за героическата поезия в украинските народни песни. Песни за „Кралевиц“ (1875), сборникът с народна проза „Малоруски народни предания и разкази“ (1876), „Студии на народна словесност във Велика и Мала Рус“ (1876), монографията „Нови украински песни за обществени дела през 1764-1880 г.“ (1881), „Политически песни на украинския народ от XVIII-XIX век с коментари“ (1883; 1885), „Басня за Богдан Хмелницки“ (1886), „Турски анекдоти в украинската народна словесност“ (1886), „Украински песни за свободата на селяните“ (1887), „Бесният Буняка в украинските народни разкази“ (1887), „Етнография на Славянска област“, „Научен метод в етнографията“ (1888), „Набожни легенди на българите“ (1888), „Славянски варианти на една евангелска легенда“ (1890), „За начинаещите фолклористи в Украйна“ (1891), „Псувните в украинските народни песни“ (1893), „Научни методи на проф. М. Сумцов“ (1894) и др. Най-пълното събрание на фолклористичните трудове на М. Драгоманов е 4-томното издание „Трудове на Михайло Драгоманов за украинската народна словесност и писменост“, подготвено от М. Павлик и публикувано от Научното дружество „Тарас Шевченко“ в Львов (1899, 1990, 1906, 1907).

Михайло Драгоманов задълбочено изучава историческите песни и

предания. Анализирайки образците на украинските песни, той прилага и примери от български текстове от сборника на братя Миладинови. В изследванията си украинският изследовател включва и български народни легенди и предания.

Целта на доклада е да се представят анализите на етнографските и фолклористични трудове на Михайло Драгоманов, направени от украински учени.

Фолклористичните работи на М. Драгоманов в своите изследвания анализират Иван Франко, Михайло Павлик, Мелитон Бучински, Леся Украинка, Михайло Грушевски и др. Ст. Мишанич, В. Качкан (в книгата за Михайло Павлик (1986), Я. Герасим, Р. Кис, В. Чабаненко, О. Наумовска, М. Дмитренко очертават етнографската и фолклористична дейност на Михайло Драгоманов като основна тема на своите изследвания. В нашия доклад ще се спрем по-детайлно на фолклористичната дейност на М. Драгоманов от 90-те години на XX век – началото на XXI век и изследванията върху нея, а именно на трудовете на С. Мишанич, О. Наумовска, М. Дмитренко и тяхната оценка за приноса на М. Драгоманов за развитието на украинската фолклористика и етнография.

През втората половина на XIX век украинската етнография и фолклористика правят забележима крачка в посока на теоретичното осмисляне на събрания фолклорен материал и полагат началото на нови принципи на издаване на народнопоетически сборници и многотомни събрания по жанрово-тематични признаци, търсят нови методи за изучаване на народно творчество в контекста на европейските теоретични школи – митологичната, миграционната, историческата, психологическата, компаративистичната школа. С имената на О. Потебня, М. Костомаров, М. Драгоманов, В. Антонович, Ив. Франко, П. Житецки, В. Гнатюк се асоциира изследователската работа, известна на цялата славянска етнографска наука. В този списък особено място заема името на М. Драгоманов, който, по изреча на Иван Франко, „дълго ще бъде съвестта на нашата нация“.

Един от съвременните изследователи на фолклористичното наследство на Михайло Драгоманов е Олесь Владиславивна Наумовска, доцент от Катедрата по фолклористика на Киевския национален университет „Тарас Шевченко“. Тя е автор на редица статии за творчеството на М. Драгоманов, които в частност засягат неговите проучвания на украинските политически песни (1993 г.), тези на народната проза (1994), на историята на труда „Изследване на Михайло Драгоманов на украинска словесност и писменост“ (1995), на фолклорно-етнографската дейност на Павло Чубински (1995), изследвания на М. Драгоманов като един от основателите на украинска фолклористика като наука (1996), на историческите легенди и предания в „Малорусски народни предания и разкази“ (1996), на определянето на националните характери на украинска песенност (1997), на украинската

народна проза от средата на XIX век във виждането на М. Драгоманов (1998), на духовната и морална същност на украинците с оглед на тяхното творчество (в научната оценка на М. Драгоманов) (2009), на антропологичните студии на М. Драгоманов и Федор Вовк (2009).

През 1999 година Олеся Наумовска защитава дисертация на тема „Фолклористичното наследство на Михайло Драгоманов“, което е задълбочено изследване на темата в контекста на украинските и общоевропейски съвременни теоретични модели във фолклористиката. В работа детайлно са анализирани такива трудове на М. Драгоманов като „Исторически песни на малоруския народ с обяснения на Вл. Антонович и М. Драгоманов“, т. I, П. К., 1874-1875, т. II, 1875; „Малоруски народни предания и разкази“, К., 1876; теоретичните изследвания „Новите украински песни за обществени дела (1764-1880)“, Женева, 1881; „Политически песни на украинския народ през XVIII-XIX век“, ч. I, разд. I. Женева, 1883, разд. II. Женева, 1885, а също така статии, напечатани в периодични издания, алманаси, списания, много от които са издадени в сборника „Изследвания на украинската народна словесност и писменост“ т. I-IV. Лвов, 1899-1907; епистоларни материали и др.

О. Наумовска прави екскурс в процеса на формиране и развитие на украинска фолклористика през XIX век и дава характеристика на М. Драгоманов като представител на културно-историческото направление в тази област.

Авторката подробно анализира етносъзнанието и етнохарактерите във фолклористичните работи на М. Драгоманов. Тя стига до извода, че в народната поезия, събрана от М. Драгоманов, най-напред се вижда отражение на психологията на народа. Изследователят търси психологически фактори и обръща внимание на особеностите на фолклорната поезия, обяснява битовите и обществените причини, под влияние на които възникават сюжети, мотиви, образи.

М. Драгоманов се вълнува от проблема за израстването на националното самосъзнание. Разглежда украинската политическа песен като свидетелство за историческите събития. Той смята спецификата на националното възраждане на Украйна за етнографска и вижда голямата естетическа функция на фолклора. Ученият констатира, че песента за неграмотния човек е като книгата за грамотния, а понякога може да бъде още по-важна, защото за да съхранява някакво събитие в паметта, то трябва много да впечатли човека, „за да я запомни не един човек, а хиляди“.

Наумовска отбелязва изключително важното значение в историята на славянската фолклористика на „Исторически песни на малоруския народ с обяснения на Вл. Антонович и М. Драгоманов“ (1874-1875), за чиято висока ценност говорят много от изследователите. Изследването на исторически елементи и художествената им

трансформация в народната песенност; намирането на генезата на образите в сюжетите, доказването на наличие в историческия епос на фалшификати, по-малко ценни, отколкото народните, обосноваването на героическия период в еволюцията на фолклорната песенност свидетелстват за голямото значение на това изследване за украинската наука.

Освен върху фолклорните песенни жанрове, разглеждани от Драгоманов, О. Наумовска обръща внимание и върху неговото изследване на народната проза. Той е автор на сборника „Малоруски народни предания и разкази”, който е публикуван в Киев през 1876 г. В сборника са представени такива разновидности на народната проза като преразкази, легенди, приказки, анекдоти, поверия, наричания, молитви, вярвания, демонологични разкази, разкази за съкровища, апокрифни легенди и предания, исторически спомени, билини, вълшебни и социално-битови приказки и приказки за животни и други. Наблюденията над миграцията на фолклорните исторически и митологически мотиви са важни за разбирането на историческите закономерности на еволюцията на фолклорните жанрове и особеностите на асимилация на заети елементи с етническият фолклор. Сборникът на М. Драгоманов дава представа за различните форми на прозаичното творчество, в него има посочвания на конкретни записвачи и региони, в които са правени записите.

За Михайло Драгоманов като фолклорист става дума в статията на Микола Костянтинович Дмитренко, д.ф.н., завеждащ Отдела по фолклористика на Института по изкуствознание, фолклористика и етнология при Националната академия на науките на Украйна. М. Дмитренко започва изследването си с разказ за Драгоманов като събирач на украински фолклор и съставител на сборници с фолклорни текстове, а вече след това преминава към него като към теоретик на фолклористичната наука. М. Дмитренко разделя фолклористичните разработки на М. Драгоманов на четири групи. Към първата той отнася изследвания на фолклора, към втората критически трудове (рецензии, прегледи, отзиви), в третия фрагмент той включва трудове по литературознание, история, публицистика, епистоларно наследство, а към четвъртата група отнася публикуването на фолклорни текстове.

Централно място в статията на М. Дмитренко заема дискусията за определяне на научния метод, прилаган от Драгоманов като фолклорист. Повечето изследователи на големия украински фолклорист и езиковед смятат, че той използва сравнително-историческия метод с прилагане на различни теоретични подходи.

Отделно място е отредено на отношението на М. Драгоманов към вариативната природа на фолклорния текст и подкрепяната от него нужда да бъдат записани и изследвани всички съществуващи варианти. М. Драгоманов записва и варианти на мелодии

към песните, освен самите текстове.

М. Дмитренко подчертава важността на сборниците със систематизиран и коментиран фолклорен материал (народна проза и песни), които М. Драгоманов съставя, за фолклористичната наука, а именно двутомното издание „Исторически песни на украинския народ“ (1874-1875) и сборникът „Малоруски народни предания и разкази“.

Друг съвременен изследовател на фолклористичната дейност на М. Драгоманов е Степан Васильович Мишанич, автор на седем монографии, на повече от десет сборници с устно народно творчество и 200 статии. В своето изследване той обръща внимание върху позицията на М. Драгоманов за украинската култура през втората половина на XIX век, обръща внимание на новото, което Драгоманов внася в изучаването на украинското народно творчество. Авторът изтъква, че Драгоманов е добре запознат с трудовете по фолклористика и етнография, които излизат не само в Украйна и Русия, но и в други страни, което му дава възможност свободно да се ориентира в тогавашните научни школи и направления. С. Мишанич определя „историко-филологическия“ метод като основен такъв, използван от М. Драгоманов за изследване на украинското народно творчество.

Както и другите изследователи на творчеството на М. Драгоманов, така и той отделя голямо внимание на двутомното издание „Исторически песни на малоруския народ“. С. Мишанич детайлно описва замисъла на изданието, който възниква по време на разширяването на дейността на Югозападния отдел на Руското географско общество. Било е планирано да се издаде серия от систематични фолклорни изследвания, която да започне с издание, посветено на историческата песен. Докато върху работят върху съставителството на сборника, Драгоманов и Антонович решават да представят в една книга всички известни по това време текстове на песни и думи и да направят научен коментар към тях. Оттогава Драгоманов започва да се позиционира като фолклорист с точно формулиран поглед върху историзма на епоса на украинския народ.

Специално внимание С. Мишанич отделя на работата „Нови украински песни за граждански дела“, в която Драгоманов обединява всички свои фолклорни записи в тематични цикли. С. Мишанич, както и много други изследователи на Драгоманов, смята, че големият учен има значим принос в изучаването на украинската народна проза, най-вече благодарение на фундаменталното издание „Малоруски народни предания и разкази“, където откриваме първата научна класификация на народната проза. Материалите са взети от архива на Югозападния отдел на Руското географско общество в Киев (1873-76), от частните архиви на А. Димински, А. Мурашко, С. Рудански, И. Новицки и др. Текстове са групирани в 13 раздела. Фолклорните сборници на Драгоманов свидетелствуват за високо ниво на осмисляне

на емпиричния материал. Някои трудове като „Исторически песни на малоруския народ“, „Малоруски народни предания и разкази“ се фокусират върху самия материал, към избора и класификацията му, а в други издания като женевските сборници – отбелязва Мишанич – фолклорният материал е проанализиран от позицията на историческата концепция на автора. Драгоманов притежава голямо количество теренни материали от различни събиратели от повечето региони на Украйна. Важна за теорията на фолклористиката е мисълта на Драгоманов за историчността на поетическото мислене на украинците.

Изучаването и популяризацията на фолклорното наследство на М. Драгоманов започва активно през 90-те години на XX век. Фолклористиката неслучайно е център на научните интереси на големия учен – възгледите на народа за собствената му история, вплътени във фолклора, разкриват широки възможности за осмисляне на миналото на страната от позицията за поставяне на историята на Украйна върху научни принципи и обективен прочит на историческите събития.

Литература:

Дмитренко 2005: Дмитренко, М. Михайло Драгоманов — дослідник фольклору. – В: Слово і Час, 2005, № 6, 12-24.

Качкан 1994: Качкан, В. „Сотворений на духовного провідника великої нації...“ (праця Михайла Драгоманова на українському полі). – В: Українське народознавство в іменах. К., 1994, 99.

Мишанич 1991: Мишанич, С. Фольклористична спадщина видатного українського вченого : до 150-ліття від дня народження Михайла Драгоманова. – В: Народна творчість та етнографія, 1991, № 4, 3-12.

Мишанич 1999: Мишанич С. Фольклористична спадщина М.Драгоманова у світлі актуальних завдань українського народознавства. – В: Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова. К., 1999, 119.

Наумовська 1993: Наумовська О.В. Українські політичні пісні в оцінці М.Драгоманова. – В: Вісник Київського університету. Серія: Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. Вип.1. К., 1993, 180-185.

Наумовська 1994: Наумовська О.В. Народна проза у виданні М.Драгоманова. – В: Література. Фольклор. Проблеми поетики. Зб.наук.праць. Вип.1. К., 1994, 87-90.

Наумовська 1995: Наумовська О. До історії видання “Розвідок Михайла Драгоманова про українську словесність і письменство”. – В: Література. Фольклор. Проблеми поетики. Зб.наук.праць. Вип.2. К., 1995, 87-90.

Наумовська 1995: Наумовська О. Прима В. Фольклорно-етнографічна діяльність Павла Чубинського в оцінці Михайла Драгоманова – В: Література. Фольклор. Проблеми поетики. Зб.наук.праць. Вип.3. К., 1995, 40-42.

Наумовська 1996: Наумовська О.В. Михайло Драгоманов як один із основоположників української фольклористики. – В: Сучасні проблеми вивчення фольклору та літератури у вищих та середніх

навчальних закладах. Мелітополь-Київ, 1996, 84-85.

Наумовська 1996: Наумовська О.В. Історичні легенди та перекази в „Малорусских народных преданиях и рассказах“ М.Драгоманова. – В: Література. Фольклор. Проблеми поетики. Зб.наук.праць. Вип.4. К., 1996, 107-111.

Наумовська 1997: Наумовська О.В. М.Драгоманов про національну свідомість та національні характери української пісенності. – В: Література. Фольклор. Проблеми поетики. Зб.наук.праць. Вип.5. К., 1997, 130-135.

Наумовська 1998: Наумовська О. Українська народна проза середини ХІХ з погляду М.Драгоманова. – В: Українська культура в іменах і дослідженнях. Наук.зап.Рівненського держ. ін-ту культури. Вип.3. Рівне, 1998, 97-100.

Чабаненко 2010: Чабаненко В. Драгоманов Михайло Петрович (1841-1895) – український публіцист, економіст, філософ, літературознавець, історик, фольклорист. – В: Народознавчі роботи. Запоріжжя, 2010, 184-186.

Сумцов 1898: Сумцов Н. Ф. Изследования М. П. Драгоманова по фольклору в болгарском „Сборнике за народни умотворения“. – В: Записки Императорского Харьковского университета. Харьков, 1898, кн. 4, 1-11.

Франко 1986: Франко І. Болгарські праці М. Драгоманова. – В.: Франко Іван. Зібрання творів: У 50 т. К, 1986, т. 46, кн. 2, 24-42.

Франко 1980: Франко І. Дальші болгарські праці М. Драгоманова. – В.: Франко І. Зібрання творів: У 50 т. К., 1980, т. 28, с. 293-298.

Інформація про автора:

Огієнко Ірина – канд.філол. наук, м. н. с. відділу мистецтва та народної творчості зарубіжних країн Інституту мистецтвознавства, фольклористики і етнології імені М. Т. Рильського, Національної академії наук України.

Адреса: 01001, м. Київ, вул. Грушевського 4.

МИХАИЛ ДРАГОМАНОВ ВЪВ ФОНДОВЕТЕ НА НАУЧНИЯ АРХИВ НА БАН

Цветан Й. Радулов, Драгомир Томов, Гертана Колева

Annotation: The purpose of this report is to give information to the readers about the documentary wealth of the Scientific Archives of the Bulgarian Academy of Science (SA-BAS) and especially the state of the archival material of the Ukrainian scientist Michael Dragomanov, dating from the period 1859-1932. The documents are stored and transmitted in the Archive thanks to prof. Iv. Shishmanov and represent biographical materials, lectures, research, correspondence, newspapers, publications, part of his personal library.

Keywords: Dragomanov, Scientific Archive of BAS, original documents, correspondence, Schevchenko.

Михаил Драгоманов е сред значимите научни дейци, пристигнали в Следосвобожденска България, за да работят в нея. С дейността си той допринася за развитието на изследванията върху Тарас Шевченко и украинската литература у нас. Драгоманов възражда интереса към живота на украинския поет и творчеството му, предавайки го към български учени като Ив. Д. Шишманов и М. Арнаудов.

Целта на настоящата публикация е да представи документалното наследство на М. Драгоманов, останало в България – пътят, по който документите са достигнали до НА-БАН.

Михаил Петрович Драгоманов пристига в България от Женева през 1889 г., тъй като е поканен от българското правителство за преподавател във Висшето училище, както тогава се е наричал Софийския университет. Там преподава до края на своя живот и оставя сериозна следа като ерудиран познавач по редица въпроси, свързани с литературознанието и езикознанието. Той е и един от основателите на „Сборника за народни умотворения, наука и книжнина“ и спомага за развитието на родната наука в сферата на хуманитаристиката. След своята смърт през 1895 г. Михаил Драгоманов е погребан в София.

Благодарение на силната връзка между украинския учен и неговия зет Иван Шишманов, във фонда на последния попада значителна част от архивното наследство на Драгоманов. Те представляват интерес за изследователите от редица сфери на науката и културата. Документите на Иван Шишманов се съхраняват в Научния архив на БАН, където се намират значително количество архивни материали за историята на науката в България.

За времето на своето съществуване Българската академия на науките придобива значително документално богатство. Още с учредяването на Българското

книжовно дружество през 1869 г. в Браила, се създава малка архивна сбирка според предвиденото в Устава му запазване на ръкописи. На практика така се създава първият национален исторически архив, съдържащ документи на Дружеството.

Архивът преминава през редица преобразувания. През 1947 г. е създаден Архивен отдел към библиотеката на БАН, а от следващата 1948 г. отделът става самостоятелен. Година по-късно той е преименуван и реорганизиран като Архивен институт при БАН. През 1960 г. Архивът на БАН става самостоятелен отдел към Президиума на БАН. През следващите десетилетия има още няколко преобразувания, докато през 1994 г. се установява като самостоятелно звено със статут на юридическо лице (Архивите 1986: 97-98; Велева 1957: 117-120). Архивът на Академията съхранява многобройни материали, принадлежащи на български учени, които са нейни членове. Те съдържат ценни извори за политическата и културна история на българската държава.

По време на своя житейски път Шишманов развива активна творческа, научна и обществена дейност. Така той завещава на поколенията едно сериозно богатство от ценни архивни документи. Според неговото желание те трябва да бъдат предадени на съхранение в Академията на науките. След смъртта му архивът се съхранява от жена му Лидия Шишманова, която проучва и подрежда книгата му с помощта на проф. Михаил Арнаудов. През 1946 г. в Научния архив на БАН постъпват архивните документи с личен произход, принадлежащи на Иван Д. Шишманов. Броят на документите е близо 50 000, а хронологическата им граница обхваща периода около 1850-1940 г. При постъпването си материалите са добре запазени. Поради значителния обем на документалното наследство, оставено от Шишманов, обработката на фонда продължава повече от 13 години. Тя е завършена през 1959 г., и документите влизат в научен оборот. Архивът на професор Шишманов е обработен от Дарина Велева, архивист в Научния архив (В систематизацията на документите вероятно взема участие и неговият ученик проф. Михаил Арнаудов). Фондът се пази в Научния архив под № 11 К „проф. Иван Д. Шишманов“. Той съдържа разнообразна информация за развитието на културния, научния и обществен живот в България и за състоянието на българската литература от края на XIX и първите десетилетия на XX век (Велева 1959: 77-100).

От материалите на Шишманов по време на обработката са обособени документите на някои български възрожденски дейци (Константин Фотинов, Неофит Рилски, Кузман Шапкарев, Стефан Веркович, Иван Вазов), които формират самостоятелни архивни фондове в Научния архив¹³ (Пак там).

¹³ В Научния архив на БАН са заведени следните фондове: ф. 12 к „Неофит Рилски“, ф. к „Стефан Иванов

Фондът на Ив. Шишманов съдържа 4460 архивни единици, разпределени в пет описа. Архивът му е разделен на няколко раздела, съгласно принципите на архивната теория. Те са систематизирани в следните раздели: биографични материали; материали от научната и литературна дейност на Ив. Д. Шишманов (дневници и спомени, литературни опити и преводи, епиграми; университетски курсове; научни и научно-популярни трудове; критики и рецензии); материали от дейността му като редактор и сътрудник на разни издания; материали от служебната и обществената му дейност (като учител, министър, професор, пълномощен министър в Украйна); кореспонденция (писма от и до него, кореспонденция с роднини); разни сборки от илюстративен, печатен и друг характер (фотографии, илюстративни материали, карти, вестници, брошури, отпечатащи, документи и ръкописи на други лица), материали на родственици (Пак там; Пътеводител 1981: 131-134).

Документите, свързани с М. Драгоманов, са включени в раздела с материали на родствениците на Иван Шишманов. Те се намират в опис № 5 на неговия фонд, който включва документите на неговия баща Димитър Ем. Шишманов, синът му Димитър Ив. Шишманов. Фондът на Шишманов съдържа и документи на неговата съпруга Лидия Шишманова, която както вече стана дума е и дъщеря на Михаил Драгоманов. Документите, принадлежащи на Лидия Драгоманова-Шишманова, представляват самостоятелен раздел и са отделени от тези на бащиното ѝ семейство. Преписката между двамата съпрузи съдържа около 1100 писма и обхваща периода 1886-1927 г. (НА-БАН, Ф 11 к, оп. 3, а.е. 1939-1966, оп. 5, а.е. 740-763). Писмата съдържат ценни свидетелства за биографията на Драгоманов. Също толкова важна е семейната преписка между Шишмановата съпруга и родителите ѝ, както и тази на Драгомановото семейство с българския учен (Пак там, оп. 3, а.е. 1863-1886, оп. 5, а.е. 775-784).

Хронологическите граници на документите на Драгоманов обхващат периода 1859-1932 г. Основната част от тях принадлежат към последните две десетилетия на XIX век. След тяхната обработка, разчитане и описание те са систематизирани в няколко основни групи. Своеобразният документален фонд се състои от приблизително 130 архивни единици. Голяма част от документите са на руски и украински език, но има и документи на български, френски, немски, английски, чешки и др. езици. По време на обработката на Шишмановия фонд на Украинската академия на науките са предадени оригинални материали на Херцен и Огарев, съхранявани от Михаил Драгоманов. През 1957 г. по решение на тогавашния председател на БАН акад. Тодор Павлов редица документални материали на

Веркович“, ф. к „Кузман Анастасов Пасхалиев Шапкарев“, ф. „Константин Георгиев Фотинов“, ф. 112 к „Иван Минчев Вазов“.

Драгоманов са дарени на АН СССР. В Научния архив остават микрофилми на споменатите материали.

Сред предадените материали, останали в Архива под формата на микрофилми, са важни изследвания, свързани с лекции по нова история, записки по историята на Англия, запорожка Украйна и по литературни въпроси преписи на писма на Кавелин, Тургенев и Херцен, които са подготвяни от М. Драгоманов за публикуване. Предадени са една част вестниците и изрезките от вестници, които е събирал украинският учен. Изрезките от вестници допринасят да разбере кои обществено-политически събития са вълнували професора в последните десетилетия на неговия живот. Част от кореспонденцията също е предадена.

В фонд 11к „проф. Иван Д. Шишманов“ се съдържат някои биографични материали за украинския учен и общественик (включително такива във връзка със смъртта му и с откриването на паметника му в София) (Пак там, оп. 5, а.е. 817-821). Въпреки неголемия си брой документите дават ценни сведения. Към тези материали са включени и запазена печатна литература от различни автори, съдържаща творби, посветени на Михаил Драгоманов.

Сериозен е и броят на трудове от украинския учен и други автори, които се съхраняват в архива. Сред творческите материали присъстват съчинения по различни теми. В научния архив на БАН се съхраняват печатни материали на Драгоманов и други автори за руската и европейската литература, историята на Украйна и определени политически въпроси (Пак там, а.е. 824-830).

Драгоманов оставя след себе си значителна сбирка от брошури на руски и украински, от руски и западноевропейски вестници (включително органи на политически партии). Липсват пълни течения на вестниците, само отделни броеве руски, украински и западноевропейски издания от периода 1875-1895 г. Описът включва и разнородни документи на лица от фамилията, които представляват материали от биографичен и имуществено-стопански характер (Пак там, а.е. 832-833, 913-917).

В упоменатия фонд се съхранява и значителна кореспонденция, свързана с фамилията на Драгоманови. Изпъкват близо 100 писма, писани през периода 1886-1894 г., които съдържат сведения за преселването и живота му в България и за обществената и научната му дейност. Преписката обхваща 78 архивни единици – около десет архивни единици са писма от и до Михаил Драгоманов, а останалите са кореспонденция между неговите сродници в България и чужбина (Пак там, а.е. 834-843). Писмата на съпругата му Людмила Драгоманова и на останалите членове на семейството (Светозар Драгоманов,

Ариадна Драгоманова-Труш, Иван Труш и др.) също дават ценни сведения за живота на Драгоманови в края на XIX и началото на XX век (Пак там, а.е.844-912). Специално обособена група са илюстративните материали, свързани с рода на Драгоманови. Тук освен фотографии на различни членове на семейството и други лица, са включени и портретна рисунка, дело на Драгомановия зет – Иван Труш (Пак там, а.е. 922-932). Сред интересните снимки са тези на Драгоманов, на неговия гроб и на къщата, в която е живял (Пак там, а.е. 918, 920-921).

Важна част от описа представляват т.нар. допълнително постъпили материали, включващи дневници на Людмила Драгоманова, които хвърлят светлина върху неговия живот и този на семейството му. Също така там са поставени и редица литературни и публицистични творби на руски и украински език, печатани в чужбина през периода от края на XIX и началото на XX век (Пак там, а.е. 935-946). В тази група се намира и тетрадка-дневник на Людмила Драгоманова, върната от ЦДИА през 1962 г., след като е установено погрешното ѝ изпращане там с други материали (Пак там, а.е. 948).

Материали, свързани с професор Драгоманов могат да се открият и в други фондове от Научния архив. Трябва да се отбележат фондовете на Михаил Арнаудов, Стефан Младенов, д-р Кръстьо Кръстев (НА-БАН, Ф. 47 к, оп. 1, а.е. 252; НА-БАН, Ф. 58 к, оп. 1, а.е. 149, 150, 1236; НА-БАН, Ф. 154 к, оп.1, а.е. 818). Тези документи представляват трудове, посветени на бележития историк и фолклорист, както и кореспонденция между наши и чужди учени и обществени дейци във връзка с въпроси около живота и дейността на Михаил Драгоманов в България.

Украинският общественик създава трайни връзки между българските и украинските научни и културни дейци. Както вече бе споменато, Михаил Драгоманов изиграва голяма роля при популяризирането на Тарас Шевченко и неговото творчество в България. Неговото дело е продължено от наследника му Иван Шишманов, който написва някои от значимите изследвания за Шевченко в първите десетилетия на XX век. След това „щифетата“ се поема от Михаил Арнаудов, който също отделя внимание на украинския поет в разнородното си творчество. Арнаудов е автор на студията „Украйна и България. Значението на Венелин, Шевченко и Драгоманов за обновата на българския дух“ (ръкопис от нея се съхранява в Научния архив) (НА-БАН, Ф. 58 к, оп.1, а.е. 448). Идването на Драгоманов дава нов тласък в запознаването на българската интелигенция с Шевченковата литература след периода на Възраждането.

В този ред на мисли не могат да се пропуснат документите, които пряко са свързани с творчеството на украинския поет. Няколко печатни издания на Шевченко от края

на XIX век, част от които вероятно са от личната библиотека на Драгоманов. Това са издадените събрани стихове през 1885 г. „Поезията на Шевченко, забранена в Русия“, печатани в Женева (НА-БАН, Ф. 11 К, оп., а.е. 938). Друга интересна книга е поемата „Мария“, също издадена в Женева през 1879 г. (Пак там, а.е. 937). Сред споменатите документи е и брой на емигрантското издание „Громада“, в което се обсъжда делото на Шевченко (Пак там, а.е. 936). При издирването на документи за изложбата бе открит случайно попаднал нотен лист по стихотворението на Т. Шевченко „Завет“ (Пак там). Сред интересните архивни материали са и поетическите опити на Драгоманов, повлияни вероятно от творчеството на Кобзаря (Пак там, а.е. 823).

Споменатите архивни свидетелства бяха важна част от изложбата по случай 200-годишнината от рождението на Тарас Шевченко, която бе открита през месец март тази година. Освен това експозицията съдържа документални материали, принадлежащи на Райко Жинзифов, Иван Д. Шишманов, Михаил Арнаудов, Боян Пенев, Стилиян Чилингиров, Людмил Стоянов и др. (Томов, Колева, Радулов 2014). Благодарение на материалите, съхранявани в Научния архив на БАН, може да се проследят и анализират различните периоди, през които минава разпространението на Шевченковите творби в България. Освен това с помощта на изложбата специалистите и интересуващите се от темата се запознаха с документалните свидетелства, които се съхраняват в Научния архив на БАН.

Архивни материали:

Научен архив на БАН:

Фонд № 11 к, Иван Шишманов

Фонд № 47 к, Кръстьо Кръстев

Фонд № 58 к, Михаил Арнаудов

Фонд № 154 к, Стефан Младенов

Литература:

Архивите 1986: Архивите в България. София, 1986.

Велева 1957: Велева, Д. Архивни фондове и сбирки в Българската академия на науките. – В: Известия на Архивния институт. София, 1957, №1.

Велева 1959: Велева, Д. Архивът на проф. Иван Шишманов – В: Известия на Архивния институт. София, 1959, №2.

Пътеводител 1981: Пътеводител по фондовете на Научния архив на БАН. София, 1981.

Томов, Колева, Радулов 2014: Томов, Др., Колева, Г., Радулов Цв. Тарас Шевченко и България. София, 2014.

Информация за авторите:

Гергана Колева – архивист в Научен архив БАН

Драгомир Томов – главен архивист в Научен архив БАН

Цветан Й. Радулов – архивист в Научен архив БАН

ХУДОЖНІ ТЕКСТИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ: КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ Т. ШЕВЧЕНКА)

Олеся Палінська

Анотация: В статията се разглеждат социолінгвистичните принципи при изучаването на чужд език и се обосновава нецелесъобразността от изучаване на класически литературни произведения в началния етап на изучаването на чужд език (върху примери от творчеството на Тарас Шевченко по време на занятията по украински език като чужд).

Ключови думи: украински език като чужд, художествен текст, комуникативен подход, социолінгвистика.

Вивчення української мови як іноземної нерозривно пов'язане із засвоєнням української культури, літератури, і Тарас Шевченко, безсумнівно, є знаковою фігурою для пізнання України і українців. Тому багато хто з викладачів української мови за кордоном, особливо у навчальних закладах, створених при громадських організаціях (суботні та недільні школи, курси), вважає своїм обов'язком з перших кроків навчання відразу знайомити учнів чи студентів з творами генія України. Але цим, як це не прикро, нерідко досягають цілком зворотної реакції: слухачі не розуміють поезії, їм це нецікаво, а іноді і взагалі таким чином вони знеохочуються до вивчення української мови. І причина тут, звісно ж, не в байдужості чи інших негативних рисах студентів: просто викладачі часто не враховують соціолінгвістичних принципів щодо засвоєння іноземної мови, зокрема доцільності використання художніх текстів для вивчення мови як іноземної. Адже процес вивчення мови – це не лише заучування лексики чи граматики, це передусім засвоєння принципів добору мовних знаків, необхідних для формування висловлювань, з урахуванням цілого спектру критеріїв.

Навіть ті дослідники, які обґрунтовують ідею обов'язкового застосування художніх текстів для вивчення української мови як іноземної, не рекомендують застосовувати класичні тексти: «Під час відбору художніх творів для початкового етапу доцільно віддавати перевагу сучасній українській літературі. Мова творів сучасних українських письменників, порівняно з мовою класичної літератури, зрозуміліша іноземним студентам, оскільки саме сучасна українська літературна мова є об'єктом їх вивчення. Освоєння актуальних країнознавчих знань, закладених у творах сучасних письменників, доступніше іноземному читачеві, ніж досягнення фонових знань культурного надбання. Для розуміння класичної літератури необхідна наявність певних історико-культурних відомостей, що вимагає від навчаємих спеціальної підготовки» (Федчик 2009).

Обґрунтовуючи використання художніх текстів для вивчення іноземної мови, лінгводидакти спираються на дані психолінгвістів (Л.Г. Жабицької, Е.І. Кличнікової, В.О. Кормана, О.І. Никифорової та інших), які виокремлюють три етапи в процесі навчання читання художнього тексту: 1) безпосереднє сприйняття; 2) формування самостійного судження про ідейний зміст твору; 3) зміна під впливом прочитаного самої особистості. Ці етапи в практичному курсі іноземної мови (відповідно до його головного комунікативного завдання) відкривають шлях, на відміну від нехудожнього тексту, до повнішого впливу іншомовного художнього тексту на особистість студента через більш ефективне здійснення комунікативної, точніше естетико-комунікативної функції художнього тексту (Васильєва 2008: 226).

Натомість розглянемо соціолінгвістичні критерії для побудови коректних висловлювань, у тому числі засобами іноземної мови.

Одним з провідних напрямів досліджень у межах соціолінгвістики є вивчення мовленнєвої поведінки як процесу вибору варіантів для побудови соціально коректного висловлювання. Інакше кажучи, для соціолінгвіста важливо виявити сам механізм добору соціально значущих варіантів, встановити ті критерії, які лежать в його основі, визначити ті соціальні фактори, які змушують надавати перевагу одному варіантові перед другим (Швейцер, Никольский 1978: 148). У термінах лінгводидактики це означає коректний вибір елементів мови або мовної підсистеми для побудови соціально адекватних висловлювань мовою, що вивчається.

У процесі засвоєння іноземної мови, як і під час перекладу, неможливо уникнути певних міжмовних невідповідностей. Адже однією з основних перекладацьких проблем була і залишається проблема «неперекладного в перекладі». Причини цього феномену криються як у неідентичності структури різних мов, так і у відмінностях способів концептуалізації світу, у тому числі в специфіці національних культур.

Мовні перекладацькі труднощі можна розділити на «очевидні» і «приховані». До очевидних мовних труднощів дослідники зараховують різницю в граматичній будові мови і різницю у фонетиці і орфографії, а до прихованих – об'єм значення одиниць, що зіставляються, їхні стилістичні конотації, лексико-фразеологічну сполучуваність, а також феномен «неправдивих друзів перекладача». Разом з вище переліченими складнощами перекладу існують також позамовні, соціокультурні труднощі, до яких належать: безеквівалентна лексика; соціокультурні конотації; соціокультурний контекст, що відповідає узусу мови перекладу; переклад власних назв (Потреба 2012: 78).

Зважаючи на мовні і культурні відмінності оригінала й перекладу та необхідність «вписування» оригіналу в чуже йому мовне і культурне середовище, при перекладі

відбувається деформація початкового тексту. Такій деформації може піддаватися або форма оригіналу, або його семантичний рівень.

Студент, який вивчає іноземну мову, по суті, здобуває мовленнєву компетенцію в новій для себе мові. Незалежно від того, яким методом це відбувається (комунікативним, граматико-перекладним чи будь-яким іншим), у кожному разі йдеться про набуття навиків продукувати та інтерпретувати тексти (у різних значеннях цього поняття), а не працювати з окремими мовними елементами.

Комунікативний підхід до вивчення тексту базується на аналізі комунікативних обставин (конситуації) як найважливішого змістоутворювального компонента тексту. Ці обставини, або детермінанти, не можна звести лише до соціальних факторів: важливою є також психологічна мотивація мовленнєвої поведінки і вплив індивідуально-психологічних факторів на мову. Аналіз комунікації активно здійснюється на стику з соціологією та психологією, в межах яких було відкрито ряд моделей комунікації, які на сьогодні формують парадигму сучасних динамічно зорієнтованих наукових підходів.

Взагалі те, за допомогою яких саме засобів відбуватиметься конкретний мовленнєвий акт, визначається цілим рядом факторів, серед яких слід назвати соціальні ролі, соціальний статус комунікантів, їхні соціальні установки, орієнтацію на певні соціальні цінності і норми. Обов'язково слід враховувати і такі компоненти, як тема, ситуація, канал комунікації (усне чи письмове мовлення, засоби масової комунікації і т.д.) (Швейцер, Никольський 1978: 154). Базуючись на різноманітних концепціях прагмалінгвістики і соціолінгвістики (Р. Белл, В.Г. Гак, Дж. Сьорль, І.П. Сусов, Д. Хаймз та ін.), можна виділити певні категорії, які визначають вибір засобів соціально-мовної взаємодії (за (Карасик 1998)):

- учасники спілкування (статусно-рольові і ситуативно-комунікативні характеристики);
- умови спілкування (пресупозиції, сфера спілкування, хронотоп, комунікативне середовище);
- організація спілкування (мотиви, цілі і стратегії, розгортання і членування, контроль спілкування і варіативність комунікативних засобів);
- способи спілкування (канал і режим, тональність, стиль і жанр спілкування).

Для мовленнєвої дії релевантними будуть такі ознаки, як «її соціальний інтерактивний характер, використання конвенційних правил і прив'язаність до конкретних умов ситуації спілкування» (Сусов 1983: 15). До передумов успішності комунікації належать

знання системи певної мови, ситуації, що передує контексту в адресата повідомлення (читача, слухача), знання про світ (Беллерт), збіг мовного і ситуаційного контекстів, попередня інформація, що включає мовний код (Вайнрайх), спільність теми та інтересів, культурна компетенція (Патнем), комунікативна компетенція, граматична компетенція як знання про структуру і вид тексту (Мотч, Вівегер). На комунікативні удачі чи невдачі впливає також близькість комунікантів у часі і збіг / розходження їхніх систем знань, тобто когнітивний потенціал. Для повноцінної та успішної реалізації комунікативного акту як комплексної дії необхідна наявність комунікантів, що володіють можливостями його здійснення, знають код, а також каналу безперешкодного зв'язку (Масленникова 1999). На сприйняття тексту впливають попередній досвід комунікантів, який задає очікування і прогнозує імовірність появи в тексті певної інформації, їх освітній рівень як частина попереднього досвіду і особистісне ставлення до повідомлюваного, що організує вибірковий характер сприйняття, наявні в комунікативному середовищі стереотипи та упередження, а також тезаурус і фонові знання учасників комунікації.

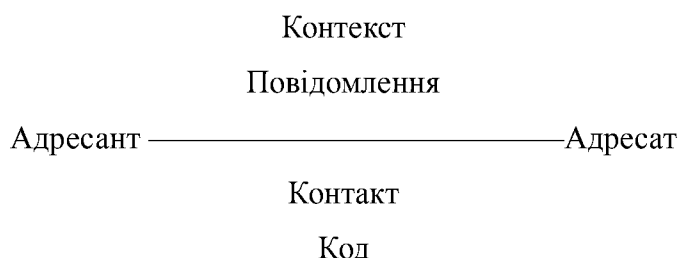
Таким чином, бачимо, що для успішної комунікації «автор – читач» потрібно не лише досить добре знати мову, якою створено поезію, але також володіти ширшим літературним та історичним контекстом, мати уявлення про діалекти чи застарілі мовні форми (а у випадку з поезією Шевченка автора і реципієнта розділяє майже два сторіччя, за які українська мова була кодифікована і загалом зазнала суттєвих змін), долати когнітивні розходження, які неминуче є у представників різних епох і культур. Очевидно, що все це – нездоланні перешкоди для студента, особливо початківця, який лише починає вивчати українську мову. І в цьому випадку поезія Шевченка не сприятиме знайомству з українською культурою, а навпаки, перешкоджатиме здобуттю комунікативних компетенцій, якщо вивчати її без попередньої детальної роботи і над формальними, і над змістовими її складовими.

Американська соціо-, а ще раніше – етнолінгвістика активно експлікує співвідношення мови і соціальної дійсності. До 1970-х років в американському мовознавстві помітно домінувала блумфілдівська парадигма досліджень, а також трансформаційна граматики, що зумовило переважання такого підходу, який ігнорував вплив соціальних факторів на мову, вважаючи, що:

- а) лінгвісти повинні мати справу лише з ідеальним мовцем і слухачем (а реальне мовлення є «виродженням»);
- б) референційна функція мови є головною;
- в) речення – одиниця, яка найлегше піддається систематичному аналізу;
- г) в соціальних відмінностях мовлення виявляються «фактори

використання» («*performance factors*»), які затемнюють граматичні структури (Ервин-Трипп 1976: 181).

Протилежна точка зору була сформульована згодом у ході досліджень Дж. Шерцера і Д. Хаймза, які підкреслюють, що центральною ідеєю є функціональна множинність мови. В основу їх концепції було покладено модель комунікативного акту Р. Якобсона. Схема мовленнєвого спілкування, подана Р. Якобсоном (Jakobson 1966: 353), містить шість складових, необхідних для здійснення будь-якого акту комунікації: адресант, адресат, повідомлення, код, за допомогою якого кодується і декодується повідомлення, контекст (референт), канали зв'язку (фізичний і психологічний) між комунікантами. Мовленнєва комунікація у теорії Р. Якобсона представлена за допомогою схеми:

Кожному з наведених факторів відповідає особлива функція мови: емотивна (експресивна) пов'язана з адресантом, конативна відображає орієнтацію на адресата, фатична зорієнтована на контакт, метамовна пов'язана з кодом, поетична скерована на повідомлення і референтивна (денотативна, когнітивна) функція зорієнтована на контекст (Почепцов 2001: 55-56).

Згодом до числа компонентів спілкування додаються тема (Хаймс 1975), ситуація (час, місце і соціальні ситуації), функції спілкування (Ервин-Трипп 1975), мовний акт і висловлювання як його продукт (Leech 1983), виражений вербально або невербально позитивний або негативний зворотний зв'язок між комунікантами (Gamble, Gamble 1991). До числа компонентів комунікації включають мовця і джерело інформації, канал, код, нормативний соціальний контекст, ситуаційний контекст (Maas, Wunderlich 1972). К.А. Долінін (Долинин 1985) доповнює схему Р. Якобсона предметно-ситуативним фоном, діяльнісною ситуацією, референтною ситуацією, спостерігачем і комунікативною ситуацією, відзначаючи, що комунікативний зміст висловлювання включає п'ять аспектів / категорій: модальність (ставлення адресанта до повідомлення); цілеспрямованість висловлювання; тема-рематичну структуру; емотивність; соціальний аспект висловлювання (відносини між комунікантами). Соціальні параметри комунікації і вибір коду задаються соціальним становищем і культурою комунікантів, їхнім ставленням одне до одного, а також їх попереднім досвідом, інтересами,

соціальними ролями, статусом, приналежністю до однієї або різних соціальних груп (Gamble, Gamble 1991); (Löffler 1994); (Maas, Wunderlich 1972). Відправник і одержувач повідомлення виступають «носіями не лише різних семіотико-комунікативних ролей, але і різних ролей у соціальній діяльності» (Сусов 1983: 6). Повідомлення відправляються і / або приймаються по одному або кількох каналах (звуковому, зоровому, смаковому, запаховому і тактильному). Шуми / перешкоди, викликані контекстом або інформаційним каналом, можуть виникати на будь-якому етапі відправлення та одержання повідомлення.

Важливим аспектом соціально-мовної взаємодії виступає також комунікативна компетенція. Прикладні лінгвісти (зокрема, Д. Хаймз, ван Ек, Канале, Свейн) розглядають комунікативну компетенцію як широкий мовний і мовленнєвий аспект, який включає:

граматичну компетенцію (знання правил мови);

соціолінгвістичну компетенцію (вибір мовних форм, виходячи з контексту і ситуації);

стратегічну компетенцію (здатність використовувати вербальні та невербальні стратегії у спілкуванні);

дискурсивну компетенцію (здатність пов'язувати висловлювання);

соціальну компетенцію (бажання взаємодіяти з культурою і народом країни, мова якої вивчається (Федосова 2002).

У зв'язку з останньою – соціальною компетенцією – можна згадати соціальні теорії вивчення і засвоєння другої мови (інші назви – теорія досвіду, впливу оточення), які постулюють верховенство досвіду над внутрішніми можливостями і вродженими здібностями людини.

Застосування базової схеми комунікації Р. Якобсона, а також її пізніших модифікацій дає можливість визначити, які саме елементи комунікативної системи слід врахувати, щоб комунікація була успішною.

По-перше, слід звернути особливу увагу на адресанта (у нашому випадку це поет Тарас Шевченко). Для розуміння його поезії потрібно мати уявлення про:

- суспільний статус мовця (стать, вік, освіта, рід занять і т. ін.) – тут надасться принаймні коротка біографія поета з окресленням історичної ситуації України середини XIX ст. (а для розуміння історичних творів – і попередніх історичних етапів);

- позиційні та ситуативні ролі мовця у кожній із ситуацій спілкування (допомогти у розумінні цих ролей можуть спогади про поета, його щоденники, коментарі до творів);
- характер функціонування мови у суспільстві (екскурс в історію української літературної мови і роль Шевченка в її становленні).

Таким чином, згідно з цією теорією, розуміння текстів (тим більше віддалених не лише у просторі, але й у часі) неможливе без вивчення соціокультурного контексту. Вивчення класичних літературних творів іноземною мовою – це не зовсім те саме, що розуміння розмовної мови чи навіть сучасної музики: як правило, у сучасному, достатньою мірою глобалізованому світі більшість людей слухає схожу музику, дивиться схожі фільми і новини і розділяє схожі цінності. Натомість для того, щоб зрозуміти послання представника іншої епохи, тим більше поета, що має статус національного пророка, потрібно або бути закоріненим у спільну з ним культуру, або приділити багато уваги її вивченню. Без цього Шевченкові вірші будуть для іноземців або банальною пастораллю, або заклик до екстремізму.

Отже, залучати твори Шевченка (а також твори інших класиків української літератури) як матеріал для вивчення української мови як іноземної доцільно лише в тому випадку, коли студент-іноземець достатньо добре володіє українською мовою; вивчає її професійно (у поєднанні з вивченням історії мови, української літератури, історії України та інших предметів українознавчого циклу); цікавиться поезією та прагне пізнавати українську культуру. В іншому випадку це буде просто засвоєння слів і конструкцій (часто застарілих і літературних), яких студент не зможе застосувати в реальному мовленні, а через недостатній рівень фонових знань не отримає й естетичної насолоди від процесу вивчення поезії.

Література:

Васильсва 2008: Васильсва Л. Роль художнього тексту в процесі навчання іноземної мови (комунікативна компетенція, комунікативна стратегія) – В: Теорія і практика викладання української мови як іноземної. Львів, 2008. Вип. 3. 223-229 с.

Долинин 1985: Долинин К.А. Интерпретация текста (французский язык). М.: Просвещение, 1985. 288 с.

Карасик 1998: Карасик В.И. О категориях дискурса – В: Языковая личность: социолингвистические и эмотивные аспекты: Сб. науч. тр. Волгоград – Саратов: Перемена, 1998. 185-197 с.

Масленникова 1999: Масленникова Е. Особенности перевода как двуязычной коммуникации – В: Тверской меридиан: Теоретический сборник. Вып. 3. Тверь: ТГУ, 1999. 62-71с.

Потреба 2012: Потреба, Н.А. Лінгвокультурна адаптація художнього тексту / Н.А. Потреба – В: Філологічні трактати. 2012. Т. 4, № 2. 78-81 с.

Почепцов 2001: Почепцов Г.Г. Теория коммуникации. М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 2001. 656

с.

Сусов 1983: Сусов И.П. К предмету прагмалингвистики – В: Содержательные аспекты предложения и текста: Сб. науч. тр. – Калинин: Изд-во Калинин.ун-та, 1983. 3-15 с.

Федосова 2002: Федосова Т.В. Некоторые аспекты социолингвистической компетенции для изучающих английский язык www.biysk.secna.ru/jurnal/n8-9_2001/metodika/fedosova.doc (відвідано 19.12.2013)

Федчик 2009: Федчик В.А. Художній текст як засіб навчання іноземних студентів української мови (початковий етап). [Електронний ресурс] / Федчик В.А. – В: Донецький державний університет управління, Україна. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/16_NPRT_2009/Philologia/47676.doc.htm (відвідано 12.02.2014)

Хаймс 1975: Хаймс Д. Этнография речи – В: Новое в лингвистике. М.: Прогресс, 1975. Вып. VII. 42 – 92 с.

Швейцер, Никольский 1978: Швейцер А.Д., Никольский Л.Б. Введение в социолингвистику. М.: Высшая школа, 1978. 216 с.

Эрвин-Трипп 1975: Эрвин-Трипп С. Язык. Тема. Слушатель: Анализ взаимодействия –В: Новое в лингвистике. М.: Прогресс, 1975. 336 – 362 с.

Эрвин-Трипп 1976: Эрвин-Трипп С. Социолингвистика в США – В: Социально-лингвистические исследования / Под ред. Л.П. Крысина и Д.Н. Шмелёва. М.: Наука, 1976. 181–199 с.

Gamble, Gamble 1991: Gamble T.K., Gamble M. Communication Works. New York, 1991. 242 p.

Leech 1983: Leech G.N. Principles of Pragmatics. London; New York, 1983. 216 p.

Löffler 1994: Löffler H. Soziolinguistische Kommunikationsanalyse – In: Handbuch der Dialoganalyse. Tübingen, 1994. 24–37 p.

Maas, Wunderlich 1972: Maas U., Wunderlich D. Pragmatik und sprachliches Handeln. Frankfurt a.M., 1972. 248 p.

Інформація про автора:

Олеся Палінська – старший науковий співробітник, кандидат філологічних наук, Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ «Львівська політехніка»

E-mail: palinska_o@yahoo.com

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ МЕЖДУ СЛОВО И РИСУНКА В РАННОТО ТВОРЧЕСТВО НА ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Каля Анева

Annotation: This study is devoted to Taras Shevchenko's literary art and fine art that are found in principal inseparability. The creativity of the poet-painter is set in a meaningful interaction between images and text. Poetry and paintings of Taras Shevchenko are recreating the same strong emotion that is driven by the perceptions of the Ukrainian people.

Keywords: Taras Shevchenko, fine art, poetry, interaction

Изкуството на Тарас Шевченко най-често се разглежда в отделни периоди, обособени от социални и житейски преживявания. Известни учени и изследователи, в много от своите изследвания, открояват периода между освобождението му от крепостничество през 1838 г. до 1840 г., когато излиза неговият първи стихотворен сборник „Кобзар”, като години на творчески подем и един от главните периоди в неговото изкуство. Тогава се появяват първите му социално обвързани творби и се оформя ранното му творчество, където започват да се открояват както произведения в сферата на поезията, така и такива в сферата на изобразителното изкуство. Общото между тези артистични изяви е, че и двете пресъздават емоционалните усещания на автора, споделяйки едни и същи мотиви.

Шевченко става народен творец, олицетворение на украинската нация, а също и обект на множество изследвания в социален, културен и творчески аспект. В поезията му оживява образът на родината и народа, обикновеният човек с неговите мисли и преживявания, неговата нерадостна съдба. На платното украинецът възпроизвежда главните образи от словото си. Това се потвърждава чрез паралелно разглеждане на творбите му от двете изкуства в ранното му творчество. В настоящото изследване ще бъдат подробно разгледани две такива произведения: „Катерина” и „Топола”. Още от самото заглавие те представят единството на творческото мислене на Тарас Шевченко, което е заложено в смислово взаимодействие в създадените изображения и стихове.

Основна насока в творбите му, без значение дали са поетични, или изобразителни, винаги остава украинската душа. Шевченко завладява с изкуството си, защото то е близко до обикновения човек. Творецът на родното съпреживява със своя народ болките и стремежите, а обект на неговото творчество е неговият дух. Също както обектът,

така и творецът „принадлежат на един народ, който има *своя* собствена история, *своя* участ, *своя* култура, *свои* традиции и следователно *своя* душевност.” Именно присъствието на родното, което се намира в произведенията на изкуството, прави всяка култура национална (Аврамов 1993: 227). Шевченко използва своите умения в изкуствата, за да възроди и защити националното самосъзнание.

Силен израз на неговия талант намираме в поемата „Катерина” от 1838 г. Емблематична творба, посветена на Василий Жуковски, която има своето олицетворение и в сферата на изобразителното изкуство. Съществува твърдение, че в по-късната автобиографична повест на Шевченко „Художник” (1856 г.) са описани събитията, свързани с процеса на създаването на картината. Живописната „Катерина” там се нарича „Весталка”. Сходно значение с името на картината, което идва от гръцката дума "katarios" и значи – „чиста, непорочна”. Заглавието още веднъж говори за стремежа на автора да представи чистотата на украинската народност.

„Катерина” заема особено място в ранното творчество на украинеца, който е под силното въздействие на народната песен, а поезията му е пропита от фолклорната символика. Влиянието на песенната традиция се чувства в ритмиката на творчеството му от тези години, където доминира разработеният коломийков стих. Чрез поемата „Катерина” Тарас Шевченко показва придобитото майсторство, страст и професионализъм в двете области, които имат незаменим отпечатък в живота му – поезията и живописата.

В сюжета на поемата красива украинска селянка се влюбва в московски войник. За нещастие обаче хорските приказки се оказват верни и тази девойка – Катерина, остава сама, обезчестена и очакваща детето на лъжливия руснак. В образите на бащата и майката намираме силата на обичая и традициите на морала – те се отричат от младата девойка и я гонят от къщи, тъй като това, което се е случило, е в разрез с техните ценности. В непоколебимия свят на принципи, Катерина се оказва излишна и не успява да открие своето място. Отчаяна и съкрушена, тя започва странстване по негостоприемните пътища към Москва, за да търси своя любим. Тя е изоставена от всички, а нейният възлюбен не иска да приеме нито нея, нито сина си. Тук мъката на Катерина намира своя връх. Тя потъва в студените води на реката, търсейки покой за душата си.

Драмата на украинското селячество, мъката на любещото сърце, мотивът за родното присъстват навсякъде и всичко това е описано и обрисувано в едноименните творби на Шевченко с поразяваща сила и емоция. Той пресъздава трагедията на украинската селянка-покритка¹⁴, поставена в зависимост от социалните условия. Тази творба води

началото на една основна тема в творчеството на Шевченко – темата за жената и нейните неволи, която продължава в други творби („Наймичка”, „Сон”, „Мати-покритка”, „Марина”).

В композицията на творбата има няколко лирични отклонения на автора, в които той изразява чувствата и мислите си. В цялата поема се усеща прилив на трагизъм, болка, а заедно с това и желание на лирически аз да бъде съпричастен и да помогне на лирическата героиня. По този начин Шевченко засилва вниманието и силата на романтичните явления от времето, в което твори и живее. В поемата откриваме органично сливане на романтичното и реалистичното начало; романтиката обаче е погубена от сблъсъка с реалността.

Картината „Катерина” от 1842 г. е истински шедьовър, който сякаш се явява събирателно на най-драматичните епизоди от поемата. Шевченко работи върху нея две години в Петербург. Рисува я на платно с размери 93×72,3см с маслени бои. Тези бои съхнат по-бавно, което изисква и по-бавно рисуване при всеки детайл. За техниката на рисуване с маслени бои трябва да се отбележи, че ако се пресъздава реално съществуващ обект, преди да се положат цветовете е добре да има конструктивна скица. Правилното нанасяне на всеки слой е от значение за изсъхването на картината и съответно нейното запазване във времето; маслените бои се отличават с дълбочината на цветния тон, а живописиста с тях – с по-дълъг период на съхнене на творбата. По тази причина рисуването с маслени бои се счита за една от най-сложните и скъпи техники.

В центъра на двете творби е образът на украинската девойка – Катерина. Чрез нея авторът изобразява духовната сила, чистотата на украинската жена и желанието за борба, но и невъзможността за щастие в неблагоприятната крепостническа действителност. Нейният образ отговаря на този, описан с много епитети и сравнения в поемата („черновежда”, „бяло цвете”, „млада булка” и т.н. (Шевченко 1960)¹⁵. Тя е изобразена в типично народни дрехи – бяла риза, червена пола и престилка, главата украсена с червена лента. Тази девойка сякаш символизира чистотата на украинския народ, неговата крехкост и деликатност. Важно е да се отбележи, че в картината е загатната бременност – още един елемент, който се припокрива в словесното описание. Описателността в поемата е пресъздадена на платното с много елементи, които са налични и в двете изкуства. Босоногото момиче е представено така и в поемата: „*Бяга боса из гората// плаче Катерина...*”. Илюстрирайки я със сведена глава в картината, Шевченко пресъздава цялостното настроение

Покритка – украинско момиче, което не е опазило честта си и има извънбрачно дете. Според стара украинска традиция, тя реже косите си и покрива главата си с кърпа. Оттам идва названието – покритка.

на селянката – измамена и обречена.

От дясната ѝ страна е образът на селянин. От ляво е възлюбеният върху необуздан кон. Образите на персонажите са изобразени в крайните цветови нюанси – руснакът е тъмен и почти неразличим, а селянинът е в бели дрехи и създава усещане за светлина. Катерина се намира между тях, сякаш това изразява нейното душевно разкъсване – да последва сърцето си или традициите на рода.

Също както нейната фигура тази на злонамерения московец намира конкретен словесен образ:

*„А той я погледна
и удари коня с шпори.*

...

*Той не чува, удря коня,
конят буен скача.”*

И точно в такава динамична позиция е изобразен конникът на платното – около него облак прах и конят изправен на два крака.

Друг елемент, който присъства и в двете творби е дъбът. Основното му символно значение е безсмъртието и вечността. За славяните това е най-свещеното растение, защото според техните представи Вселената е огромно дъбово дърво (Илиева-Дъбова 2011). Пейзажът е органично свързан с преживяванията на героинята. Фрагмент от картината, падналата клонка на това здраво дърво, може да се приеме за символ, който изразява разклащане на устоите в света:

*„Ех, не вятър, вятър буен
дъбове прекършва.”*

Съдбата на красивата девойка е пречупеното клонче – прекършен е и нейният вътрешен мир. Шевченко успява да докосне струните на човешката душа, за да съпреживее участието на героинята си. И в поетичен, и в изобразителен план авторът оставя следите на своя безмерен талант, а когато предоставя визуализация на душевната болка, въздействието е много по-внушително.

От този ранен период на Шевченковото творчество се открояват и други творби със съответствие в живописен и поетичен план („Маряна-калугерка”, „Хайдамаки”, „Сън”). Още една от тях е едноименното произведение – „Топола”.

В баладата „Топола” се разказва за девойка, която обича млад казак. Но той заминава и повече не се връща. Тук образът на майката отново е в унисон с действителността и народните традиции – тя не взима под внимание чувствата на дъщеря си и иска да я омъжи

насила. Поболяла се за любовта си, момата търси съвет от стара врачка. Тя ѝ дава магическа отвара, с която се превръща в топола наред полето, която вечно чака и търси любимия си. Произведението е създадено на основата на народни предания и поверия – преплитат се фантастичното с реалното, описвайки трагедията на една неизживяна любов.

Рисунката със същото име е върху цветна хартия с италиански молив. Рисуването с молив позволява нанасянето на интензивни, насечени черти и линии и детайлизирането. В стихосбирката на Шевченко „Кобзар” от 1840 г. преди баладата е прибавен лист с изображението и посвещение на Петър Петровски. Мотивът на рисунката, настроението ѝ, е близко до фолклорния образ на дървото и е съзвучна с редовете от баладата.

Образите на растенията са едни от най-главните символи в творчеството на Шевченко. Повечето от тези образи имат постоянна метафора за означение на девойки и жени и обрисуват техните преживявания, чувства и качества. Растенията се персонифицират, придобиват символно значение и стават носители на определени мисли и идеи на автора, възприемайки се с лекота от читателя. Най-често в творбите му се използват такива растения като топола, калина, върба, лилия, мак, зеленика и т.н. Най-любим и най-използван образ за асоцииране на жената в поезията на Тарас Шевченко е тополата (Микитів 1999). Още в древността дървото се смята за свързано с женското начало: „Античните гърци вярвали, че дъщерите на Хелиос така безутешно оплаквали брат си Фаетон, че боговете олимпийци се смилели над тяхната мъка и ги превърнали в нимфи на тополите” (Илиева-Дъбова 2011). Символът на дълголетното дърво е много устойчив елемент в украинския космос.

В украинския фолклор, както и в този на много други славянски народи, съществува поверието, че човешката душа може да се прероди в дърво, най-често в топола. Тази легенда оставя своя белег и върху символа на тополата при Шевченко. Ще се добави и образът от предното произведение – „Катерина”, която също е сравнена с топола (Микитів 1999): „*Тя стоя като топола// край път в равнината.*”

Природата заема главно място в ранното поетично и изобразително изкуство на Шевченко. Той пресъздава лирични чувства и мисли, които са в тънка връзка със заобикалящия свят. Това романтично усещане за света се изразява и в двете му изкуства – в поезията той използва голямо количество епитети, с които да подсили емоцията, а в изобразителното изкуство пейзажът, дървото са най-честите спътници на неговите герои. В пейзажа на ранната му поезия са представени предимно романтични, фолклорно-песенни символи. Те, бидейки константи в украинската душевност или етнически образи-концепции,

са едновременно елементи на архетипния пейзаж-ландшафт, който представя лицето на епохата и украинския народ (Генералюк 2009).

Литература:

Аврамов 1993: Аврамов, Димитър. Диалог между две изкуства. София, Български писател, 1993, 453 с.

Бородін 1984: Бородін, Василий. Т. Г. Шевченко. Біографія. Київ, Наукова думка, 1984, 560 с.

Генералюк 2009: Генералюк, Леся. Пейзаж-гіпотипозис (пластичний пейзаж) у творчості Шевченка. – В: Актуальні проблеми слов'янської філології, 2009, XX, с. 39-46. <<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/16549/06-Generaluk.pdf?sequence=1>> (посетен на 27.10.2014 г.)

Илиева-Дъбова 2011: Илиева-Дъбова, Илиана. Гората и дървото – символи и знаци. –В: Българска наука, 2011. <<http://nauka.bg/a/%D0%E3%D0%BE%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%E0-%D0%E8-%D0%E4%D1%8A%D1%80%D0%E2%D0%BE%D1%82%D0%BE-%D1%81%D0%B8%D0%BC-%D0%E2%D0%BE%D0%EB%D0%B8-%D0%B8-%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8>> (посетен 27.10.2014 г.)

Шевченко 1960:. Тарас Григориевич Шевченко. Избрани произведения в два тома. София, Народна култура, 1960 (прев. Методиев, Димитър).

Микитів 1999: Микитів, Галина. Рослинна символіка як засіб творення жіночих образів у поезії Т. Г. Шевченка. –В: Вісник Запорізького державного університету, 1999, № 1, 78-82 с. <http://visnykznu.org/pdf/t_visn_99/%D0%A4%D0%B8%D0%BE1-99.pdf> (посетен 27.10.2014 г.)

Информация за автора:

Калия Борисова Анева – дипломант Славянска филология, Софийски университет

E-mail: kaliya.aneva@gmail.com

IN MEMORIAM

Українська фольклористика зазнала важкої втрати.

5 листопада 2013 року, на вісімдесят сьомому році життя відійшла у вічність відома вчена, талановитий педагог і перекладач

НАТАЛІЯ СЕРГІЇВНА ШУМАДА

(17.06.1926 – 5.11.2013)

Цей світ залишила прекрасна, щира і чуйна людина, яскрава та непересічна особистість, одна із найавторитетніших постатей сучасної української фольклористики, знаний славіст, автор численних наукових та науково-

популярних праць.

Наталія Сергіївна прожила яскраве життя, наповнене цікавими подіями, творчими удачами і звершеннями. Їй вдалося всебічно реалізуватися у своїй професійній діяльності – доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України (ІМФЕ), заступник голови спеціалізованої Вченої ради із захисту кандидатських та докторських дисертацій в ІМФЕ, член експертної комісії ВАК України, завідувач кафедри філології Інституту театального мистецтва ім. І. Карпенка-Карого (тепер – Київський державний університет театру, кіно і телебачення імені І.К. Карпенка-Карого), член Комісії зі слов'янського фольклору при Міжнародному комітеті славістів, почесний член Товариства філологів Болгарії, член редколегії журналів "Народна творчість та етнографія", "Народознавчі зошити", "Слов'янський світ", "Міфологія і фольклор" та ін.

Наталія Сергіївна Шумада народилася 17 червня 1926 р. у селі Ладан Чернігівської області. Закінчила філологічний факультет Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка (тепер – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Працювала вчителькою та редактором Республіканського видавництва дитячої літератури. Після цього понад півстоліття її життя і наукова діяльність були пов'язані з ІМФЕ, де вона пройшла шлях від аспіранта до провідного наукового співробітника.

У науковій спадщині Н.С. Шумади залишилося понад 200 наукових публікацій. Автор монографій, навчальних посібників та статей, упорядник оригінальних збірників і антологій українського та болгарського фольклору, член редколегії й співавтор

колективних монографій та спільних українсько-болгарських видань, присвячених взаємовідносинам культур цих народів. Була, зокрема, одним із відповідальних редакторів фундаментального двотомного збірника болгарського фольклориста-музикознавця Н. Кауфмана "Народните песни на българите от Украинска и Молдавска ССР" (1982, спільне видання Інституту музики Болгарської АН та ІМФЕ).

До широкого кола наукових інтересів Наталії Сергіївни належали проблеми міжслов'янських фольклористичних взаємин, історії фольклористики та сучасного стану фольклору у загальнослов'янському контексті. Пріоритетні напрямки її досліджень – українсько-болгарські фольклористичні зв'язки та пісенна культура болгарського народу, зокрема фольклор болгарської діаспори в Україні. У цій галузі вона була визнаним авторитетом не тільки в Україні, а й в інших слов'янських країнах, де неодноразово виступала на таких представницьких форумах як Міжнародні конгреси болгаристів і Міжнародні з'їзди славістів, засідання Міжнародної комісії з вивчення культури та побуту населення Карпат і Балкан (МКККБ), конгреси Міжнародного товариства дослідників етнології та фольклору (SIEF) й ін. Як член Комісії зі слов'янського фольклору при Міжнародному комітеті славістів брала участь у координації роботи спеціалістів з дослідження проблем сучасного слов'янського фольклору.

Яскрава сторінка біографії Н.С. Шумади – експедиційна діяльність, у ході якої вона збирала польові матеріали для своїх досліджень. Значна частина цих матеріалів опублікована у поважних наукових виданнях України і Болгарії, а також оприлюднена у численних доповідях та виступах на різноманітних конференціях.

Важливе місце у багатогранній діяльності Наталії Сергіївни займала педагогічна праця. Впродовж багатьох років вона очолювала кафедру філології Київського державного інституту театального мистецтва ім. І.К. Карпенка-Карого, читала лекції зі слов'янського фольклору студентам Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, Київського славістичного університету, Університету м. Благоевград (Болгарія), Криворізького педагогічного інституту та інших навчальних закладів.

Значну увагу Н.С. Шумада приділяла підготовці наукових кадрів вищої кваліфікації. Неодноразово вона виступала під час захистів дисертацій як офіційний опонент, консультувала сотні дослідників з України, Болгарії, Росії, Словаччини. Наталія Сергіївна також опікувалася низкою аспірантів та докторантів, які стали помітними вченими, дипломатами, журналістами, працівниками різних громадських організацій. Вона була надзвичайно відповідальним наставником, щедрим на цікаві ідеї й доброзичливим до своїх учнів.

Упродовж багатьох років Н.С. Шумада була активним популяризатором болгарської культури та народнопоетичної творчості в Україні: писала біографічні статті про видатних діячів болгарської науки минулого і сучасності, перекладала праці болгарських фольклористів, готувала рецензії на їхні дослідження та збірники болгарської народнопоетичної творчості, публікувала огляди, присвячені аналізу сучасного стану болгарської фольклористики, та розвідки, в яких висвітлювала важливі події у науковому житті Болгарії, включала окремі болгарські твори як в оригіналі, так і у власному перекладі до своїх наукових праць.

Відома Наталія Сергіївна і як сценарист. Адже їй належать сценарії телепередач "Шукачі скарбів народних" та низки телепередач із серії "Живе слово" на Українській студії науково-популярних і навчальних фільмів.

Активну професійну діяльність Н.С. Шумада завжди поєднувала з громадською роботою. Тривалий час вона була членом фольклорної секції республіканського Товариства охорони пам'яток культури, плідно працювала в українському відділенні Товариства радянсько-болгарської дружби, де неодноразово обиралася членом правління. До останніх днів підтримувала контакти з представниками болгарської громади в Україні, серед яких користувалася великим авторитетом та повагою.

Наукова, педагогічна, перекладацька, публіцистична та громадська праця Наталії Сергіївни Шумади гідно оцінена урядовими нагородами та почесними грамотами. Її нагороджено орденом Кирила і Мефодія (Болгарія) й низкою медалей, а також відзначено двома почесними грамотами Посольства Республіки Болгарія в Україні, Почесними грамотами Президії НАН України, Союзу радянських товариств дружби і культурних зв'язків із зарубіжними країнами (ССОД), ІМФЕ та видавництва "Веселка". В 1986 р. Н.С. Шумаду обрали почесним членом Товариства філологів Болгарії.

Широко відома в наукових колах, вона назавжди залишиться одним з найкращих фахівців-фольклористів не тільки в Україні, а й у всьому слов'янському світі. Збережеться у пам'яті всіх, кому довелося спілкуватися з нею, бо мала навдивовижу цінні людські якості. Любила життя в всіх його проявах, зналася на історії й мистецтві, була цікавим співрозмовником, веселим оповідачем, людиною широкої душі....

У глибокій скорботі розділяємо біль втрати з рідними, друзями, колегами – усіма, хто знав і шанував Наталію Шумаду.

Вічна пам'ять їй світлій душі.

Ірина Горбань